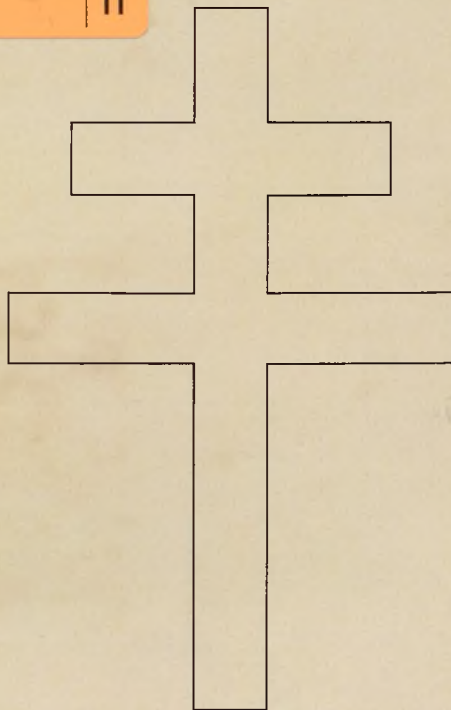

Jerzy Michta

**HERALDYKA SAMORZĄDOWA POLSKI
- PROJEKT SYSTEMU**

A 874157

II

Wydawnictwo

“HERB”

Kielce 2017

A

A

JERZY MICHTA

HERALDYKA SAMORZĄDOWA POLSKI
- PROJEKT SYSTEMU

Itaque mutantur mutanda.

(Tak więc, niech zmienia się to co należy zmienić).

Z dokumentu dotyczącego nadania herbu i nobilitacji
przez cesarza Karola IV z 1366 roku.

W publicznych zaś czynnościach i dokumentach urzędu miejskiego będą posługiwać się zwykłą pieczęcią miejską, zawierającą wizerunek Świętego Krzysztofa wyciśnięty w czerwonym wosku, zgodnie ze zwyczajem głównych miast w Królestwie Polskim.

Z dokumentu Zygmunta Augusta
wystawionego w Grodnie 15 czerwca 1568 roku,
dotyczącego nobilitacji magistratu miasta Wilna.

4078957

Jerzy Michta

**HERALDYKA SAMORZĄDOWA POLSKI
- PROJEKT SYSTEMU**

Biblioteka Jagiellońska

1002399064

Wydawnictwo

„HERB”

Kielce 2017

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. Zdzisław Pietrzyk
dr hab. Jacek Pielas
dr Kazimierz Głowacki

Opracowanie redakcyjne i układ typograficzny

Zenon Szczerba

Kwerenda ikonograficzna, projekty herbów, flag i okładki

Jerzy Michta

Grafika komputerowa

Katarzyna Kowalewska-Szmit

ISBN 978-83-937741-2-8

A 874157

4

© Copyright by Jerzy Michta 2017

Wydawnictwo „Herb”, Kielce, tel. 41 345 44 42, 344 46 13

A
Bibl. Jagiell.
2017 EO 2052/8

Druk: Drukarnia Cyfrowa COMPUS, 27-200 Starachowice, ul. Kopalnian 27,
tel. 41 275 35 44, e-mail: biuro@compus.net.pl, www.compus.net.pl

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I:	11
Rozdział II:	23
Rozdział III:	39
Zakończenie	53
ANEKS I: Herby i flagi miast (w tym wojewódzkich) w systemie heraldyki samorządowej Polski – projekty	55
ANEKS II: Opis techniczny projektu herbu i flagi miasta Kielce	81
ANEKS III: Herby i flagi województw obowiązujące obecnie i ich projekty	99
ANEKS IV Herby i flagi powiatów w systemie heraldyki samorządowej Polski – projekty	117
ANEKS V: Herby i flagi województwa świętokrzyskiego – projekty	135
Bibliografia	155

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Utwór w całości ani we fragmentach nie może być reprodukowany, powielany, kodowany w urządzeniach przetwarzania danych ani rozpowszechniany za pomocą urządzeń elektronicznych kopiujących lub nagrywających. Udostępnianie treści książki w mediach elektronicznych jest możliwe jedynie po uzyskaniu pisemnej zgody wydawcy. Wykorzystanie w wystąpieniach publicznych w całości lub części, jest możliwe tylko za wyłącznym zezwoleniem właściciela praw autorskich. Jakiegokolwiek naruszenie praw autorskich może spowodować pociągnięcie do odpowiedzialności cywilnej i karnej w maksymalnym zakresie dopuszczonym przez prawo.

Wstęp

Opracowując herby województw trzeciej Rzeczypospolitej trzeba się zgodzić z Zenonem Piechem, który słusznie zauważył omawiając w 2002 roku prace nad tymi herbami, że każdy z nich był opracowany indywidualnie, w przeciwieństwie do okresu międzywojennego, kiedy w pracach nad projektami herbów drugiej Rzeczypospolitej, uczestniczący w nich historycy i archiwiści starali się opracować jedną wspólną dla wszystkich województw koncepcję historyczną, heraldyczną i ikonograficzną, czyli dążyli do stworzenia w połączeniu z herbem państwowym Orłem Białym jednego wspólnego systemu. Podkreślił też fakt powierzania opracowania herbów województw historykom, nie posiadającym wiedzy heraldycznej, a także różnym „firmom heraldycznym”, pragnącym dogodzić gustom samorządów wojewódzkich zamawiającym takie herby. Zwrócił też uwagę na ingerencję samorządów w wygląd herbów poszczególnych województw, na dyskusje, które często były nadmiernie upolitycznione i ogłaszane przez lokalne gazety konkursy heraldyczne wśród ich czytelników, które zamieniały się w heraldyczne plebiscyty. Podsumowując swoje spostrzeżenia na temat herbów wojewódzkich trzeciej Rzeczypospolitej napisał: *W wyniku takiej organizacji pracy powstał niespójny zespół herbów wojewódzkich stworzony według różnych kryteriów heraldycznych i plastycznych, co ujawni się w pełni wówczas, gdy zostaną one wspólnie opublikowane*¹. Omówienie od strony historycznej i heraldycznej obecnie funkcjonujących

¹ Z. Piech, *Uwagi Adama Chmiela i Władysława Semkowicza o herbach wojewódzkich II Rzeczypospolitej*, w: *Heraldyka i okolice*, Warszawa 2002, s. 159-160.

herbów wojewódzkich, dodatkowo potwierdza te spostrzeżenia Zenona Piecha z 2002 roku. Nawet poczynione w ikonografii niektórych herbów wojewódzkich „poprawki” w latach 2002-2012, nie zmieniają powyższej opinii.

Dlatego należy ponownie opracować herby dla wszystkich współczesnych województw, tworząc z nich jednolity i spójny system, korzystając z ustaleń drugiej Rzeczypospolitej i nawiązując do najlepszych wzorów heraldyki średniowiecznej, czyli historycznych herbów ziemskich i wojewódzkich pierwszej Rzeczypospolitej. Wszystkie herby wojewódzkie muszą mieć jeden wspólny wzór tarczy, którą należy skonstruować w odpowiednich proporcjach. Jej kształt i proporcje powinny wynosić jak 1,1:1,0, jak to zostało przedstawione w aneksach na załączonych rysunkach, a jej kontur powinien wynosić 0,5 mm. Natomiast szerokość linii podziału tarczy powinna wynosić 0,125 mm. W rzeczywistości linia nie występuje, czyli nie ma czegoś takiego jak linia, ponieważ linia to umowne przedstawienie granic barwnych powierzchni. Również wszystkie średniowieczne traktaty zaczynają się od barwy, która zawsze była istotą heraldyki. Stąd należy ustalić i przyjąć jednolity system barw dla całej heraldyki samorządowej Polski, dla województw, powiatów, gmin i miast w systemie RGB², i podać zmiany barw z systemu RGB na system pozostałych kolorów, takich jak: CMYK, PANTONE C i U, ORACAL 551 Effective, ORACAL 641 Optimum, ORACAL 751C Ultimate, w celu ich ujednoczenia dla wykonawców tych herbów, między innymi tworzących „witacze” itp., żeby zastosowane kolory były do siebie maksymalnie zbliżone, ponieważ w herbach samorządowych występują wszystkie ich odcienie.

² Jest to fragment nomenklatury współczesnego systemu identyfikowania kolorów. RGB to jeden z modeli przestrzeni barw, oparty na właściwościach odbiorczych ludzkiego oka. Postawą jest tu mieszanie się trzech wiązek światła: o barwie czerwonej, zielonej i niebieskiej. W wyniku dowolnego mieszania tych barw w odpowiednich proporcjach, można otrzymać precyzyjnie określoną paletę barw głównych i pochodnych.

Trzeba stworzyć też klucze ikonograficzne dla herbów samorządowych, czyli należy narysować w oparciu o wzory ze średniowiecza, godła ożywione i nieożywione, występujące we współczesnej heraldyce samorządowej Polski. We wszystkich współczesnych kompozycjach heraldycznych, należy zawsze wykorzystywać ten sam model ikonograficzny w odniesieniu do poszczególnych wyobrażeń, takich jak lew, orzeł, gryf, podkowa, kotwica itd., powiększając je lub pomniejszając na potrzeby różnych herbów. W przypadku niektórych godeł, głównie ożywionych, trzeba również narysować ich podziały w słup i pas, które będą obowiązywały, czyli tak zwane klucze heraldyczne. Te poprawnie skonstruowane i narysowane godła, wykluczą fantazjowanie na ich temat i rysowanie ich dowolnych wizji artystycznych, które z heraldyką średniowieczną, czyli heraldyką żywą nie mają nic wspólnego. W przyszłości ich opracowaniem powinna się zajmować powołana przy Prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej Kapituła Heraldyczna, która odpowiadałaby za ich przedstawienia ikonograficzne.

Rozdział I

Herby i flagi są wartościami niematerialnymi konkretnych jednostek reaktywowanego w 1990 roku samorządu terytorialnego, świadczącymi o ich historycznej, kulturowej, społecznej i gospodarczej tożsamości. Ranga tych symbolicznych znaków sprawia, że powinien je uroczyście nadawać Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. To właśnie on, jako najwyższy przedstawiciel władzy samorządowej, jest najbardziej upoważniony do uroczystego wręczania przedstawicielom małych ojczyzn podpisanych przez siebie dokumentów, nadających im herby i flagi, opracowane wspólnie z jednostkami samorządu terytorialnego przez Kapitułę Heraldyczną przy Jego urzędzie. Zadaniem Kapituły byłoby ujednoczenie i wprowadzenie spójnego systemu heraldyki samorządowej Polski. Kapituła, tworząc od początku system polskiej heraldyki samorządowej, w miarę możliwości powinna się starać, żeby pozostawić istniejące herby samorządu terytorialnego.

Rola Prezydenta w nadawaniu herbów i flag powinna być najważniejsza, ponieważ wejście Polski do Unii Europejskiej stanowi historyczną szansę podzielenia się z innymi krajami bogatymi tradycjami polskiej heraldyki i weksylologii regionalnej. Powołanie zatem przy Prezydencie na początku XXI wieku właśnie w Polsce, kolebce kultury łacińskiej w tej części Europy, pierwszej w jej długoletniej historii Kapituły Heraldycznej, byłoby dowodem nie tylko powrotu Rzeczypospolitej do jej kulturalnych korzeni, ale także kultywowania swojej przeszłości i rozwoju w dziedzinie wartości niematerialnych, świadczących o wzroście poziomu intelektualnego społeczeństw lokalnych, a w związku z tym, podniesieniu znaczenia dla indywidualnego, instytucjonalnego, regionalnego i narodowego rozwoju. Prezydent,

wręczając podpisane przez siebie dokumenty z herbami i flagami, przedstawicielom jednostek samorządu terytorialnego, byłby jednocześnie kontynuatorem tradycji historycznej pierwszej Rzeczypospolitej do 1795 roku, kiedy herby nadawał panujący władca, oraz drugiej Rzeczypospolitej, gdzie herby nadawał też prezydent Ignacy Mościcki.

Opisany poniżej projekt uporządkowania polskiej heraldyki samorządowej jest bardzo istotny, gdyż obecnie w tworzeniu herbów dla jednostek samorządu terytorialnego panuje całkowita dowolność i brak jest łączności pomiędzy herbami danego województwa oraz pomiędzy herbami województw, a herbem państwowym. Między innymi, gdy chodzi o obecne herby województw, to dwa województwa, mazowieckie i wielkopolskie mają identyczny herb (Orła Białego bez korony zwróconego w prawą heraldyczną stronę, na czerwonym polu), a województwo małopolskie posługuje się herbem Państwa Polskiego (ukoronowany Orzeł Biały zwrócony w prawą heraldyczną stronę, na czerwonym polu). Natomiast w całej Polsce spotykamy wiele powiatów, gmin i miast, które mają identyczne lub podobne herby. Wszystko to sprawia, że należy stworzyć od podstaw spójny system heraldyki samorządowej dla całej Polski.

Ten opracowany zgodnie z zasadami średniowiecznej heraldyki (heraldyki żywej) system, dotyczy wszystkich herbów samorządowych Polski, a jego podstawę stanowi ukoronowany Orzeł Biały, czyli herb państwa polskiego. Zgodnie z opracowaną koncepcją polskiej heraldyki samorządowej, ukoronowany Orzeł Biały został umieszczony na tarczach wszystkich istniejących w Polsce województw, ponieważ jego obecność w tych herbach ma wskazywać, że województwo znajduje się na obszarze państwa polskiego, którego herbem jest właśnie ukoronowany Orzeł Biały na czerwonym polu. Został on połączony z godłem reprezentującym województwo, tworząc nowy herb województwa. Stąd na tarczach podzielonych w słup (pionowo) lub pas (poziomo), ukoronowany Orzeł Biały zajmuje prawe pole heraldyczne (podział w słup), lub pole do głowicy tarczy (podział w pas), czyli

najważniejsze w heraldyce pola, gdy tarcza jest podzielona. W tym miejscu należy przypomnieć, że już w 1928 roku próbowano stworzyć dla ówczesnych województw podobny projekt, z tym, że ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu tarczy, umieszczono konsekwentnie nad tarczą każdego województwa.

W przypadku herbów jednostek terytorialnych niższego szczebla obowiązywałaby zasada, że godło województwa, znajdujące się w lewym heraldycznym polu (prawym od strony patrzącego), lub polu od podstawy tarczy, będzie reprezentowane w herbach jego powiatów, wskazując na ich przynależność do konkretnego województwa, i podobnie jak ukoronowany Orzeł Biały w herbach województw, będzie zajmował bądź prawe pole heraldyczne (lewe od strony patrzącego), bądź pole od głowicy (od góry) tarczy, w zależności od ich podziału. Herb powiatu odpowiednio: lewe pole heraldyczne i pole od podstawy tarczy. Podobnie gdy chodzi o herby gmin, gdzie herb powiatu będzie konsekwentnie zajmował prawe pole heraldyczne i pole od głowicy tarczy, wskazując, że gmina należy do tego właśnie powiatu. Herb gminy, podobnie jak w przypadku herbów województw i powiatów, będzie zajmował lewe pole heraldyczne i pole od podstawy tarczy (na dole). System ten dotyczący obszaru całego państwa pozwoli uporządkować samorządową heraldykę Polski.

Trzeba zaznaczyć, że zdając sobie sprawę, jak złożonym problemem jest obecna heraldyka samorządowa Polski Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji od 2008 roku, a później Ministerstwo Cyfryzacji i Administracji, podjęło starania w celu jej uporządkowania, przychylając się do prac nad jej opracowaniem i wprowadzeniem z czasem z życie przedstawionego projektu, który w skrócie można ująć następująco: herb państwa, województw, powiatów, gmin i miast. Przedstawiany tu system był opracowywany i przygotowywany przez kilkanaście lat, a jego „poligonem” zostało województwo świętokrzyskie. System został opracowany dla całej Polski, a także w większości zostały opracowane ikonograficzne projekty herbów i godeł herbowych, które powinny obowiązywać w jednostkach samorządu terytorial-

nego w przyszłości. Trzeba podkreślić, że herb tworzony wspólnie dla samorządów, jest również ich szczególnym znakiem promocyjnym, zwłaszcza bardzo dobrze opracowany herb pod względem merytorycznym i ikonograficznym.

Opracowany system polskiej heraldyki samorządowej, to jej uporządkowanie również pod względem polityczno-administracyjnym, gdyż teraz łatwiej będzie można identyfikować małe ojczyzny. Można nie znać nazwy powiatu, ale poprzez godła województw, można będzie określić w jakim województwie znajduje się powiat, a poprzez godła powiatów w jakim powiecie znajduje się gmina. Dlatego w przyszłości należy powołać Kapitułę Heraldyczną przy Prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej, która pozwoli uporządkować system heraldyki samorządowej Polski.

Takie próby mniej lub bardziej świadomie były podejmowane w przeszłości, kiedy zaczęły powstawać drzeworyty między innymi z herbami ziemskimi, które miały uporządkować ich przedstawienia ikonograficzne. Pierwszą taką próbę widzimy w drzeworycie sejmowym *Statutu* Jana Łaskiego z 1506 roku³, a wzory graficzne przedstawionych tam herbów ziem i województw, zostały przejęte do innych XVI-wiecznych polskich druków, w tym przez Josta Ludwika Decjusza w 1521 roku, który umieścił je z portretem króla Zygmunta I⁴, Stanisława Hozjusza z 1560 roku⁵, Marcina Bielskiego w 1564 roku⁶, czy Bartosza Paprockiego w 1584 roku, które umieścił na karcie tytułowej *Herbów rycerstwa polskiego*⁷. Jednak w tekście tej pracy, drzeworyty herbowe

³ Biblioteka Kórnicka, sygn. Cim. F. 4114; Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. F. 4088; sygn. F. 4089.

⁴ J.L. Decjusz, *De Sigismundi regis temporibus liber*, druk H. Wietor, Kraków 1521; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993, s. 139, nr 133.

⁵ S. Hozjusz, *Confessio catholicae fidei christiana*, druk M. Zimmerman, Wiedeń 1560; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 139, nr 134.

⁶ M. Bielski, *Kronika świata*, druk M. Siebeneycher, Kraków 1564; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 142, nr 136.

⁷ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, druk M. Garwolczyk, Kraków 1584; S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 146, nr 141.

dotyczące tych samych herbów ziem i województw zostały inaczej przedstawione. W tym przypadku Bartosz Paprocki zaproponował własne przedstawienia ikonograficzne tych herbów, różniące się od tych, które widzimy na pierwszej stronie jego dzieła i na drzeworycie sejmowym *Statutu* Jana Łaskiego z 1506 roku.

Również Marek Ambroży z Nysy podjął się próby stworzenia drzeworytów dla herbów ziemskich i wojewódzkich, w wydany w Antwerpii w 1562 roku pierwszym drukowanym herbarzu polskim zatytułowanym *Arma Regni Poloniae*, gdzie zaproponował on podobnie jak Bartosz Paprocki własne wzory przedstawień ikonograficznych tych herbów, będące próbą przełamania „monopolu” ich wyobrażeń dotąd obowiązujących z 1506 roku. Jak z tego widać już w XV i XVI wieku zdawano sobie sprawę z faktu, że trzeba podjąć próby uporządkowania przedstawień ikonograficznych herbów ziemskich i wojewódzkich, a także podać obowiązujące w nich barwy. Potwierdzają to egzemplarze *Statutu* z 1506 roku, posiadające barwne drzeworyty sejmowe⁸, w tym egzemplarz przekazany do archiwum koronnego z pieczęcią króla Aleksandra Jagiellończyka⁹, jak również barwione drzeworyty w herbarzu Marka Ambrożego z 1562 roku¹⁰, czyli nie wszyscy w XVI wieku podzielali pogląd Stanisława Orzechowskiego na temat roli barwy w polskiej heraldyce, o czym będzie mowa w dalszej części pracy.

W heraldyce drzeworyt ma tylko wartość pomocniczą, ponieważ łatwiej go odbić kilkadziesiąt lub kilkaset razy, niż namalo-

⁸ Biblioteka Narodowa (dalej: BN) XVI F. 337; Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: BUW), sygn. Sd. 612 523.

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), dok. perg., sygn. 5632.

¹⁰ *Katalog aukcyjny z 2006 roku*, Antykwariatu „Lamus” w Warszawie, Warszawa 2006, s. 1, nr 2 (Stare Druki), zawierający 147 herbów państwowych (Orzeł Biały i Pogoń), lenn, ziem, kapituł oraz szlacheckich. Na temat tego herbarza zobacz: Z. Wdowiszewski, *Marek Ambroży z Nysy i jego „Arma Regni Poloniae” z 1562 r.*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. 11, 1934, s. 166-170, s. 177-186; J. Szymański, *Nieznane źródło heraldyki polskiej z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, t. 22-23, 1990, s. 129-142.

wać. O jego jakości i wartości artystycznej decydowały umiejętności techniczne twórcy, a w „heraldyce użytkowej” występowali przeciętni rzemieślnicy, którzy posiadali ograniczone zdolności manualne. Najlepiej to widać gdy porównamy polski XVI-wieczny drzeworyt z XVI-wiecznym drzeworytem japońskim. Grubość linii drzeworytu była uwarunkowana możliwościami warsztatowymi, a to co widzimy jest nie wycięte. Dlatego we współczesnych herbach samorządowych widzimy grube linie konturowe tarcz i godeł, jako efekt korzystania przez ich autorów z drzeworytów herbowych XVI-XVIII wieku. W technikach metalowych było odwrotnie, gdyż posiada ona finezyjną przewagę nad drzeworytem, pozwalającą uzyskać ciekawą linię konturową. Wycinając drzeworyt pracuje się na normalnych deskach, w których nie można wyciąć cienkiej linii, ponieważ jest to trudne technicznie, gdyż bardzo cienka linia po kilku odbiciach się zniszczy, stąd jego gruba linia.

Ważne były też narzędzia (dłutka) nie najlepszej jakości, którymi trzeba było głębiej ryć w desce, a dużo zależało też od samego rzemieślnika pracującego nad drzeworytem i od jego umiejętności¹¹. Jak wyglądała praca między innymi nad drzeworytami herbowymi na przykładzie szpalerów, czyli obiciach do komnat królewskich, magnackich czy szlacheckich, możemy się dowiedzieć z XVII-wiecznego druku, zatytułowanego *Sekret wyiawiony, osobliwszy ten...*, będący jedynym tego rodzaju polskim traktatem dla rzemieślników (porównywany z Cennino Cenninim)¹², którego autor pochodził prawdopodobnie z Poznania, zawierającym wiedzę przekazywaną przez staropolskich rzemieślników z pokolenia na pokolenie¹³. Drzeworyt herbowy był niewątpliwie szki-

¹¹ T. Seweryn, *Staropolska grafika ludowa*, Warszawa 1956, s. 21-36.

¹² C. Cennini, *Rzecz o malarstwie. Teksty źródłowe do dziejów teorii sztuki*, pod red. J. Starzyńskiego, t. 3, Wrocław 1955.

¹³ *Sekret wyiawiony, osobliwszy ten, za którym człowiekowi rozsądnemu, chyba chcącemu, żadne zło na świecie szkodzić nie będzie. Rzeczy pewne i doświadczone, na dobro pospolite*. Do druku podane w roku 1680. W Poznaniu: w Drukarni Collegii Soc. Iesv, 1689.

cem do powstania kolorowego (barwnego) wizerunku herbu, ponieważ szlachcic zamawiał kilkanaście takich samych herbów, które zostały „wydłubane” i pomalowane, czyli w tym przypadku drzeworyt „skończony” to drzeworyt barwny. Herb to kolor, a nie jak w czarno-białym drzeworycie czarna linia na białym tle. Jak wiadomo technologia barwy opiera się na czterech czynnikach: fizycznym, chemicznym, fizjologicznym i psychologicznym. Ta komplementarność sprawia, że kolor emocjonalnie oddziałuje na człowieka już od paleolitu. Stąd obecnie należy ujednoczyć przedstawienia ikonograficzne godeł ożywionych i nieożywionych, na potrzeby polskiej heraldyki samorządowej oraz ich barwy.

Propozycje projektów współczesnych herbów województw są powiązane z Orłem Białym, którego połowa w słup lub pas zajmuje prawe heraldyczne pole tarczy lub pole od jej głowicy, czyli najważniejsze w heraldyce pola, gdy tarcza jest podzielona. Połowa Orła Białego w słup lub pas reprezentuje tutaj godło państwa polskiego w takim samym stopniu, jak umieszczony na tarczy cały orzeł. Tak rozumiano jego przedstawienia ikonograficzne w XV-XVIII wieku, gdy w kancelarii koronnej czy litewskiej udostojniano (rozszerzano) nadawane herby Orłem Białym. Świadczy o tym między innymi pochodzący z XV wieku herb „Mieszaniec”, gdzie na prawym polu podzielonej w słup tarczy, widzimy połowę ukoronowanego orła, a na drugim polu dwie róże w słup¹⁴, czy nobilitacja wystawiona pod Pskowem 10 września 1581 roku Stanisławowi Pachołowieckiemu, gdzie czytamy: *Co zaś odnosi się do herbu, dajemy jemu po pierwsze trójkątną tarczę, na dwie równe części pionowo podzieloną, której prawa ma zawierać białego orła w koronie, z otwartym dziobem i językiem wysuniętym w polu czerwonym*¹⁵, a także połowę Białego Orła w słup widzimy w herbie nobilitowanego w Warszawie 29 października 1771 roku

¹⁴ Marek Ambroży z Nysy, *Arma Regni Poloniae*, Antwerpia 1562, s. 78 (własna paginacja).

¹⁵ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 211 – *Quantum autem ad insignia attinet, damus illi primo clipeum triangularem, in duas aequales partes*

Marcelego Becciarrellego, nadwornego malarza królewskiego¹⁶. Trzeba podkreślić, że raz przedstawiano całego orła, jak u Jana Chrzyciela Pucciniego w 1568 roku¹⁷, czy Aleksandra Gwagnina w 1571 roku¹⁸, a innym razem jego połowę. Zależało to od osoby malującej herb na dyplomie szlachectwa, ale zawsze był to Orzeł Biały. Jednak w herbie Pucciniego Orzeł Biały jest zniekształcony z przyczyn technicznych, ponieważ malarz starał się wypełnić całe pole tarczy, wpisując ptaka w prostokąt¹⁹. W kancelarii koronnej w XVI wieku zdawano sobie z tego sprawę i całego orła przedstawiano w herbie nobilitowanego, gdy tarcza była dzielona w słupek i pas na trzy lub cztery pola, jak u Aleksandra Gwagnina w 1571 roku²⁰, Zygmunta i Piotra Fanellich w 1545 roku²¹, czy doktora medycyny Bonawentury Gardaniego w 1550 roku²².

Przedstawienie orła w słupek lub pas, pozwala lepiej z heraldycznego punktu widzenia wyobrazić godła na tarczy, gdy mamy do czynienia z jej podziałem. Połowę Orła Białego widzimy też w prawym heraldycznym polu podzielonej w słupek tarczy, we

transversim divisum, cuius dextra pars contineat aquilam albam coronatam, ore hiante liguaque exerta in campo rubeo.

¹⁶ Muzeum Narodowe w Warszawie (dalej: MN). Dział dokumentacji, oryg. perg., sygn. 734.

¹⁷ Rosyjskie Państwowe Archiwum Dawnych Akt w Moskwie, F. 389, ML, ks. 130, k. 314.

¹⁸ AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), ks. 120, k. 6.

¹⁹ Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie, sygn. F. 4-26.

²⁰ AGAD, MK, ks. 120, k. 6 – otrzymał szlachectwo w Warszawie, 16 lipca 1571 roku. Król udostępnił jego herb przez dodanie Orła Białego z monogramem S.A. na piersiach Orła Białego, który został umieszczony w drugim polu heraldycznym od głowicy, podzielonej w słupek i pas na trzy pola tarczy.

²¹ AGAD, MK, ks. 70, k. 130 – otrzymali szlachectwo w Krakowie, 20 maja 1545 roku. Dyplom był wystawiony wspólnie przez Zygmunta I oraz królową Bonę, a ukoronowany Orzeł Biały został umieszczony w pierwszym polu heraldycznym od głowicy, podzielonej w słupek i pas na trzy pola tarczy.

²² Zamek Królewski w Warszawie. Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego, oryg. perg., sygn. D 3 – otrzymał nobilitację w Krakowie, 1 grudnia 1550 roku. Ukoronowany Orzeł Biały został umieszczony w pierwszym polu heraldycznym od głowicy, podzielonej w słupek i pas na cztery pola tarczy.

współczesnym herbie województwa lubuskiego. Natomiast brak dostatecznej wiedzy o pracy kancelarii koronnej czy litewskiej w XV-XVI wieku, a odnoszącej się do heraldyki, sprawił, że tak historycy jak archiwiści, pracujący w okresie międzywojennym nad projektami herbów ówczesnych województw, nie brali pod uwagę możliwości umieszczenia Orła Białego na wspólnej tarczy podzielonej w słupek lub pas, razem z godłem województwa.

W nowych projektach współczesnych herbów województw, wprowadzony został na ich tarcze historyczny Orzeł Biały, a nie jego aktualnie obowiązujący wizerunek ikonograficzny, zatwierdzony przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Wojciecha Jastrzębskiego w dniu 9 lutego 1990 roku, którego wzór znajduje się w „Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”²³. Jednak jego rysunek zgodnie z zasadami średniowiecznej heraldyki powinien być płaski, czyli dwuwymiarowy i różnić się od przedstawienia Orła Białego autorstwa Zygmunta Kamińskiego z 1927 roku (z nieznacznymi poprawkami Andrzeja Heidricha z 1990 roku), który jest trójwymiarowy. Ponieważ orzeł reprezentuje herb państwa polskiego, zawsze jest umieszczany na czerwonym polu z prawej heraldycznej strony lub od głowicy, podzielonej w słupek i pas tarczy. Natomiast godła reprezentujące poszczególne województwa zostały umieszczone na polach z lewej heraldycznej strony i od podstawy tarczy, żeby wizualnie odróżniały się od herbu państwowego, nawet w tych przypadkach, gdy w herbie województwa jest ono czerwone (lubelskie, małopolskie, wielkopolskie). W przypadku godła, tam gdzie to było możliwe, zostały zachowane dotychczas używane, ale zgodnie z zasadą, że każde województwo powinno reprezentować herby z czasów I Rzeczypospolitej. W ten sposób projekty herbów województw nawiązują do historycznych herbów ale tylko ziem i województw z XIII-XVI wieku.

²³ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 10 z dnia 9 lutego 1990, poz. 60.

W przypadku województw mazowieckiego i lubuskiego, które dotychczas w swoich herbach posiadają Orła Białego, zostały zaproponowane nowe godła, takie jak czerwony brandenburski orzeł w lubuskim czy smok występujący na monetach Siemowita III Mazowieckiego, dzięki temu na tarczy województwa mazowieckiego widzimy teraz prawdopodobnie jego najstarsze godło (smoka) i ostatecznie, przyjętego w połowie XIV wieku, Orła Białego. Natomiast w tradycji historycznej województwa wielkopolskiego występowała też w jego herbie ukoronowana głowa тура (żubra), którą w XV wieku umieszczano na biało-czerwonej szachownicy. Z kolei w województwach pomorskim i zachodniopomorskim został wykorzystany kroczący gryf, będący połączeniem orła i lwa, którego widzimy w herbie Pomorza na drzeworycie sejmowym *Statutu* Jana Łaskiego z 1506 roku. Został on umieszczony od podstawy podzielonej w pas na dwa pola tarczy. Jego wzór pochodzi z *Banderia Prutenorum* Jana Długosza z drugiej połowy XV wieku.

Podobnie jak w przypadku herbów, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich województw (obecnie każda flaga jest inna). Widzimy więc różne rozwiązania podziałów flag kolorystycznych (barwne pasy), tautologicznych (identyczne z herbem), kolorystyczno-tautologicznych (połączenie pasów z herbem). Proponowany wzór flagi dla współczesnych województw to flaga kolorystyczno-tautologiczna, składająca się z prostokąta o stosunku boków 5:7,5, ewentualnie 5:8 (stosunek długości do szerokości), podzielonego w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy 2/4 płata flagi. Pasy boczne są w kolorze czerwonym, a pas środkowy w kolorze białym, czyli nawiązują do barw herbu państwowego, ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu. Na białym środkowym pasie flagi znajduje się herb własny województwa. Szerokość linii konturowej flagi, linii podziału pól flagi oraz linii konturowych godeł herbowych znajdujących się na fładze, powinny wynosić 0,125 mm. Wśród aktualnie obowiązujących flag, tylko województwo podkarpackie posługuje się fla-

Rozdział II

Przykładem tworzonego systemu jest projekt herbu województwa świętokrzyskiego. Na podzielonej w pas i słup na trzy pola tarczy, od jej głowicy widzimy ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu, reprezentującego herb państwa polskiego, a w prawym heraldycznym błękitnym polu od jej podstawy podwójny żółty krzyż patriarchalny, reprezentujący województwo, oraz pełniący rolę godła mówiącego: Święty Krzyż, Góry Świętokrzyskie, województwo świętokrzyskie. Nosił on też nazwę krzyża arcybiskupiego, a od XVII wieku krzyża jerozolimskiego i jest nierozłącznie związany z kultem i symboliką relikwii Drzewa Krzyża Świętego²⁴. Do Europy krzyż patriarchalny dotarł z Bizancjum w formie relikwiarzy, tak zwanych staurotek, których większa ilość powstała w Konstantynopolu za panowania cesarza Manuela I Komnena (1118-1180), żywiącego szczególny kult dla relikwii Drzewa Krzyża Świętego. Znalazły się one jako dary na Rusi i Węgrzech, gdzie w roku 1169 otrzymał relikwiarz król Bela II (1172-1193) z okazji małżeństwa z Anną z Antiochii (poprzez które król węgierski został szwagrem cesarza), Bela II wprowadził podwójny krzyż, ten symbol państwowy Bizancjum na swoją pieczęć, a stąd do herbu Węgier gdzie istnieje do dzisiaj²⁵. Podobnie

²⁴ J. Michta, *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000, s. 5, 9.

²⁵ Zobacz na ten temat: M. Derwich *Pacyfikał koronacyjny królów polskich*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 99, 1992, z. 4, s. 5-20; E. Dąbrowska, *Jeszcze o relikwii Krzyża Świętego i relikwiarzu koronacyjnym królów polskich*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 100, 1993, z. 2, s. 3-13; G. Székely, *Węgierskie symbole państwowe w dobie średniowiecza i ich związki z Bizancjum oraz wartości ideowe*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 95, 1988, z. 4, s. 21-33.

na Słowacji, która od 1031 do 1918 roku należała do Królestwa Węgier, podwójny krzyż jest obecnie głównym elementem w herbie tego państwa.

Do Polski stauroteki dotarły z Rusi i Węgier, a interesujący nas relikwiarz przywiózł chyba do Krakowa król Węgier Stefan V w 1270 roku. Posłużył on do umocnienia układu zawartego przez króla Węgier z księciem krakowsko-sandomierskim Bolesławem Wstydlwym i uzyskania poparcia ze strony księcia polskiego, w toczonym wówczas sporze pomiędzy Arpadami i Przemyślidami o spadek po austriackich Babenbergach, których ostatni przedstawiciel Fryderyk Bitny zginął w czerwcu 1246 roku nad Litawą w zwycięskiej dla siebie bitwie²⁶. Relikwiarz ten w latach 1306-1308 został przekazany benedyktynom łysogórskim przez księcia Władysława Łokietka²⁷, który opanował Kraków po walce z królem Czech Wacławem II oraz mianowanym przez niego biskupem krakowskim Janem Muskatą. Od tego momentu rozpoczyna się w Polsce kult Drzewa Krzyża Świętego. Wysunął on klasztor świętokrzyski, fundację księcia Bolesława III Krzywoustego i komesa Wojysława z lat 1135-1138, na pierwsze miejsce wśród klasztorów polskich²⁸. Nie bez znaczenia dla tego wyniesienia klasztoru był fakt, że ówczesny opat świętokrzyski Mikołaj Drozdek, był spowiednikiem króla. Przywieziony przez niego na koronację Władysława Jagiełły relikwiarz, stał się jednym z insygniów koronacyjnych²⁹.

²⁶ J. Wyrozumski, *Udział książąt polskich w walce o spadek po Babenbergach, w: Austria. Polska. 1000 lat konfliktów: Studia Austro-Polonica 5*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 121, Kraków 1997, s. 7-20.

²⁷ T. Panfil, *Verba signi. Dzieje herbu ziemi lubelskiej*, Lublin 1998, s. 19. Autor uważa, że przekazanie relikwii benedyktynom łysogórskim nastąpiło w 1306 r.

²⁸ M. Derwich, *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średnio-wieczu*, Warszawa-Wrocław 1992, s. 144, 268-269.

²⁹ Tenże, *Rola opata w koronacjach królów polskich*, w: *Imagines Potestatis*, Warszawa 1994, s. 42. Relikwiarz pełnił funkcję pacyfikału koronacyjnego. Według Marka Derwicha, został też przywieziony na uroczystość koronacji królowej Sonki w 1424 roku.

Zgodnie z przedstawioną koncepcją, godło województwa występuje w herbach jego powiatów, wskazując na ich przynależność do tego województwa. Nie jest to nowa praktyka, ponieważ była ona często stosowana w średniowieczu i okresie nowożytnym. Władca nadając herb, zezwalał na wykorzystanie w nim elementów własnego herbu. Na przykład herb Pogoń Polska, ramię zbrojne z mieczem wychodzące z obłoku, przedstawiający fragment herbu Jagiellonów, był często przez nich malowany nie tylko jako herb rycerski³⁰. Widzimy go również w herbie nadanym Prusom przez króla Kazimierza Jagiellończyka w latach 1454-1457, a także stał się banderą na statkach tworzonej w XVI wieku floty, za panowania króla Zygmunta Augusta. Obecnie Pogoń Polską widzimy w projekcie herbu dla województwa podlaskiego. W herbie powiatów województwa świętokrzyskiego, żółty krzyż patriarchalny na błękitnym polu, występuje bądź w prawym heraldycznym polu podzielonej w słup na dwa pola tarczy, bądź w polach od głowicy czy podstawy tarczy, gdy jest ona podzielona w pas na dwa pola. Przy podziale tarczy w pas, ustawienie krzyża patriarchalnego zależy od jego połączenia z godłem powiatu, między innymi w buskim, kazimierskim, sandomierskim i starachowickim. W dwóch pierwszych krzyż występuje od podstawy tarczy, w dwóch kolejnych od jej głowicy.

Tarcza musi zostać podzielona tak jak w średniowieczu w słup i pas, gdy pojawią się na niej różne herby, nawet wtedy, kiedy barwy ich pól są identyczne, jak to widzimy w projektach herbów powiatów: buskiego, opatowskiego, sandomierskiego i starachowickiego. W tym ostatnim przypadku widzimy z prawej heraldycznej strony podzielonej w słup tarczy, na błękitnym polu podwójny żółty krzyż patriarchalny reprezentujący wojewódz-

³⁰ Między innymi 4 marca 1434 roku w Nowym Mieście Korczynie, król Władysław Jagiełło nobilitował Mikołaja Szawera wójta lełowskiego – Archiwum Państwowe w Krakowie (dalej: AP Kraków), Oddz. I, Terrestria Cracoviensia, ks.146, s. 464; dokument ten został wydany przez S. Kurasia w *Zbiorze dokumentów małopolskich*, t. 7, Wrocław 1975, s. 4 22-424, nr 2160.

two, a na błękitnym polu z lewej strony trzy żółte korony w ustawieniu w słup, czyli herb kapituły krakowskiej, ponieważ obszar obecnego powiatu starachowickiego należał w XIII-XVIII wieku do prepozytury kieleckiej, jednostki administracyjnej biskupstwa krakowskiego³¹. Jeżeli herb powiatu składa się z więcej niż jednego godła, to przy podziale tarczy w słup „ważniejszy” z nich znajduje się w lewym heraldycznym polu od głowicy tarczy. Podobnie, gdy tarcza jest podzielona w pas, wówczas „ważniejszy” herb powiatu znajduje się w prawym heraldycznym polu. To ustawienie herbów na tarczy jest istotne z tego powodu, że w herbach gmin danego powiatu, powinno go reprezentować „ważniejsze” z godeł składających się na herb powiatu. W przypadku herbu powiatu włoszczowskiego będzie to godło (herb) Strykoń rodziny Szafranców, a nie Łódzia hetmana Stefana Czarnieckiego, pochodzącego z miejscowości Czarnca leżącej w powiecie włoszczowskim i tam pochowanego. Rodzina Szafranców odgrywała w wiekach XIV-XVII szczególną rolę w dawnym powiecie chęcińskim w ziemi sandomierskiej, na którego terenie znajduje się w większości obecny powiat włoszczowski. W jej rękach pozostawały między innymi takie miejscowości jak Secemin, Krasocin, Ludynia, Włoszczowa, która lokację uzyskała 21 lipca 1539 roku z inicjatywy starosty chęcińskiego Hieronima Szafranca³².

Ustawiając godła na tarczy trzeba pamiętać, że godła ożywione, gdy tarcza jest podzielona w słup na dwa pola, są zwrócone ku bokom tarczy plecami do siebie, chyba że z uzasadnienia do herbu jednoznacznie wynika, że mamy do czynienia z ukłonem wynikającym z kurtuazji. Pojedyncze godła ożywione zwrócone są zawsze w prawą heraldyczną stronę, jak to widzimy w herbie powiatu jędrzejowskiego, na przykładzie białego gryfa z mitrą książęcą na jego głowie na czerwonym polu³³. Gdy pojawia się to

³¹ J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004, s. 86-92.

³² Tamże, s. 101-111.

³³ Tamże, s. 15-23.

samo godło w kilku powiatach różnicujemy je poprzez podział tarczy w słup i pas, barwę, bądź pola tarczy, bądź godła, i dopiero wtedy wprowadzamy je do herbów gmin. W przypadku powiatów skarżyskiego i koneckiego, w tym drugim przypadku należy odwrócić kolory, czyli byłby to czerwony Odrowąż na białym polu, ewentualnie umieścić go w godle herbu Małachowskich. Z kolei w powiecie szydłowieckim w województwie mazowieckim, białego Odrowąża należy umieścić na zielonym, bądź błękitnym polu, lub czerwonym polu, ale od głowicy podzielonej w pas tarczy. Wszystkie te trzy powiaty znajdują się na obszarze, który w średniowieczu był gniazdem rodowym Odrowążów³⁴.

Podobnie jak w przypadku herbów wojewódzkich, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich powiatów województwa świętokrzyskiego i pozostałych województw, a proponowana flaga powinna być również kolorystyczno-tautologiczna, składająca się z prostokąta o stosunku boków 5:7,5, ewentualnie 5:8 (stosunek długości do szerokości). Należy ją podzielić w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy 2/4 płata flagi. Pasy boczne są w kolorze błękitnym, a pas środkowy w kolorze żółtym, nawiązując w ten sposób do barw tej części herbu województwa świętokrzyskiego, która go reprezentuje. Na żółtym środkowym pasie flagi znajduje się herb powiatu, wskazujący na jej przynależność do określonego powiatu.

Herby gmin w województwie świętokrzyskim reprezentują cztery powiaty: kielecki, sandomierski, starachowicki i włoszczowski, a ich wybór nie jest przypadkowy. Powiat ziemski kielecki składający się z dziewiętnastu gmin, to jeden z największych, jeśli nie największy powiat w Polsce. Jego herb nawiązuje do symboliki województwa, czyli żółtego podwójnego krzyża patriarchalnego na błękitnym polu, który widzimy w prawym heraldycznym polu tarczy w herbie tego powiatu. W jego lewym heraldycznym, zielonym polu tarczy, widzimy trzy podwójne żółte

³⁴ Tamże, s. 39-48.

krzyże w słup, które wzmacniają tę symbolikę (Święty Krzyż, Góry Świętokrzyskie, województwo świętokrzyskie), ponieważ na jego terenie znajduje się klasztor benedyktynów łysogórskich (gmina Słupia Nowa), puszcza jodłowa (zielony kolor pola) położona w najstarszych w Europie górach, a na jego obszarze znajduje się też stolica województwa świętokrzyskiego, miasto Kielce. Zgodnie z opisywaną koncepcją heraldyki samorządowej Polski, herb powiatu widzimy w każdej jego gminie na podzielonych w pas na dwa pola tarczach, które zajmują 1/3 ich pól od głowicy. Proponowane projekty herbów nawiązują w większości do wyobrażeń ikonograficznych, którymi gminy powiatu kieleckiego posługują się obecnie i zajmują 2/3 pola tarczy od jej podstawy. W przyszłości niektóre z nich trzeba będzie poprawić zgodnie z zasadami heraldyki średniowiecznej, wprowadzając podziały tarczy, między innymi w herbach gminy Masłów czy Pierzchnica, a tam gdzie będzie to konieczne należy poprawić rysunki godeł, w tym w gminie Sitkówka-Nowiny.

W jej obecnym herbie widzimy tarczę podzieloną na dwa pola białym pasem prawo skos, w której błękitnym polu od głowicy znajduje się złota korona. Natomiast w czerwonym polu od podstawy trzy białe lilie w prawo skos, jedna nad drugą³⁵. Biały pas na tarczy przedstawia rzekę Bobrzę, która dzieli gminę Sitkówka-Nowiny na dwie części z północy na południe, a w średniowieczu i okresie nowożytnym do 1795 roku, była granicą administracyjną między arcybiskupstwem gnieźnieńskim i biskupstwem krakowskim. Część dzisiejszej gminy od strony Kielc należała do biskupów krakowskich, a od strony Chęcín do arcybiskupów gnieźnieńskich. Złota korona od głowicy tarczy na błękitnym polu, to jedna z koron kapituły krakowskiej. Natomiast trzy białe lilie na czerwonym polu, to herb kapituły gnieźnieńskiej. Czerwone pole nawiązuje do królewskich (Bolechowice, Szewce, Wola Murowana, Zawada), znajdujące się na obszarze dzi-

³⁵ *Uchwała Rady Gminy Sitkówka-Nowiny z dnia 27 X 2004 roku – Nr RG-XXVI/177/04.*

siejszej gminy, które do roku 1795 wchodziły w skład diecezji gnieźnieńskiej (archidiakonat kurzelowski, od XVII wieku dekanat małogoski). Archidiakonat kurzelowski obejmował południowo-zachodnią część województwa sandomierskiego, głównie powiat chęciński, a od 1628 roku dzielił się na sześć dekanatów (m.in. Kurzelów i Małogoszcz). Z kolei teren dzisiejszej gminy Sitkówka-Nowiny od strony Kielc, był w całości do 1795 roku własnością biskupów krakowskich (prepozytura kielecka, klucz kielecki). Prepozytura kielecka obejmowała części czterech powiatów w tym chęcińskiego, a na jej terenie były dwa klucze: kielecki i ilżecki³⁶.

W nowym przedstawieniu ikonograficznym herb gminy Sitkówka-Nowiny, składa się z tarczy podzielonej w pas i słup na trzy pola. W pierwszym polu od głowicy zajmującym 1/3 tarczy, widzimy trzy żółte krzyże patriarchalne, reprezentujące w herbie gminy powiat ziemski kielecki. Z kolei w polu od podstawy podzielonym białym pasem w słup na dwa pola, w prawym heraldycznym czerwonym polu znajduje się biała lilia, a w lewym heraldycznym błękitnym polu żółta korona, reprezentujące herb gminy. Jak widzimy, herb Trzy Lilie kapituły gnieźnieńskiej został przedstawiony za pomocą tylko jednej lilii, podobnie jak wcześniej herb Trzy Korony kapituły krakowskiej, żeby wizerunki tych dwóch herbów były identyczne w herbie Sitkówka-Nowiny. Wynikło to stąd, że w projektach herbów innych gmin powiatu kieleckiego również występuje herb Trzy Korony, który różni się ilością koron i ich ustawieniem w polach podzielonych w słup tarcz na błękitnym polu, w tym w gminie Masłów są to trzy korony w słup, podobnie w gminie Morawica, a właściwe ustawienie trzech koron jak w herbie kapituły krakowskiej 2:1, widzimy tylko w gminie Miedziana Góra. W każdym z nich potwierdzają one, że chodzi o herb Trzy Korony, opisany w uzasadnieniach historyczno-heraldycznych, w których mowa jest o wyborze

³⁶ J. Michta, *Herb, flaga i pieczęć gminy Sitkówka-Nowiny*, Kielce 2004 (maszynopis).

tego godła dla herbów tych gmin. Opis jest konieczny, ponieważ w herbie Sitkówka-Nowiny poprzez zmianę barwy pola herbu Trzy Lilie z błękitnego na czerwone, herb ten przypomina rycerski herb Gozdawa, chociaż niewykluczone, że genezy tego ostatniego herbu należy szukać również w „uszczerbieniu” herbu Trzy Lilie kapituły gnieźnieńskiej, które występują już na jej pieczęci w XIII wieku³⁷. Dlatego jeżeli w herbach całego powiatu to samo godło występuje kilkakrotnie, należy je zróżnicować poprzez jego „uszczerbienie”, zmianę jego barwy lub barwy pola, na którym zostało umieszczone.

Podobnie jak w przypadku herbów wojewódzkich i powiatowych, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich gmin powiatu ziemskiego kieleckiego, a proponowana flaga powinna również być kolorystyczno-tautologiczna, składająca się z prostokąta o stosunku boków 5:7,5, ewentualnie 5:8 (stosunek długości do szerokości). Została podzielona w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy 2/4 płata flagi. Pasy boczne są w kolorze zielonym, a pas środkowy w kolorze żółtym, nawiązując w ten sposób do barw tej części herbu powiatu, która go reprezentuje. Na żółtym środkowym pasie flagi znajduje się herb gminy, wskazujący na jej przynależność do określonej gminy. Przy kilku tysiącach flag w województwach, powiatach, gminach i miastach w Polsce, flagi kolorystyczne, złożone tylko z barwnych pionowych i poziomych pasów byłyby trudne do identyfikacji.

Kolejny powiat sandomierski składający się z ośmiu gmin (Dwikozy, Klimontów, Koprzywnica, Łoniów, Obrazów, Samborzec, Wilczyce, Zawichost), to powiat historyczny, ponieważ województwo świętokrzyskie jest spadkobiercą dawnej ziemi sandomierskiej i województwa sandomierskiego z czasów pierwszej Rzeczypospolitej. Granica między województwem sandomierskim i krakowskim przebiegała do końca XVIII wieku od południa do rzeki Wisły, między Opatowcem, należącym do woje-

³⁷ Tamże.

wództwa sandomierskiego, a krakowskimi Koszycami. Dalej biegła obok Kazimierzy Wielkiej, Skalbmierza, Działoszyc, należących do województwa krakowskiego, w kierunku Jędrzejowa, pozostającego również w granicach tego województwa. Stąd skręcała w kierunku Oksy (Okszy) i Secemina, miejscowości pozostających w granicach województwa sandomierskiego³⁸. Od XV do XVIII wieku granice województwa sandomierskiego, bez powiatów pilzneńskiego i stężyckiego, pokrywały się z granicami województwa kieleckiego z 1975 roku. Był to obszar zamknięty od zachodu, północy i wschodu rzekami Pilicą i Wisłą, natomiast od południa rzekami Nidą i Nidzicą. Uwzględniając obecne granice administracyjne województwa świętokrzyskiego w stosunku do podziałów administracyjnych okresu staropolskiego można powiedzieć, że 3/4 jego obszaru to teren dawnego województwa sandomierskiego, a 1/4 jego obszaru to teren dawnego województwa krakowskiego³⁹.

Herb współczesnego powiatu sandomierskiego, to połączenie herbu województwa świętokrzyskiego z historycznym herbem dawnej ziemi sandomierskiej, który widzimy w drugim i trzecim polu, podzielonej w słup na trzy pola tarczy. W polu prawym heraldycznym tarczy, znajduje się podwójny żółty krzyż patriarchalny na błękitnym polu, reprezentujący w herbie powiatu, województwo. Natomiast w lewym heraldycznym polu podzielonym w słup, widzimy z prawej na czerwonym polu trzy żółte pasy (belki, wręby), a w trzecim błękitnym polu tarczy dziewięć żółtych gwiazd w ustawieniu 2,2,2,2,1, ponieważ na terenie ziemi sandomierskiej znajdowało się dziewięć powiatów sądowych (chęciński, opatowski, pilzneński, radomski, sandomierski, stężycki, szydłowski-stopnicki, tarnowski, wiślicki), które pojawiły się w herbie województwa sandomierskiego w XVI wieku. W średniowieczu gwiazd było siedem, jak na zworniku

³⁸ *Atlas historyczny Polski. Województwa sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1993, cz. 1, mapa numer 1; cz. 2, s. 31-45.

³⁹ J. Michta, *Heraldyka samorządowa...*, s. 7.

z klejnotem herbu ziemi sandomierskiej z drugiej połowy XIV wieku (1370-1375) w kamienicy hetmańskiej numer 17 przy Rynku Głównym w Krakowie, a także czytamy o ich ilości (siedem) w opisie chorągwi ziemi sandomierskiej po Grunwaldem w 1410 roku w *Rocznikach* Jana Długosza: *Szósta ziemi sandomierskiej miała herb, w którym w jednej połowie znajdowały się trzy belki czyli wręby na czerwonym polu, a w drugiej siedem gwiazd w niebieskim polu*⁴⁰, czyli w najstarszych znanych średniowiecznych źródłach dotyczących tego herbu.

W herbach gmin powiatu sandomierskiego, jego herb powinien zostać umieszczony w polach pierwszym i drugim od głowicy podzielonej w pas i słup tarczy, a herb gminy od podstawy tarczy, chociaż ze względu na fakt, że jest to historyczny herb ziemi sandomierskiej, można rozważyć jego umieszczenie w polach trzecim i czwartym od podstawy tarczy, a wtedy herb gminy zajmowałby pole od głowicy tarczy, jak w projekcie herbu gminy Klimontów, gdzie został połączony z herbem Topór reprezentującym gminę i znajdującym się na czerwonym polu od głowicy tarczy. Na chorągwiach gmin tego powiatu ich płat powinien zostać podzielony w słup na trzy pola, które z lewej i prawej jego strony są w kolorze czerwonym, o szerokości 1/4 płata flagi każdy, a środkowy w kolorze żółtym, które nawiązują do barw prawego heraldycznego pola herbu powiatu sandomierskiego (trzy żółte pasy na czerwonym polu). Na środkowym żółtym płacie flagi o 2/4 jej szerokości znajduje się herb gminy, wskazując na przynależność flagi do określonej gminy.

Natomiast obecny powiat starachowicki złożony z pięciu gmin (Brody, Mirzec, Pawłów, Starachowice, Wąchock), znajduje się, gdy chodzi o historyczno-kościelne podziały administracyjne w pierwszej Rzeczypospolitej do 1795 roku, na obszarze dawnej prepozytury kieleckiej, będącej własnością biskupów krakowskich, a jej utworzenie datuje się na koniec XIII wieku. Według Tadeu-

⁴⁰ Jana Długosza, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, księga dziesiąta i księga jedenasta 1406-1412*, Warszawa 1982, s. 103.

sza Silnickiego, przyczyniło się do tego znaczne zgrupowanie majątków biskupich⁴¹. Tworząc w XII wieku archidiakonaty sandomierski i zawichojski, biegnące w poprzek Wisły na północ, nie doprowadzono ich do granic arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, ale pozostawiono część biskupstwa krakowskiego, na którym powstała później prepozytura kielecka. Jej powstanie należy wiązać z faktem, że był to zwarty i jednorodny obszar biskupstwa krakowskiego. Prepozytura kielecka, podobnie jak wiślicka powstała dlatego, że kierowano się zasadą terytorialnej zwartości jednostek kościelnych i stanowiła ona najmniejszy okręg administracji kościelnej w diecezji krakowskiej. W wieku XIV liczba kościołów parafialnych na jej terenie wynosiła osiemnaście, a na początku XVII wieku wzrosła do trzydziestu, żeby w początkach XVIII wieku osiągnąć liczbę trzydziestu dziewięciu ośrodków parafialnych, zorganizowanych w dwóch dekanatach: Bodzentyn i Kunów⁴². Obszar tego ostatniego obejmuje powiat starachowicki. Spadkobiercami biskupstwa krakowskiego pod względem terytorialnym na interesującym nas obszarze obecnego powiatu starachowickiego, zostały później biskupstwa: kieleckie i sandomierskie, znajdujące się na obszarze powstałego 1 stycznia 1999 roku województwa świętokrzyskiego. Jest tutaj zachowana ciągłość historyczna i terytorialna tego regionu.

Herb współczesnego powiatu starachowickiego jest połączeniem herbu województwa świętokrzyskiego, z herbem krakowskiej kapituły katedralnej i biskupstwa krakowskiego, czyli na tarczy podzielonej w słup na dwa pola, z prawej heraldyczne strony znajduje się podwójny żółty krzyż patriarchalny na błękitnym polu, a z lewej strony tarczy są trzy żółte korony w ustawieniu w słup (jedna nad drugą) również na błękitnym polu. Widzimy je też na błękitnym polu w projektach herbów gmin powiatu starachowickiego, gdzie zajmują 1/3 pola od głowicy podzielonej

⁴¹ T. Silnicki, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 114.

⁴² H. Topór, *Podziały administracyjne sandomierszczyzny w okresie przedrozbiorowym*, Kielce 1982, s. 96-100 (maszynopis).

w pas na dwa pola tarczy, między innymi w herbie gminy Pawłów, gdzie na czerwonym polu od podstawy tarczy, znajduje się postać chłopca w białym okryciu z XV wieku, który w prawej ręce trzyma zieloną sosnę o trzech konarach (godło herbu Godziemba), a w lewej podwójny żółty krzyż patriarchalny (godło herbu benedyktynów ze Świętego Krzyża). W tym godle gminy zostało przedstawione wydarzenie zamiany Pawłowa pomiędzy benedyktynami łysogórskimi, a przedstawicielami rodziny Pawłowskich, herbu Godziemba, w latach 1463-1464, na wieś Wojsław pod Mielcem⁴³. Właściciele Pawłowa, Jan Skrzętka Pawłowski i jego żona Anna, zgodzili się na zamianę Pawłowa na wieś benedyktynów Wojsław pod Mielcem, za dodatkową opłatą w wysokości 190 grzywien, prawdopodobnie na spłatę dla brata Jana Skrzętki, Wilhelma i jego krewniaka Jana Grota ze Święcicy. Jan Skrzętka Pawłowski zobowiązał się do opuszczenia Pawłowa przed dniem św. Jana Chrzciciela 1464 roku, i od tej chwili jego właścicielami zostali benedyktyni łysogórscy, reprezentowani wówczas przez opata Michała z Lipnicy, który postarał się o tę zamianę⁴⁴.

Podobnie jak w przypadku herbów wojewódzkich i powiatowych, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich flag powiatu starachowickiego i kolorystycznie nawiązywać do barw herbu tego powiatu. Ta kolorystyczno-tautologiczna flaga o stosunku boków 5:7,5, ewentualnie 5:8 (stosunek długości do szerokości), również została podzielona w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne są w kolorze błękitnym i zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy zajmujący 2/4 płata flagi jest w kolorze żółtym, ponieważ kolor pola herbu powiatu to boczne pasy flagi, a kolor godła to środkowy pas flagi. Na środkowym pasie flagi znajduje się herb gminy, wskazując na jej przynależność do określonej gminy.

Ostatni z omawianych powiatów to powiat włoszczowski składający się z sześciu gmin (Kluczewsko, Krasocin, Moskorzew,

⁴³ AGAD, dok. perg., sygn.1860; M. Derwich, *Benedyktynski klasztor...*, s. 345.

⁴⁴ AGAD, dok. perg., sygn. 1862; M. Derwich, *Benedyktynski klasztor...*, s. 345.

Radków, Secemin, Włoszczowa), będący powiatem szlacheckim, nawiązującym do dwóch godeł (herbów): Starykoń rodziny Szafranców, która była założycielem miasta Włoszczowy w 1539 roku, a w wiekach XV-XVII właścicielami wielu miejscowości i majątków na terenie obecnego powiatu włoszczowskiego, między innymi Krasocina, Ludyni, Secemina, oraz herbu Łódzia bohatera narodowego hetmana Stefana Czarnieckiego, urodzonego w 1599 roku w rodzinnej wsi Czarncy, położonej w powiecie włoszczowskim i tam pochowanego. Zgodnie z przedstawioną wyżej koncepcją heraldyki samorządowej, herby te zostały połączone z herbem benedyktynów łysogórskich, reprezentującym województwo świętokrzyskie, czyli podwójnym złotym krzyżem patriarchalnym, pochodzącym z Bizancjum⁴⁵.

Obecny powiat włoszczowski w okresie staropolskim, do końca XVIII wieku, znajdował się na terenie dawnego powiatu chęcińskiego, położonego w województwie sandomierskim, z wyjątkiem obecnej gminy Moskorzew, leżącej na terenie województwa krakowskiego⁴⁶. W powiecie chęcińskim rodzina Szafranców posiadała duże skupiska dóbr, położone pomiędzy dobrami biskupów krakowskich i arcybiskupów gnieźnieńskich. Swoje wybitne miejsce rodzina zawdzięczała Piotrowi Szafrancowi, podkomorzemu krakowskiemu, który z rąk króla Władysława Jagiełły otrzymał w 1395 roku Secemin, a w 1422 roku Pieskową Skałę z wieloma wsiami⁴⁷. W wieku XVI Szafrancowie byli największymi posiadaczami ziemskimi w powiecie chęcińskim. Szczególnie aktywny w budowaniu rodzinnej fortuny w XVI wieku, był urodzony między 1525 a 1530 rokiem Stanisław Szafraniec (zm. 1598 r.), późniejszy wojewoda sandomierski i wyznawca kalwinizmu w Polsce. Poślubionej w roku 1547 Annie Dembińskiej,

⁴⁵ J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa...*, s. 103.

⁴⁶ *Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie...*, cz. 1 – mapa nr 5 – rozmieszczenie własności ziemskiej.

⁴⁷ M. Rawita-Witanowski, *Ogniska reformacji w chęcińskim: I Secemin*, „Reformacja w Polsce”, t. 4:1926, s. 173.

córce kanclerza wielkiego koronnego, zapisał jako oprawę dwór w Seceminie i połowę tego miasteczka razem z należącymi do niego wsiami. Dobra secemińskie oraz posag żony, w wysokości tysiąca florenów, stanowił początek jego przyszłej fortuny, której rozwój przypada na lata 1550-1570⁴⁸.

Z kolei z rąk Oleśnickich, Chełmskich i Krezów, odzyskał posiadłości rodowe, to jest Pieskową Skałę oraz Włoszczowę z przyległymi wsiami. Uregulował też w 1570 roku sprawy spadkowe z drugą żoną po Hieronimie Szafrąncu (zm. 1554-VII 1556), Anną Wasilewską mieszczką z Olkusza i jej synami, Piotrem i Stanisławem, rezygnując na ich korzyść ze wsi Ludynia, Kozłowów i Cząstków, stanowiących część dóbr włoszczowskich. W roku 1558, po śmierci krewnego Stanisława Odrowąża ze Sprowy, jako jego spadkobierca otrzymał kolejne wsie: Rogów, Wyszogród, Kobielę, Kęsów, Chrzastowice. Razem z innymi majątkami takimi jak: Pieskowa Skała z zamkiem, miasto Włoszczowa z wsiami: Wola Wiśniowa, Nieznanowice, Zamborzec, Borowa Karczma, Ruda, Ostrów, Gutków⁴⁹, miasteczko Secemin, Krasocin, Męcina, Krzepice, Psary oraz sześcioma miejscowościami w powiecie księskim i czterema w lewowskim, był to bardzo duży kompleks dóbr, z których większość znajdowała się na terenie dawnego powiatu checińskiego, obecnie włoszczowskiego⁵⁰.

Z przytoczonego wyżej wywodu wynika, że rolę jaką odegrali Szafrąncowie w dziejach dzisiejszego powiatu włoszczowskiego, wskazuje jednoznacznie, że najważniejszym herbem reprezentującym powiat w jego nowym herbie, a także jego gminach, został herb tej właśnie rodziny Starykoń, czyli na czerwonym polu biały kroczący koń z czarnym popręgiem (naściółką), jeden z najstarszych polskich herbów. W herbach gmin powiatu

⁴⁸ J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa...*, s. 104-105.

⁴⁹ AP Kraków, Oddz. I na Wawelu, *Terrestria Cracoviensia*, ks. 41, s. 217.

⁵⁰ J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa...*, s. 105.

⁵¹ Tenże, *Projekt herbu i flagi gminy Krasocin, powiat włoszczowski, województwo świętokrzyskie i jego uzasadnienie*, Kielce 2009 (maszynopis) – ostatecznie lokacja nie doszła do skutku.

włoszczowskiego został umieszczony na czerwonym polu od podstawy, podzielonej na dwa pola tarczy, jak to widzimy w projekcie herbu gminy Krasocin, który reprezentują też od głowicy tarczy trzy białe lilie w ustawieniu 2:1, czyli herb kapituły gnieźnieńskiej, ponieważ wsie i miejscowości dzisiejszej gminy Krasocin znajdowały się w archidiakonacie kurzelowskim, będącym własnością arcybiskupów gnieźnieńskich. Trzeba zaznaczyć, że w przypadku herbu gminy herb Sarykoń rodziny Szafranców, nie tylko reprezentuje w nim powiat, ale również „wzmacnia” jego symbolikę w herbie gminy, ponieważ Krasocin, stolica obecnej gminy był w XVI-XVII wieku własnością Szafranców. Na terenie dzisiejszej gminy Krasocin pojawili się oni już w XV wieku, w osobie podkomorzego krakowskiego Piotra Szafranca, któremu król Władysław Jagiełło pozwolił w 1415 roku na założenie w jego wsi Oleszno, na terenie dzisiejszej gminy Krasocin, miasta na prawie magdeburskim. W dokumencie lokacyjnym podkreślono, że miasto ma używać takiego prawa miejskiego, jakim posługują się inne miasta, a szczególnie Łęczyca, a przywilej ten na prośbę Szafranców potwierdził król Jan Olbracht w 1501 roku, nadając miastu targi⁵¹. Natomiast w herbie gminy Krasocin lilie mają podkreślać, że parafie: Krasocin, Chotów i Oleszno, w okresie średniowiecza i nowożytnym do 1795 roku, należały do dekanatu kurzelowskiego, archidiakonatu kurzelowskiego w arcybiskupstwie gnieźnieńskim, czyli do podziałów administracji kościelnej na tym terenie.

Podobnie jak w przypadku omawianych wyżej powiatów i gmin, podział płata flagi też powinien być jednakowy dla wszystkich gmin powiatu włoszczowskiego i kolorystycznie nawiązywać do barw tego powiatu. Widzimy kolorystyczno-tautologiczną flagę o stosunku boków 5:7,5, ewentualnie 5:8 (stosunek długości do szerokości), podzieloną w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne są w kolorze czerwonym i zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy zajmujący 2/4 płata flagi jest w kolorze białym, nawiązując do barw herbu powiatu (czerwone pole, białe godło). Na środkowym pasie flagi znajduje się herb

gminy, wskazując na jej przynależność do określonej gminy powiatu włoszczowskiego.

Prezentowany na przykładzie województwa świętokrzyskiego system heraldyki samorządowej dotyczy całej Polski, a przedstawione powiaty województwa świętokrzyskiego ze względu na ich podział, występują też w innych województwach, w tym w województwie łódzkim, gdzie odpowiednikiem historycznego powiatu sandomierskiego jest powiat łęczycki, kościelnego starachowickiego powiat pabianicki (herb Trzy Korony), a szlacheckiego włoszczowskiego powiat łaski (herb Korab rodziny Łaskich). Związki pomiędzy powiatami województw świętokrzyskiego i łódzkiego, dodatkowo potwierdzają występujące w nich herby. Między innymi ten sam herb kapituły krakowskiej Trzy Korony znajduje się w powiatach starachowickim i pabianickim, a w powiecie opoczyńskim „uszczerbiony” herb ziemi i województwa sandomierskiego, w jego najstarszej wersji z pierwszej połowy XV wieku (na czerwonym polu trzy żółte pasy, wręby), ale tylko z trzema żółtymi gwiazdami w słup na błękitnym polu podzielonej tarczy, obok patrona powiatu opoczyńskiego świętego Bartłomieja. Trzeba pamiętać, że historyczny herb ziemi sandomierskiej nie może być „uszczerbiony”, i zawsze trzeba go umieszczać w całości, z dziewięcioma gwiazdami na błękitnym polu w ustawieniu 3;3;3, lub 2,2,2,2,1 (tego herbu nie można też dzielić). Identycznych herbów, szczególnie w gminach takich jak: Rawicz, Topór, Korab itd., jest znacznie więcej, dlatego należy je różnicować wprowadzając omówiony system heraldyki samorządowej Polski.

Rozdział III

Herby muszą być poprawnie skonstruowane, ponieważ mówiąc współczesnym językiem, każdy z nich jest też znakiem graficznym i tak należy go rozumieć. Herb to nie kompozycja plastyczna oparta na samowiedzy artysty-projektanta. Identyfikuje on nie tylko osoby fizyczne, ale również państwa, jednostki samorządu terytorialnego, korporacje itd. Herb nie jest „obrazem”, jakim stał się dopiero w okresie staropolskim (między innymi w przywilejach nobilitacji i indygenatu), gdzie malarze rzemieślnicy malowali go jak potrafili, tworząc z herbów kompozycje plastyczne coraz bardziej odbiegające od oryginalnych herbów ze średniowiecza. Opracowując współczesne herby, należy je konstruować tak samo jak robiono to w średniowieczu, i jak robi się to obecnie ze znakami znanych światowych firm (Mercedes, Sony, Adidas), czyli herby muszą być przemyślane i wykreślone, przy wykorzystaniu matematyki, a szczególnie geometrii. Większość średniowiecznych wyobrażeń plastycznych komponowano z myślą o treściach wywodzących się jeszcze z tradycji antycznych. I tak na przykład Vitruwiusz (I w. p.n.e.) postrzegał doskonałości kompozycji wyobrażeń w geometrii i proporcjach liczbowych, wyliczonych matematycznie. Proporcje takie nazywano kanonem, czyli miarą. Z kolei św. Augustyn (354-379 r.) definiował to podobnie, dowodząc, że w stworzonym dziele podoba się piękno. W pięknie – kształty. W kształtach – proporcje. W proporcjach liczby. Przykładem tak współcześnie skonstruowanej kompozycji plastycznej jest projekt herbu miasta Kielce, stolicy województwa świętokrzyskiego⁵².

⁵² J. Michta, *Herb krakowskiej kapituły katedralnej, a herb miasta Kielce*,

W jego opisie technicznym, tarcza jest kwadratem o zaokrąglonych dolnych kątach, posiadająca wysunięty na zewnątrz szpic, znajdujący się na osi jej podstawy, której proporcje wynoszą (wysokość do szerokości) 1,1:1, z umieszczonymi na niej godłami, to jest koroną oraz majuskułowymi literami C i K (występuje ona we wszystkich omawianych projektach herbów dla heraldyki samorządowej Polski). Podstawowym wzorem do narysowania korony był rysunek nieznanego autora z 1764 roku⁵³. Ta składająca się z pięciu jednakowych kwiatonów w kształcie lilii korona, lekko wygięta do góry, została geometrycznie uproszczona oraz pozbawiona wszelkich ozdób. Promień jej wygięcia można obliczyć stosując wzór:

$$r = (4b^2 + a^2) : 8b$$

gdzie:

r – promień okręgu

a – długość cięciwy

b – maksymalna odległość cięciwy od okręgu.

Proporcje korony (wysokość do jej szerokości u dołu) zostały zachowane w stosunku do oryginalnego przedstawienia i mają się tak jak 0,75:1. W celu uczynienia wieńczących ją fleuronów, zostały one w niewielkim stopniu zwężone, aby nie stykały się ze sobą w części środkowej każdego z nich.

Litery C i K zostały specjalnie zaprojektowane jako pismo jednoelementowe. Litera C jest wpisana w „stojącym prostokącie”, a wszystkie jej ramiona ścinają łuki o takim samym promieniu jak promień łuku w dołu tarczy. Proporcje litery C są jak (wysokość do szerokości) 1:0,61, natomiast litery K – 1:0,63. Obydwie litery są ustawione obok siebie, przy czym litera C jest nieznacznie wyższa od litery K. Rozwiązanie to zostało zastosowane dlatego, żeby zlikwidować złudzenie optyczne (gdyby litery były tej samej wysokości, C wydawałoby się niższe od K). Litery C

stolicy województwa świętokrzyskiego, Kielce 2017 (w druku), dodatek źródłowy, s. 67-84.

⁵³ J. Lileyko, *Regalia polskie*, Warszawa 1987, s. 69, il. 60.

i K znajdują się pod koroną i zostały wpisane w „leżący” owal. Jest to nawiązanie do historycznego przedstawienia herbu Kielc, znajdującego się na pieczęci z 1566 roku⁵⁴, w którym litery są wpisane w dwa łuki (górny i dolny), a wygięta korona je „koronuje”. W projekcie litery są minimalnie szersze od dolnego łuku korony, również w tym celu, aby zlikwidować złudzenie optyczne (gdyby litery były tej samej szerokości co dolny brzeg korony, wydawałyby się od niego węższe). Szerokość wszystkich elementów liter oraz ich odległość od korony są takie same, i są równe przewężeniom znajdującym się na dolnych częściach linii. Godła zostały umieszczone centralnie w polu tarczy, a stosunek wysokości tarczy do wysokości godeł wynosi 1:0,8. Z kolei szerokość czarnej linii konturowej tarczy (RGB : 31, 26, 23) jest równa 0,5 jej szerokości, natomiast godeł 0,125. Kolor pola tarczy jest czerwony (RGB : 210, 37, 29), natomiast korony oraz liter C i K – żółty (RGB : 255, 255, 0). Należy zaznaczyć, że w podobny sposób należy tworzyć herby dla współczesnej heraldyki samorządowej Polski i dopiero takie ich opracowania ikonograficzne można nazwać sztuką heraldyczną.

Herby miast będą na nowo konstruowane jak w przypadku Kielc, tylko wtedy, gdy zwrócą się do Kapituły Heraldycznej z taką prośbą ich przedstawiciele. Wtedy wspólnie zostanie opracowane zgodnie z zasadami średniowiecznej heraldyki nowe godło miasta, a wzorem dla niego powinny być zachowane pieczęcie z XIII-XVIII wieku. W tym miejscu należy przypomnieć, że co najmniej do końca panowania króla Zygmunta Augusta, miasta (w zasadzie) nie posiadały barwnych herbów w dzisiejszym rozumieniu tego słowa, tylko wyciskane tłokiem pieczęcie, które były przywieszane do wystawianych dokumentów. Dopiero w czasach panowania Stefana Batorego i Zygmunta III, czyli w drugiej połowie XVI wieku, zaczęto w przywilejach lokacyjnych dla miast, na wzór przywilejów nobilitacji i indygenatów malować

⁵⁴ Biblioteka Fundacji XX. Czartoryskich w Krakowie. Zbiór W. Wittyga, sygn. 118 359.

barwne wizerunki nadawanych im pieczęci, które zaczęto traktować jak herby, jak to widzimy w przywileju dla miasta Nowogródka z 15 marca 1595 roku⁵⁵. Uważano je za herby, ponieważ były kolorowe, chociaż nie były herbami we właściwym znaczeniu tego słowa. Nie były umieszczane na tarczy, nie posiadały klejnotów, czy ornamentów zewnętrznych (hełmu, korony, labrów, trzymaczy itp.). Zachowane do dziś ich barwne wyobrażenia ikonograficzne, pozostają w sprzeczności ze stwierdzeniem Stanisława Orzechowskiego z XVI wieku, który łączył godła herbowe głównie z matematyką, pomijając ich najważniejszy element – barwę⁵⁶. Tymczasem znamy przypadki, kiedy to w drugiej połowie tego stulecia na pieczęcie miast nakładano kolory, próbując upodobnić je do herbów, właśnie poprzez barwę.

Wyobrażenia na pieczęciach zawierają wiele ikonograficznych przedstawień, łącznie z herbami umieszczonymi na tarczach, w tym między innymi ukoronowanego i bez korony Orła Białego

⁵⁵ S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 101, il. nr 103.

⁵⁶ *Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, pisane niegdyś przez Stanisława Orzechowskiego z rzadkiego Załuskich Biblioteki rękopisu wyjęty, wydrukowany i przypiskami objaśniony przez Franciszka Bohomolca S.J, b.m. i d., s. 10-11 – Tu niechay nikogo nie zwodzi od iedności Leliwy różność pola, bo herb iest „Mathematicae Considerationis non physicae: consideratur enim character, seu forma sine respectu rationis ad materiam”: ztąd Grekowie zowią piątnem: albowiem piątno nie patrzy na farbę, ani na pole, tylko figurę swą pewną ma, którą może być wyrażone na kaźdey farbie pole. A tak głupie ci mówią, którzy herby polami dzielą, albowiem znak, a figura czyni herb, nie farba, ani pole: przeto łacina stara nazywała herb „imago”, to iest obraz iakisi rzeczy, iako Starza, iest obraz topora: Jastrzembiec iest obraz podkowy, a krzyża: Ciołek iest obraz była. Widzisz tu wspominaiąc obrazy herbów ich, niewspominamy farby ich, ani pola. Ztąd iawny dowód iż nie pole, ani farba należy ku naturze herbowey, a przeto śmieyemy się z tych, którzy działaią w Polszcze Leliwę modrym, albo czerwonym polem, a tym rozdziałem Pileckich herb od Tarnowskiego herbu w Polszcze rozłaczaią: albowiem iako ieden zank, ieden obraz, iedno piątno u Pileckich i u Tarnowskich Leliwa, tak też herb Tarnowskich i Pileckich w Polszcze iest. A ieśliże kto temu przeciwić się będzie, ten będzie takowy, który matematyki się nie uczył, a który „inter quantitatis et qualitatis praedicamentum” rozeznać nie umie.*

go, wskazującego na ich przynależność do państwa polskiego w efekcie tendencji zjednoczeniowej, jak w przypadku czternastowiecznych i XV-wiecznych pieczęci Poznania, Krakowa czy Sandomierza⁵⁷. Dopiero w XIX wieku pieczęcie większości miast zaczęto umieszczać na tarczach, kładąc barwy o szeroko rozbudowanej symbolice i przekształcając je w herby. Należy jeszcze raz podkreślić, że pieczęcie miast polskich w pierwszej Rzeczypospolitej nie były herbami, chociaż w niektórych przypadkach starano się widzieć w nich herby. Potwierdza to król Zygmunt August w przywileju nobilitacji dla miasta Wilna, wystawionym w Grodnie 15 czerwca 1568 roku, gdy wyrażając zgodę na adopcję mieszczan wileńskich do herbów szlacheckich, podkreśla, że *w publicznych zaś czynnościach i dokumentach urzędu miejskiego będą posługiwać się zwykłą pieczęcią miejską, zawierającą wizerunek świętego Krzysztofa wyciśnięty w czerwonym wosku, zgodnie ze zwyczajem głównych miast w Królestwie Polskim*⁵⁸.

Tworząc herby miast trzeba je opracować w oparciu o pieczęcie ze średniowiecza, które w ciągu wieków zmieniano w zależności od epoki historycznej. Wystarczy porównać średniowieczną pieczęć Warszawy z 1422 roku⁵⁹ z obecnym herbem tego miasta. Jeżeli jednak przyjmiemy, że heraldyka miast miała swój początek w średniowieczu i tworząc później ich herby sięgano do tych pieczęci, żeby wykorzystać przedstawione tam wizerunki, to należy odpowiedzieć na pytanie, czy w przypadku Warszawy jej dzisiejsze godło należy zostawić, czy jednak wykorzystać wyobrażenie ikonograficzne występujące na jej średniowiecznej pieczęci,

⁵⁷ *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wydali P. Nowak i P. Pokora, Poznań 2005, nr 91-93.

⁵⁸ *Zbiór praw y przywilejów miastu stołecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego, ułożony y wydany przez Piotra Dubińskiego burmistrza wileńskiego, Wilno 1788*, s. 119 – *In publicis vero officii civilis negotiis et actis utentur sigillo civitatis usitato Sancti Christophori imaginem continente caera vero rubea more primariarum in Regno Poloniae civitatum*.

⁵⁹ *Dokumenty strony polsko-litewskiej...*, s. 98, nr 119.

a także tych z XVI i XVII wieku. Obecna syrena różni się od tej średniowiecznej (staropolskiej), a problem ten nie dotyczy tylko stolicy, ale i sporej liczby innych miast polskich.

Z heraldycznego punktu widzenia trzeba dla tych herbów miejskich opracować jeden wzór tarczy, a także wprowadzić taką samą grubość linii konturowych we wszystkich herbach miast oraz jednakową linię konturową dla występujących na tarczach godeł. W przypadku tarczy jej linia konturowa powinna wynosić 0,5 mm, a godeł 0,125 mm (obecnie w herbach miast panuje pod tym względem całkowita dowolność). Te wymienione grubości konturów tarczy i godeł, byłyby takie same w herbach województw, powiatów i gmin. Podobnie należy wprowadzić we wszystkich herbach miejskich jednakowe nasycenie sześciu kolorów heraldycznych (czarny, biały, żółty, czerwony, błękitny, zielony).

Wszystkie te dylematy współczesnej heraldyki miejskiej, pojawiły się w 2001 roku, kiedy z inicjatywy Zenona Piecha przystąpiono do dyskusji nad poprawieniem herbu miasta Krakowa z 1937 roku, którego autorem był Marian Friedberg⁶⁰. Słuszny zarzut Zenona Piecha dotyczył ustawienia w renesansowej bramie z murem złożonym z trzech wież, orła Zygmunta Kamińskiego z 1927 roku, będącego godłem państwa polskiego, ponieważ wszystkie godła w herbie powinny pochodzić z jednej epoki⁶¹. Wysunięto więc propozycję, żeby orła z okresu międzywojennego zastąpić szesnastowiecznym orłem z krakowskiego druku z 1574 roku przypisywanego królowi Henrykowi Walezemu, z zamieszczonego tam drzeworytu z niewielkimi zmianami piór, które postanowiono „podczyścić” oraz zmniejszyć opierzenie jego szyi⁶².

⁶⁰ „Gazeta Wyborcza (Gazeta w Krakowie)”, nr 240 (3495), z 13-14 października 2001, s. 1, 5.

⁶¹ W. Drelicharz i Z. Piech, *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004, s. 242.

⁶² „Gazeta Wyborcza”, nr 240, s. 1. Ostatecznie do narysowania orła w herbie miasta Krakowa posłużył orzeł z pieczęci wielkiej koronnej Zygmunta Augusta – W. Drelicharz, Z. Piech, *Dawne i nowe herby...*, s. 245.

Zapytano również o opinię Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego, prezesa Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, który zaproponował rozważenie „skomponowania” na nowo herbu Krakowa. Zauważył on, podobnie jak Zenon Piech, że oprócz elementów godła pieczęci (herbu) z różnych epok, Marian Friedberg opracowując w 1937 roku herb dla tego miasta, nawiązał do pieczęci (herbu) miejskiej z XVI wieku, *lecz rozwiązania pasujące do okrągłego kształtu pieczęci niekoniecznie muszą być korzystne dla herbu miasta*⁶³.

Opinia ta wymaga rozwinięcia, ponieważ wygłosił ją sfragistyk, czyli osoba zajmująca się głównie pieczęciami, zwracając uwagę na różnice pomiędzy pieczęcią i herbem, gdy chodzi o umieszczenie ich godeł. W przypadku pieczęci jej pole zwykle jest okrągłe i na nim umieszczane są elementy jej godła; w przypadku herbu jego godło umieszczone jest zwykle na polu tarczy i nie może dotykać jej brzegów, czyli musi znajdować się na polu tarczy, tak jak widzimy to w barwnym wizerunku herbu Krakowa, umieszczonym na chorągwi tego miasta po 1605 roku (znanej jako tak zwana Rolka Sztokholmska), gdzie wspomniane godło Krakowa zostało umieszczone na żółtym owalnym polu, nie dotykając jej brzegów⁶⁴, czyli tak jak w herbie znajduje się na polu tarczy (tu: owalnej tarczy w kształcie pieczęci). Ta podstawowa różnica, na którą w swojej wypowiedzi zwrócił uwagę Stefan Krzysztof Kuczyński, jest bardzo ważna przy opracowaniu herbu. Niewątpliwie mówiąc o tym, że Marian Friedberg korzystał z pieczęci, zwrócił uwagę, że w przypadku herbu mur nie powinien dotykać brzegów tarczy, ale znajdować się na błękitnym polu tarczy.

Druga, jeszcze ważniejsza, podstawowa różnica pomiędzy pieczęcią a herbem to ta, że herb to barwa, gdyż pieczęć poza kolorem wosku, w którym była wyciskana jej nie posiada. Należy pamiętać, że nie ma heraldyki bez barwy. Historycy zajmujący

⁶³ Tamże, s. 5.

⁶⁴ W. Drelicharz i Z. Piech, *Dawne i nowe herby...*, s. 264, il. 159.

się miejską heraldyką często zapominają, że pieczęć to nie herb, a miasta razem z przywilejami lokacyjnymi otrzymywały pieczęcie a nie herby. Widać to dobrze na przykładzie omawianego herbu miasta Krakowa, gdy autorzy tekstu we fragmencie zatytułowanym *Pieczęć radziecka miasta Krakowa*, piszą, że na najstarszej pieczęci tego miasta *widać wszystkie elementy współczesnego herbu: mur miejski, wieże, bramę i koronę. W bramie znajduje się jednak postać św. Wacława. Orła umieszczono w górnej części herbu, co symbolizowało tendencje zjednoczeniowe państwa i stołeczne Krakowa*⁶⁵.

Nie można pisać w przypadku pieczęci, że orła umieszczono w górnej części herbu, ponieważ pieczęć ma z herbem niewiele wspólnego. Tym bardziej, że na jej polu nie umieszczono orła jako godła, ale na tarczy gotyckiej, jako herb księcia lub państwa polskiego w górnym polu pieczęci, pomiędzy św. św. Wacławem i Stanisławem, po bokach których znajduje się ukoronowany herb Kujaw (również na tarczy)⁶⁶, a także klęczącą w bramie postać dziedzicznego wójta miasta. Średniowieczna pieczęć Krakowa sama w sobie nie jest herbem, ale zawiera w swoim rozbudowanym programie ikonograficznym również herby, takie jak orzeł władcy i godło Kujaw. Poprzez elementy różnych przedstawień umieszczonych na jej polu, w tym również herby, posiada więc rozbudowaną symbolikę, ale herbem, we właściwym tego słowa znaczeniu nie była i nie jest.

Zdawali sobie z tego faktu sprawę ludzie żyjący w XIV-XV wieku, kiedy starano się przekształcić średniowieczną pieczęć Krakowa w pieczęć herbową (herb). Dokonano wówczas redukcji elementów jej godła i umieszczono je na tarczy, w postaci muru miejskiego z trzema basztami i bramą z uniesioną do góry broną, jak na dzwonie z kościoła Mariackiego z czwartej ćwierci XIV wieku⁶⁷, późnogotyckim portalu wieży ratusza kra-

⁶⁵ „Gazeta Wyborcza”, nr 240, s. 1.

⁶⁶ W. Drelicharz i Z. Piech, *Dawne i nowe herby...*, s. 233-234.

⁶⁷ Tamże, s. 234, il. 137.

kowskiego⁶⁸, czy w drukach z początku XVI wieku⁶⁹. Widzimy ją również zamieszczoną przez Bartosza Paprockiego w 1584 roku z orłem w bramie, zwróconym w lewą heraldyczną stronę: *Miasto Kraków używa za herb Trzech Wież o iedney Bronie y Orła takim sposobem iako baczysz*⁷⁰. Chociaż Bartosz Paprocki nazywa to przedstawienie herbem, ale za herb go nie uważa, skoro nie podaje jego barw, jak przy herbach szlacheckich czy ziemskich. I podobnie jak w 1937 roku Marian Friedberg, wykorzystał pieczęć, którą się miasto wówczas posługiwało, dokładając w bramie orła. Niewykluczone, że Bartosz Paprocki w ten sposób wpłynął na jego wprowadzenie na pieczęć opracowaną w 1661 roku, fundacji mieszczanina krakowskiego Krzysztofa Kronza⁷¹. Jednocześnie Bartosz Paprocki, podobnie jak z herbami szlacheckimi i ziemskimi, podjął się próby „unifikacji” przedstawień herbów miejskich kilku ważniejszych oprócz Krakowa miast, takich jak: Poznań, Kalisz, Sieradz, Łęczyca Inowrocław, Lwów, Bełz, Płock⁷², a wszystkie te miasta mają identyczne wieże i bramy z broną, jak to widzimy w herbie (pieczęci) miasta Krakowa. Ich kształt na pieczęci z XVI wieku, z 1661 roku, w herbie Krakowa z 1937 roku, jest taki sam jak w pracy Bartosza Paprockiego z 1584 roku.

W związku z tym pytanie Stefana K. Kuczyńskiego jest nadal aktualne w odniesieniu do herbu Krakowa, a także do obecnych herbów innych miast Polski, czy należy je na nowo „skonstruować” i gdzie szukać dla nich wzorów ikonograficznych. Trzeba pamiętać, że zadanie to jest niezwykle trudne, ponieważ większość tych herbów funkcjonuje w świadomości lokalnych społeczeństw, które z trudem godzą się na zmiany, tym bardziej, że heraldyka jako nauka praktycznie w Polsce nie istnieje, a miast w szczególności, gdyż zbudowano ją na sfragistyce, a współcze-

⁶⁸ Tamże, s. 235, il. 138.

⁶⁹ Tamże, s. 236, il. 139 (1503 r.); s. 237, ill.140 (1510 r.).

⁷⁰ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 698.

⁷¹ „Gazeta Wyborcza”, nr 240, s. 1.

⁷² B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 705-713.

sny herb Krakowa to potwierdza. Podobnie jest z innymi miastami, jak chociażby w przypadku miasta Poznania, gdzie w 1997 roku przyjęto herb, będący w całości odwzorowaniem średniowiecznej pieczęci tego miasta, z dodaniem barw, i która jest podobna do średniowiecznej pieczęci Krakowa. Pytanie Kuczyńskiego jest zatem nadal aktualne, czy tworzyć nowe, poprawne heraldycznie herby w oparciu o średniowieczną sfragistykę tych miast jak w Poznaniu, zgodnie z zasadami heraldyki średniowiecznej, czy pozostawić je tak, jak od drugiej połowy XVI wieku, a w przypadku niektórych miast wcześniej, przedstawicielom samorządów miejskich i wynajętym przez nie plastykom.

Biorąc pod uwagę opór społeczny, co potwierdzają wypowiedzi mieszkańców Krakowa w sprawie zamiany orła z XX wieku na orła z XVI wieku, należy postępować powoli, z dużym namysłem, a przede wszystkim uczyć samorządy zasad średniowiecznej heraldyki i dopiero wówczas podejmować decyzje w sprawie ewentualnych zmian w herbach większych polskich miast. Jest dziś sprawą otwartą, czy Poznań powinien pójść w ślady Krakowa, i przyjęc za swój herb mur miejski z trzema wieżami i bramą z podniesioną broną, w środku której znajdują się dwa skrzyżowane na kształt krzyża św. Andrzeja klucze, jak to widzimy u Bartosza Paprockiego w 1584 roku; *Miasto Poznań używa za herb trzech wież, w bramie dwa klucze*⁷³, a także na drzeworycie w kształcie kartusza z orłem Rzeczypospolitej i herbami głównych miast Polski (Warszawy, Krakowa, Poznania, Lwowa), zamieszczonym w wydany w Kaliszu w 1623 roku dziele M. Sebastiana Śleszkowskiego, *O ustrzeżeniu i leczeniu morowego powietrza...*⁷⁴ (ich wizerunki są identyczne jak u Paprockiego).

⁷³ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 705.

⁷⁴ S.K. Kuczyński, *Herb Warszawy*, Warszawa 1977, s. 27, il. 19; M.S. Śleszkowski, *O ustrzeżeniu i leczeniu morowego powietrza, także gorączek jadowitych, przymiotnych z petociami, nauka każdemu wiekowi, płci i stanowi przysposobiona*, Kalisz 1632 – drzeworyt z herbami Przednich a głównych miast korony Polskiej, a także wiersze na herby Krakowa i Wilna.

Ewentualnie Kraków w ślady Poznania, gdy chodzi o współczesne wizerunki herbów tych miast.

Z kolei Warszawa jest kolejnym dużym miastem, której aktualny herb jest połączeniem wykorzystania do jego opracowania średniowiecznej pieczęci miasta i przetworzenia jej przez plastyka Szczęsnego Kwartę w 1937 roku we współczesną syrenę, będącą indywidualną wizją wykonującego ten herb artysty⁷⁵. Obecnie należy w tym herbie nieznacznie poprawić jego wizerunek, czyli godło syreny musi być dwuwymiarowe (płaskie) oraz należy ujednoczyć barwy tego herbu, żeby były czytelne i zgodne kolorystyką średniowieczną. Jednak w przypadku obecnego herbu Warszawy pojawia się dylemat, czy należy zrezygnować z sięgania do jego przedstawienia ikonograficznego z wcześniejszych pieczęci, którymi miasto się posługiwało od XV wieku (Mełno 1442 r.)⁷⁶, ponieważ jej wizerunek byłby niezrozumiały i trudny do zaakceptowania przez mieszkańców Warszawy, przy-

⁷⁵ S.K. Kuczyński, *Herb Warszawy...*, s. 91-95 – Został przyjęty przez Radę Miasta Warszawy 31 stycznia 1938 roku. Według Szczęsnego Kwarty w Radzie Miejskiej były różne pomysły w sprawie herbu i bardzo rozbieżne – od legendarnej tetramorfy, poprzez św. Jerzego do mniej lub więcej rozwiniętej postaci syreny – i tylko dzięki naciskowi prezydenta Starzyńskiego, który chciał nareszcie zakończyć sprawę, i przy pomocy dra Przyrkowskiego, który opracował historyczną, heraldyczną i estetyczną stronę, osiągnięto kompromis i wypracowano następującą dyrektywę. Tarcza herbowa ma być prostokątna z dzióbkiem u dołu (podano mi dokładny stosunek boków), pole ma być szkarłatne, a na nim wyobrażenie syreny półkobiety i półryby z pojedynczym ogonem (nie zakręconym w szóstkę). Kolor ciała cielisty, włosy bondzłote, łuska srebrna (szara). Syrena ma być zwrócona w prawo, w lewą rękę trzymać okrągłą tarczę, lekko wypukłą, w prawej szablę ullańską wzniesioną do ciosu. Nad tarczą ma być umieszczona stanisławowska korona królewska. Poza tym wysunięto sugestie, aby syrena była raczej zgrabna i wiotka i nie przypominała tego stworu, który dotychczas panował w herbie Warszawy, a który odziedziczyliśmy po pruskiej okupacji Warszawy sprzed stu kilkudziesięciu lat z korona murali, polem herbu w kształcie finezyjnego kartusza. Syrena miała przedstawiać realistycznie istotę żywą, ale miała być namalowana w sposób możliwie uproszczony, nadający się do łatwego powielania w najrozmaitszych technikach i materiałach (s. 91-92).

⁷⁶ *Dokumenty strony polsko-litewskiej...*, s. 98, nr 119.

zwyczajonych do przedstawienia ikonograficznego z 31 stycznia 1938 roku, kiedy przyjęła go Rada Miasta Warszawy, czy przywrócić syrenie baśniowy i nieco bazyliżkowaty wygląd, jakim posługiwała się kancelaria miejska w XV-XVII wieku.

Gdy chodzi o barwy w herbie Warszawy to pole z umieszczoną na nim syreną prawdopodobnie było zielone, gdyż w przypadku przekształcania się pieczęci w herb (pieczęć herbową), jak się wydaje decydował o tym kolor wosku, w którym była ona wyciskana, ewentualnie kolor sznura, na którym była przywieszona. Ponieważ zachowane w Archiwum Państwowym w Toruniu pieczęcie Warszawy z lat 1400, 1402, 1417⁷⁷ są odcisnięte w zielonym wosku, podobnie jak w 1422 roku pieczęć miasta przy dokumencie mełneńskim pokoju Polski i Litwy z Zakonem, dlatego pole tarczy w obecnym herbie Warszawy, z historycznego punktu widzenia powinno posiadać właśnie ten kolor. Dodatkowo potwierdza to barwny wizerunek herbu Warszawy z 1659 roku, zamieszczony na okładce książki rachunkowej miasta starej Warszawy, gdzie widzimy syrenę, której ciało jest barwy naturalnej (cielistej) ze złotym ogonem, łapami i skrzydłami, na zielonym polu owalnej tarczy w kształcie kartusza⁷⁸. Barwy pola dla starszych herbów (XV-XVI w.), nawiązujących do pieczęci, w przypadku miast pruskich ustalano, bądź na podstawie barw z chorągwi krzyżackich w bitwie pod Grunwaldem z 1410 roku, bądź na podstawie kolorowych jedwabnych sznurów i wstążek, używanych do przymocowania pieczęci do dokumentów pergaminowych⁷⁹. W Polsce ze splecionych sznurów w kolorach czarnym, żółtym i czerwonym, odpowiadającym barwom pola i godła na tarczy oraz labrów w herbie Pogonia Pol-

⁷⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu, dok. nr 370a (1400 r.), nr 430 (1402 r.), nr 705 (1417 r.); S. K. Kuczyński, *Herb Warszawy...*, s. 10, p. 16.

⁷⁸ Tamże, ilustracja barwna nr 1, pomiędzy stronami 32 i 33.

⁷⁹ C. Beckhenn, *Die Wappen der Städte Alt-Preussens*, „Altpreussische Monatsschrift“, 1892, Bd. XXIX, s. 250-252 i nast. (s. 248-313); J. Adamus, *O herbie miasta Wilna*, Łódź 1996, s. 128.

ska, skorzystał król Władysław Jagiełło, przywieszając swoją pieczęć majestatyczną do dokumentu wystawionego w Krakowie 3 stycznia 1433 roku⁸⁰.

Sprawa ustalenia barw obecnych herbów miejskich, opracowanych w oparciu o średniowieczne i staropolskie pieczęcie jest ważna, ponieważ barwy tych herbowych pieczęci w XIV-XVIII wieku nie były ustalone, i jeśli można się tak wyrazić rządził tutaj przypadek, ponieważ barw nie można było stosować na pieczęciach. W przypadku Warszawy trzeba sprawdzić kolory sznurów i wstążek (pasków), na których przywieszano jej pieczęć, żeby dokładnie określić barwę pola tarczy.

Jak widzimy, omawiane trzy miasta skupiają jak w soczewce większość problemów dotyczących współczesnej miejskiej heraldyki, którą stopniowo i powoli należy porządkować zgodnie z jej średniowiecznymi zasadami, we współpracy z przedstawicielami samorządów miast, zainteresowanych posiadaniem godeł herbowych (herbów) opracowanych w miarę możliwości według zasad zgodnych ze sztuką heraldyczną, obowiązującą w czasach heraldyki żywej, czyli w średniowieczu.

⁸⁰ *Akta unii Polski z Litwą 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 84, nr 58 – *Władysław król polski nadaje Zygmuntowi wielkiemu księciu litewskiemu dożywotnio w zarząd Wielkie Księstwo Litewskie i określa jego obowiązki*.

Zakończenie

Opracowane w ten sposób przez Kapitułę Heraldyczną (wspólnie z przedstawicielami lokalnych samorządów) herby i flagi, nadawane przez Prezydenta z jego podpisem, lub upoważnioną przez niego osobę, powinny znajdować się na dyplomach o wielkości 50x70 cm każdy, osobno dla herbu i osobno dla flagi, nawiązując w ten sposób do wystawianych w czasach pierwszej Rzeczypospolitej przywilejów nobilitacji i indygenatu, gdzie między innymi oryginał przywileju indygenatu Tytusa Liwiusza Boratyniego z 1658 roku ma wymiary 58x75 cm⁸¹, a nobilitacja Ostafiego Feckowicza z 1659 roku wymiary 44x77,5 cm⁸². Natomiast niektóre dokumenty wymiary te znacznie przekraczały, jak na przykład przywilej indygenatu dla Jana Jerzego Kreczyka z 1685 roku, gdzie jego wymiary osiągnęły 67x86,5 cm⁸³. Za wzór do opracowania dyplomów nadawania herbów i flag, posłużyły pierwsze karty dwóch przywilejów nobilitacji z czasów panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Pierwszy z nich, wystawiony w Warszawie 7 września 1769 roku dla Marka Ludwika Reverdila, doktora obojga praw, tajnego sekretarza królewskiego i prefekta biblioteki królewskiej⁸⁴, posłużył do zaprojektowania dyplomu nadania herbu dla przedstawicieli lokalnych samorządów w Polsce, a drugi z nich wystawiony w Warszawie 17 lutego 1791 roku Franciszkowi Kaulbersowi, porucz-

⁸¹ Zakład Nauk Pomocniczych UJ w Krakowie, oryg. perg., bez sygnatury – Tytus Liwiusz Boratyni otrzymał indygenat w Warszawie 30 sierpnia 1658 roku.

⁸² Muzeum Historyczne miasta Lwowa, Rynek 6, oryg. perg., bez sygnatury (ekspozycja stała) – Ostafi Feckowicz otrzymał nobilitację w Warszawie 30 maja 1659 roku.

⁸³ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, dok. perg., sygn. 156 – Jana Jerzy Kreczyk otrzymał indygenat w Warszawie 18 lipca 1685 roku.

⁸⁴ Oryginał pergaminowy w rękach prywatnych w Polsce.

nikowi gwardii pieszej koronnej⁸⁵, do zaprojektowania dyplomu nadania flagi dla tych samorządów. W obu dyplomach na kartuszach w miejsce XVIII-wiecznego wizerunku Orła Białego z czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego, został umieszczony heraldyczny (dwuwymiarowy) projekt średniowiecznego wizerunku Orła Białego⁸⁶, godła państwa polskiego na czerwonym polu.

Zachowana została również w obu z nich inwokacja, formuła rozpoczynająca dokument: *Na wieczną rzeczy pamiątkę*, tak jak została zapisana w przywilejach nobilitacji z 1769 i 1791 roku. Poniżej niej znajduje się razem z preambułą tekst dotyczący nadania herbu, a w przypadku flagi tekst dotyczący jej nadania, z umieszczonymi w tekście wyobrażeniami ikonograficznymi herbu lub flagi (tak jak to miało miejsce w przywilejach nobilitacji i indygenatu z czasów pierwszej Rzeczypospolitej). Tekst i herb otacza ramka, której wzór pochodzi z przywileju Marka Ludwika Reverdila z 1769 roku, a także ta sama ramka otacza tekst i flagę na dyplomie Kaulbersa. Na marginesach proponowanego dyplomu z nadaniem herbu, w przypadku herbu województwa, zostały umieszczone wszystkie pozostałe herby województw w liczbie piętnastu, których tarcze są połączone ornamentem, łączącym historyczne herby ziemskie, otaczające portret króla Zygmunta I z 1547 roku⁸⁷. Podobnie w przypadku nadania flagi województwu, na marginesach dyplomu zostały umieszczone flagi pozostałych piętnastu województw. Z kolei w przypadku nadania herbu powiatowi, gminie czy miastu danego województwa, na marginesach tych dyplomów będą się znajdowały herby tylko tego województwa, na terenie którego znajduje się powiat, gmina czy miasto. Podobnie z flagą, gdzie na marginesach dyplomu z jej nadaniem, będzie się znajdowała tylko flaga województwa, z którego powiat, gmina czy miasto pochodzą, w celu dodatkowego podkreślenia ich terytorialnej przynależności.

⁸⁵ Zamek Królewski w Warszawie, oryg. perg., sygn. DI/223.

⁸⁶ J. Michta, *Średniowieczny i współczesny Orzeł Biały – godło państwa polskiego w państwowej i terytorialnej heraldyce*, Kielce 2017.

⁸⁷ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 144, il. 138.

ANEKS I

Herby i flagi miast (w tym wojewódzkich) w systemie heraldyki samorządowej Polski – projekty

Opracowując godła dla herbów miast we współczesnej heraldyce samorządowej Polski, w przypadku gdy zachowało się kilka pieczęci określonego miasta z XIV-XVIII wieku, należy wybrać jedną z nich (najstarszą), albo dokonać ich syntezy. Jeżeli znany kolor wosku, w którym zostały wyciśnięte, to on powinien stanowić barwę pola. Tylko wtedy, gdy miasto otrzymało prawo posługiwania się czerwonym woskiem, może on posłużyć, jako barwa pola tarczy współczesnego herbu miasta. Dlatego w przypadku herbu dla miasta Warszawy, należy rozważyć, czy syrena powinna zostać umieszczona na zielonym polu (średnio-wieczne), czy czerwonym (epoka nowożytna). Ponieważ heraldyka to barwa, przystępując do opracowania herbów dla miast, należy w pierwszej kolejności określić barwę ich pola. Dzięki temu powstające herby miast będą tworzone na wzór średnio-wiecznej żywej heraldyki. Dlatego należy też opracować wzory (klucze) godeł dla herbów miejskich, na wzór heraldyki ziemskiej i rycerskiej.

Jednym z takich najważniejszych godeł miejskich, to wzór zamku z trzema wieżami, jak m.in. w Chęcinach, Krakowie, Toruniu, a także z dwoma wieżami czy jedną. W podobny sposób postąpił Bartosz Paprocki w 1584 roku, gdy w swoim herbarzu zaproponował dla miast jeden wzór muru z trzema i dwoma wieżami⁸⁸. Zaproponowany przez niego kształt muru z trzema

⁸⁸ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 698, 705, 707-710, 712-713.

wieżami, widzimy obecnie w herbie Krakowa, historycznej stolicy państwa polskiego. Należy też rozważyć, czy w szczególnych przypadkach zachować kształt murów wyobrażonych na pieczęci, ale bez cegieł i kamieni, czyli linii poziomych i pionowych na murach. Przykłady tak przedstawionych murów zamku z trzema wieżami, widzimy na chorągwi Torunia z 1410 roku pod Grunwaldem⁸⁹, czy herbie Grzymała w polskiej części herbarza Złotego Runa z pierwszej połowy XV wieku⁹⁰. Obecnie autorzy herbów dla miast (i nie tylko) w dowolny sposób przerysowują mury i wieże z pieczęci miejskich, i nie jest to heraldyka tylko sztuka, a oni są jej twórcami⁹¹. Również Komisja Heraldyczna przy MSWiA, powołuje się na wyżej wymienione dzieła, jako poprawnie opracowane wzory herbów dla miast we współczesnej heraldyce samorządowej, podkreślając w opinii herbu Chęciny, że heraldyka to sztuka: *Przedstawione projekty herbu poddane zostały ocenie z punktu widzenia ich zgodności z miejscową tradycją historyczną, czyli merytoryczne uzasadnienie projektów, a także zgodność projektów z zasadami heraldyki, czyli ich opracowanie plastyczne*⁹². Według Komisji zasady heraldyki to ich opracowanie plastyczne, czyli nie heraldyka a sztuka.

Jeżeli uwzględnić takie stwierdzenia, to należy wybrać jedną z wymienionych prac, na przykład *Miasta polskie w tysiącleciu*, i konsekwentnie dążyć do wprowadzenia znajdujących się w niej wizerunków herbów miejskich. Wystarczy jednak zobaczyć ikonografię godeł obecnie obowiązujących herbów dla miast, żeby się przekonać, że w ich przedstawieniach mamy do czynienia nie z heraldyką a sztuką. Szczególnie dotyczy to architektury miej-

⁸⁹ Jana Długosza *banderia Prutenorum*, wyd. K. Górski, Warszawa 1958, s. 250.

⁹⁰ *Ancien armorial équestre de la Toison d'Or*, wyd. L. Larchey, Paris 1890, tabl. CX.

⁹¹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1-2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965-1967; A. Plewako, J. Wagnag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994.

⁹² *Uchwała nr 103-2065/0/2016 Komisji Heraldycznej z dnia 16 grudnia 2016 r., w sprawie projektów herbu, flagi, sztandaru i pieczęci gminy Chęciny. Załącznik do uchwały nr 103-2065/0/2016.*

skiej, najczęściej występującej na pieczęciach z XIII-XVIII wieku, która symbolizowała społeczność miejską, samorządną, w granicach uprzywilejowanego terytorium⁹³. Dlatego w aneksie, zostały opracowane na wzór średniowiecznej żywej heraldyki wzory ikonograficzne godła (herby) dla miast, w tym przede wszystkim wojewódzkich, zwłaszcza zamku z trzema, dwoma i jedną wieżą, bez cegieł i kamieni, a tylko z liniami konturowymi, jak to widzimy w 1410 roku w przypadku godła dla Torunia. Zostały one wykorzystane również w innych herbach z architekturą miejską, na wzór średniowiecznej żywej heraldyki.

W Polsce w średniowieczu i okresie nowożytnym (XIII-XVIII w.), miasta nie posiadały herbów tylko pieczęcie, którymi się posługiwały. W szczególnych przypadkach, gdy wystawiały oddziały zbrojne, przenosiły je na chorągwie, określając ich barwy, jeżeli wcześniej w przywileju lokacyjnym zostały nadane przez władcę, który w nim zapisał, że mają być używane tylko na polu walki. Według Mariana Gumowskiego dopiero w 1847 roku w Heroldii Królestwa Polskiego z inicjatywy Kazimierza Stronczyńskiego, opracowano herby dla miast Królestwa Polskiego, w oparciu o znane i zachowane pieczęcie. Te barwne przedstawienia ikonograficzne zostały namalowane na kartonach i podzielone na pięć dużych tomów, które wysłano do Petersburga w celu ich zatwierdzenia, którego nie uzyskały⁹⁴. Jednak to przedsięwzięcie z połowy XIX wieku, należy uznać za początek heraldyki miejskiej w Polsce, poprzez próbę stworzenia barwnych wizerunków herbów dla miast. Do tego czasu miasta polskie posługiwały się tylko pieczęciami, a nie herbami (tarczami herbowymi i godłami). Podkreślał to wielokrotnie w swoich pracach Marian Gumowski, chociaż pieczęcie miast uważał za „herby”, gdy między innymi pisał w jednej z nich o herbach miast województwa lubelskiego: ... *zdołałem jeszcze*

⁹³ K. Głowacki, *Heraldyka historycznych miast regionu sandomiersko-kieleckiego XIII-XX w.*, Kielce 2001, s. 32 (Chęciny).

⁹⁴ M. Gumowski, *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959, s. 6.

przed wojną zebrać pieczęcie 68 rozmaitych miast lubelskich i ustalić ich herby z czasów przed XIX wiekiem⁹⁵. W żaden sposób nie mógł ustalić tych herbów, ponieważ heraldyka to barwa, a pieczęcie miast jej nie posiadały, z wyjątkiem koloru wosku, w którym były wyciśnięte.

Wiedzieli również o tym pracownicy Heroldii Królestwa Polskiego, gdy w 1847 roku opracowali barwne wizerunki herbów dla miast, a w wielu przypadkach zaproponowana wówczas przez nich kolorystyka przetrwała do dnia dzisiejszego. Prawdopodobnie zdawał sobie z tego sprawę Marian Gumowski, gdy pisał: *Jeżeli w zestawieniu niniejszym podaję 96 miejscowości województwa lubelskiego, to w tym 68 herbów opiera się na dawnych pieczęciach, a zatem najbardziej autentycznej podstawie. Reszta tj. 28 herbów oparta jest niestety jedynie na opisanym wyżej albumie z 1847 roku*⁹⁶. Stąd Marian Gumowski, opracowując w 1959 roku herby dla miast województwa lubelskiego, wzorem Heroldii Królestwa Polskiego z 1847 roku, korzystał głównie z zachowanych miejskich pieczęci oraz jej kolorowych projektów herbów, tworzonych na wzór heraldyki szlacheckiej, ponieważ spora ilość miast tego województwa posiadała na swoich pieczęciach godła szlacheckie ich właścicieli.

Dlatego opracowując herby omawianego województwa, wtedy korzystał z albumu Heroldii z 1847 roku, gdy chodziło o ich barwy. W tym wypadku nie miało znaczenia, czy projekt herbu był tworzony w oparciu o zachowane i znane pieczęcie, czy tworzono całkiem nowy herb, jak w przypadku Adamowa, który przedstawiał srebrną (białą) wagę o złotych (żółtych) szalkach na czerwonym polu⁹⁷, ponieważ jego autorowi nie była znana pieczęć tego miasta z 1565 roku, przedstawiająca niedźwiedzia z herbu Rawicz, Adama i Hieronima Rusieckich, którzy w 1539 roku przyczynili się do lokacji tego miasta, uzyskując od Zygmunta

⁹⁵ Tamże, s. 5.

⁹⁶ Tamże, s. 6.

⁹⁷ Tamże, s. 15.

I odpowiedni przywilej⁹⁸. Ponieważ w herbie Rawicz niedźwiedź jest czarny, a pole żółte, tworząc herb dla miasta Adamowa, Marian Gumowski nawiązał w swoim projekcie do wymienionych barw.

W nawiązaniu do podanego wyżej przykładu możemy stwierdzić, że również projekt herbu powstałego w 1923 roku miasta Skarżyska-Kamiennej, można porównać do herbu Adamowa, który powstał w 1847 roku w Heroldii. W obu przypadkach przy ich tworzeniu nie korzystano z pieczęci tych miast, ale m.in. ze szlacheckich godeł ich właścicieli. Kiedy odnaleziono pieczęć Adamowa z 1565 roku, jej godło stanowiło podstawę dla obecnego herbu tego miasta. W przypadku Skarżyska-Kamiennej, godła reprezentującego jego właścicieli w projekcie herbu, należy szukać wśród tych miejscowości, które obecnie znajdują się w jego granicach administracyjnych. W tym wypadku wybór dotyczy godła Odrowąż, czyli białej strzały na łuku (zawiasie kotłowej), które zostało umieszczone w palenisku pieca hutniczego, wskazującego na hutniczy i gospodarczy charakter tych miejscowości w XV-XX wieku. Godło to pochodzi z herbu rodu Odrowążów, który od drugiej połowy XI wieku posiadał w swoich rękach czterdzieści sześć miejscowości, od Białaczowa aż po Szydłowiec, w tym miejscowości wchodzące obecnie w skład miasta Skarżysko-Kamienna⁹⁹.

Właścicielami kuźnicy w tej ostatniej osadzie, którą w 1548 roku otrzymali z rąk Radziwiłłów, spadkobierców Szydłowieckich¹⁰⁰, była rodzina Duraczów¹⁰¹, której członek Walenty Duracz z Kamiony (Kamiennej), przełożony nad kopalniami rudy żelaznej, otrzymał w Warszawie 1 marca 1578 roku szlachectwo i herb Odrowąż, do którego przyjął go w swoim i swojej rodziny imieniu

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 8, R. 1926-1927, Kraków 1928, s. 34-54.

¹⁰⁰ Z. Guldon, *Osadnictwo hrabstwa szydłowieckiego od XVI do początków XIX wieku*, w: *Hrabstwo szydłowieckie Radziwiłłów*, Szydłowiec 1994, s. 8; K. Zemeła, *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2003, s. 7.

¹⁰¹ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 5, Warszawa 1902, s. 114-115.

Jan Koniecki¹⁰². Nobilitację otrzymał za szczególny wkład przy budowie mostu warszawskiego, który powstał za panowania króla Zygmunta Augusta. W Kamiennej (nazywanej też Duraczowem), która w 1923 roku dała nazwę miastu Kamienna, właścicielami w epoce nowożytnej byli członkowie rodu Odrowążów. Trzeba też podkreślić, że w 1577 roku kuźnice Duracz i Milica posiadały cztery koła i zatrudniały szesnastu pracowników¹⁰³. Ogólnie, w kluczach białaczowsko-koneckim i szydłowieckim, jak wyżej o tym była mowa, Odrowążowie posiadali czterdzieści sześć wsi. Dlatego piec hutniczy, który również jako godło występuje w projekcie herbu, jest historyczną syntezą wszystkich miejscowości znajdujących się w obecnych granicach administracyjnych miasta Skarżysko-Kamienna, łączącym okres staropolski ze współczesnością, wskazując na rozwój przemysłu hutniczego i metalurgicznego w tym mieście.

Projekt ten jest więc próbą nawiązania do obecnie obowiązującego herbu (logo), zarówno gdy chodzi o prezentowany przemysłowy charakter miasta, jak również jego barwy. Pozostaje otwarte pytanie, czy w nowym projekcie herbu zostawić, jak w obecnym, litery S i K, wskazujące, że jest to herb Skarżyska-Kamiennej. Trzeba pamiętać, że heraldyka to szczególna nauka, najbardziej interdyscyplinarna z nauk pomocniczych historii. Dlatego każdy nowy herb tworzony na potrzeby współczesnej heraldyki samorządowej Polski, musi być przemyślany i skonstruowany zgodnie z zasadami żywej heraldyki, które obowiązywały w średniowieczu.

W heraldyce, która jest dziedziną nauki obowiązuje „logika przedstawiania” herbu (tarczy herbowej i godła). Musi się ona opierać na heraldycznych wzorach z czasów średniowiecza, czyli okresu żywej heraldyki. Przykładem takiego ich rysowania i malowania, są między innymi pochodzące z pierwszej połowy XIII wieku geometryczne konstrukcje rysunkowe zwierząt Villarda

¹⁰² AGAD, MK, ks. 118, k. 170-172v.

¹⁰³ K. Zemela, *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich...*, s. 7.

de Honnecourt¹⁰⁴, czy wykreślone w pierwszej połowie XVI wieku przez Erharta Schöna kształty tarcz¹⁰⁵, będące wzorami dla budowniczych, kamieniarzy, snycerzy itp., wykonujących herby, tak w średniowieczu, jak i epoce nowożytnej (w XIII-XVIII wieku),

Mówiąc współczesnym językiem, herb jest znakiem graficznym i tak należy go rozumieć. Identyfikuje on nie tylko osoby fizyczne, ale również państwa, jednostki samorządu terytorialnego, korporacje itd. Herb nie jest „obrazem”, jakim stał się później w okresie staropolskim (między innymi w przywilejach nobilitacji i indygenatu). Wtedy malarze rzemieślnicy malowali go jak potrafili, tworząc swobodnie komponowane dzieła sztuki, coraz bardziej odbiegające od oryginalnych herbów ze średniowiecza. Opracowując współcześnie tarcze herbowe i godła (herby), należy je konstruować w taki sam sposób, jak robiono to w średniowieczu, czyli z przestrzeganiem zasad stojących u podstaw heraldyki europejskiej. Przy tworzeniu współczesnej ikonografii ożywionych i nieożywionych godeł heraldycznych, należy dążyć do stworzenia ich jednolitych wzorów. Herb wtedy staje się nie tylko znakiem graficznym, ale i „nośnikiem identyfikacji” zawartych w nim treści.

Niestety obecnie zbyt często tworzenie kształtów i form „heraldycznych” pozostawia się arbitralnym decyzjom samych artystów. Z naukowego punktu widzenia jest to niebezpieczna praktyka, ponieważ deformuje i niszczy średniowieczne zasady i tradycje heraldyki. Współczesne działania artystów opierają się na idei nieskrępowanej niczym wolności sztuki, a herb bywa jedynie pretekstem do narzucania widzowi nowej ekstrawaganckiej koncepcji wypowiedzi artystycznej, czego przykładem może być m.in. herb Warszawy Szczęsnego Kwarty z 1938 roku. Tak tworzone są we współczesnej heraldyce samorządowej indywi-

¹⁰⁴ M. Walicki, *Sam na sam z Villardem*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 1 (1956), z. 1. s. 7-12.

¹⁰⁵ F. Kamocki, *Wymiary prawidłowe tarcz herbowych*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. 12 (1933), s. 22-24 (według pracy: Erhart Schön, *Unterweisung der Proportion*, Norymberga 1543).

dualne „obrazy” herbów, będące współcześnie w użyciu i mające często charakter realistycznych rysunków.

Należy stwierdzić, że do tworzenia herbów nie wystarcza jedynie uzdolnienie plastyczne, ale przede wszystkim konkretna naukowa wiedza heraldyczna. Od projektowania i merytorycznego tworzenia herbów jest heraldyk. Całkiem nieprzydatna jest tu intuicja twórcza artysty, któremu przyświeca zasada obowiązująca w sztuce: *Jesteś widoczny, gdy jesteś oryginalny*. Heraldyka i sztuka to dwie całkiem odrębne dziedziny. Pierwsza korzysta z wiedzy i faktografii, a druga głównie z intuicji i ekspresji.

W tym miejscu jeszcze raz należy podkreślić, że w średniowiecznej heraldyce najważniejsza była barwa. Jej szczególną rolę widać na przykładzie m.in. herbów znanych miast włoskich, takich jak Ferrara, Neapol czy Siena. W każdym z nich tarcza zaokrąglona od podstawy została podzielona w pas na dwa pola. W herbie Neapolu pole od głowicy tarczy jest żółte, od podstawy czerwone. Natomiast Siena i Ferrara mają jednakowe barwy, białą i czarną. Różnią się te herby tylko ustawieniem kolorów na tarczy. Ferrara ma kolor czarny od głowicy tarczy, biały od podstawy, Siena odwrotnie¹⁰⁶. Podobnie tylko barwa różnicuje kolejną grupę znanych miast włoskich, a należą do niej Genua, Messyna, Modena i Pawia. W tych czterech miastach na tarczy ze szpicem, znajduje się równoramienny krzyż dzielący ją na cztery pola. W Genui jest w kolorze czerwonym na białym polu, w Messynie żółtym na czerwonym, w Modenie błękitnym na żółtym, w Pawi białym na czerwonym¹⁰⁷.

Szczególną rolę barwy potwierdzają też znane i zachowane dokumenty nadawania herbów przez władców oraz nobilitacje i indygenaty, w których były malowane herby. Już w pierwszej połowie XIV wieku opisując nadawane tarcze herbowe i godła, a także przedmioty umieszczone na hełmie (tzw. klejnoty), zawsze ściśle podkreślano ich barwy. Gdy w XV wieku zaczęto

¹⁰⁶ C.A. von Volborth, *Heraldry of the world*, London 1973, s. 130.

¹⁰⁷ Tamże, s. 133.

rezygnować z opisu informowano w dokumencie, że odbiorca otrzymuje herb, jaki został przedstawiony kolorystycznie i namalowany w dokumencie. Zachowane pieczęcie, monety, nagrobki i inne przedmioty z wizerunkami godła herbowych, służyły tylko do okazjonalnej identyfikacji właściciela herbu. Ponieważ często pojawiały się identyczne w swoim kształcie herby, różnicowała je tylko barwa, jak w przypadku podanych wyżej miast włoskich. Wiedzieli o tym autorzy średniowiecznych traktatów heraldycznych, którzy szczególną uwagę poświęcali barwom występującym w herbach, w tym autor pochodzącego z połowy XIV wieku traktatu *De insignis et armis* (O godłach i tarczach herbowych) Bartolus z Saxofferato, jeden z najwybitniejszych średniowiecznych prawników¹⁰⁸.

Innym ważnym zagadnieniem we współczesnej heraldyce samorządowej Polski, to przedstawienie osób świętych w całej ich postaci. W związku z tym z ikonograficznego punktu widzenia pojawia się pewien problem, ponieważ na tarczach herbowych miast, powiatów czy gmin, posiadających tego samego świętego, widzimy ich różne wizerunki. Przykładem na poparcie tego stwierdzenia może być postać św. Jakuba Starszego Apostoła, syna Zebedeusza i Salome, brata Apostoła Jana Ewangelisty, powołanego przez Jezusa do grona dwunastu Apostołów. Należał on ze swoim bratem Janem i Piotrem Apostołem, do jego najbliższego grona i był jednym z najbardziej zaufanych jego uczniów. Zginął za panowania Heroda Agryppy męczeńską śmiercią, ścięty mieczem. W Europie kult Jakuba rozwinął się od IX wieku, w sanktuarium jego imienia w Santiago de Compostela w północno-zachodniej Hiszpanii. Dlatego czczony jest jako patron podróżujących. Wpłynął też na rozwój bractw dla osób pielgrzymujących, które nazwę przyjęły od jego imienia, a zakładano je przy szlakach dla pielgrzymów idących do Composteli¹⁰⁹.

¹⁰⁸ E. J. Jones, *Medieval heraldry*, Cardiff 1943, s. 221-253.

¹⁰⁹ R. Bartnicki, K. Kuźmak, *Jakub Starszy Apostoł, syn Zebedeusza i Salome, brat Jana Apostoła Ewangelisty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 708.

Jego najdawniejszy indywidualny wizerunek, znajduje się w Kościele S. Vitale i Kaplicy Arcybiskupiej w Rawennie, na którym odziany w togę, został przedstawiony z długą ciemną brodą, bosymi stopami, ze zwojem pisma lub księgą w dłoni. Z kolei w rzeźbie z XV wieku, widzimy go w albie, ze stulą, pastorałem w dłoni i księgą (Stadtmuseum w Salzburgu). Jednak w XIII wieku w Europie, ustalił się typ przedstawienia ikonograficznego Jakuba w stroju pielgrzyma z licznymi atrybutami, takimi jak kij pielgrzymi, torba podróżna, muszla (którą średniowieczni pielgrzymi wszywali w swoje szaty, bądź używali jako naczynia do czerpania wody). Ta ostatnia obok kija, jako najważniejszy atrybut św. Jakuba, była też umieszczana na jego kapeluszu jako talizman (witraż z 1260 roku w kościele w Padeborn), a także przytwierdzana do kija (miniatura z 1400 roku w Bibliotece Dworskiej w Aschaffenburg), czy jako naczynie na wodę z różańcem (rzeźba ołtarzowa z końca XV wieku w kościele św. Jakuba w Strasburgu). Wymienione atrybuty świętego, znajdują się również na jego posągu z 1188 roku w Portico de la Gloria w katedrze w Santiago de Compostela¹¹⁰.

Również w Polsce przedstawiano Jakuba z atrybutami przyjętymi w Europie. Do najstarszych należy figura Jakuba z muszlą z 1330-1340 roku w kościele Wniebowzięcia NMP w Chełmnie¹¹¹, czy na dwóch pieczęciach miasta Olsztyna z drugiej połowy XIV wieku. Pierwsza z nich powstała zaraz po lokacji miasta przez Krzyżaków w 1353 roku, przedstawia kroczącą postać św. Jakuba w kapeluszu z aureolą wokół głowy, księgą w jednej i muszlą w drugiej ręce. Druga również przedstawia całą postać stojącego świętego z aureolą wokół głowy i kapelusza, z torbą (sakwą) przewieszoną przez ramię, trzymającego w jednej ręce laskę, a w drugiej muszlę¹¹². W obu tych pieczęciach jest ona najważniejszym

¹¹⁰ M. Jacniacka, *Ikonoğrafia Jakuba Starszego*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 710.

¹¹¹ Tamże, s. 711.

¹¹² M. Gumowski, *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, Toruń 1960, s.165; tabl. XXIV, nr 318 i 319.

atrybutem św. Jakuba. Natomiast w miniaturze Stanisława Samo-
strzelnika z lat 1530-1535, ilustrującej dzieło Jana Długosza *Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium Vitae episcoporum Cracoviensium*¹¹³, święty Jakub został przedstawiony jako siedzący pielgrzym, odpoczywający przy drodze. Barbara Miodońska opisała go w następujący sposób: *Głowę św. Jakuba osłania filcowy kapelusz o szerokim rondzie ozdobionym muszelką i skrzyżowanymi laskami – oznaką pielgrzymów zbliżających się do Composteli. Podobną muszlę trzyma św. Jakub w ręku, a inne ozdabiają szarą opończę i laskę, przedmiot bardzo przydatny w długiej wędrówce, który służył nie tylko do podpierania się i dźwigania sakwy, lecz i do obrony*¹¹⁴. We wszystkich tych przedstawieniach, pojawiają się najważniejsze atrybuty św. Jakuba Starszego (kij, muszla, kapelusz), nieodzowne podczas pielgrzymek do jego sanktuarium w Santiago de Compostela. Według Władysława Kopalińskiego muszla służyła jako czarka do czerpania wody, a kij pielgrzymi miał symbolizować wędrówkę, bezdomność i brak majątku¹¹⁵. Z kolei kapelusz miał chronić głowę przed zimnem i skwarem.

Obecnie w heraldyce samorządowej Polski, postać św. Jakuba występuje jako godło na tarczy herbowej w kilku miastach. Najważniejsze z nich to Olsztyn, stolica województwa warmińsko-mazurskiego. Jego obecnie obowiązującym przedstawieniem ikonograficznym jest wizerunek z najstarszej pieczęci Olsztyna z drugiej połowy XIV wieku, sporządzonej po lokacji miasta w 1353 roku. W błękitnym polu widzimy postać apostoła Jakuba Starszego ze złotą aureolą wokół głowy z twarzą w kolorze ciała, nakrytej białym kapeluszem i ubranego w białą powłóczystą szatę. W prawej ręce w kolorze ciała, trzyma złotą (żółtą) laskę pielgrzyma, a w lewej również w kolorze ciała, żółtą (złotą) muszlę¹¹⁶. Godło to nie jest więc syntezą postaci tego świętego, ale

¹¹³ Biblioteka Narodowa w Warszawie, rkps BOZ cim. 5, s. 45.

¹¹⁴ B. Miodońska, *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983, s. 180, nr 30.

¹¹⁵ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, w: *Słowniki*, t. 6, Warszawa 2007, s. 190, 238.

¹¹⁶ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich...*, s. 148.

jego „wiernym” odwzorowaniem z najstarszej pieczęci miasta Olsztyna. Taka praktyka w heraldyce, gdy chodzi o godła ożywione i nieożywione jest kwestionowana, czyli tworzenie godeł tylko w oparciu o jeden ich wizerunek. Podkreślono to również w piśmie Prezydium Rady Ministrów z 30 września 1946 roku, skierowanym do członków Komisji do spraw godła państwowego, gdzie w wytycznych, jak ma wyglądać projekt przyszłego godła państwowego zaznaczono: *Godło Rzeczypospolitej powinno być zgodne z tradycją historyczną i tradycją heraldyczną, co nie znaczy, że wszakże, aby miało być kopiowane z jakiegokolwiek dawnego wzoru. Orły polskie zmieniały się co epoka, co, pokolenie, niemal co artysta. Nie ma żadnego powodu, aby jeden z tych twórców swojej epoki miał być narzucony dziś i na przyszłość. Zatem niech dzisiejszy artysta skomponuje orła wedle własnych natchnień twórczych, wszelako uwzględnić przytem musi warunki sobie przedstawione*¹¹⁷. Dlatego również postać św. Jakuba i innych świętych, nie powinna być przerysowana z jednego wzoru. Potwierdzają to również wcześniejsze projekty tego świętego, jako godła w herbie Olsztyna. Marian Gumowski w 1960 roku, w swojej pracy *Herby miast polskich*, zamieścił sylwetkę św. Jakuba *en face*, w błękitnej sukni, z szarym kapeluszem na głowie i zatkniętą na nim muszlą, które otacza żółta aureola, trzymającego w prawej ręce żółtą laskę, na białym polu tarczy¹¹⁸. Natomiast w siedem lat później ukazała się praca *Miasta polskie w tysiącleciu*, gdzie w tomie drugim św. Jakub na białym polu tarczy, również został przedstawiony *en face*, w błękitnej szacie i błękitnym kapelu-

¹¹⁷ Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Oświaty, sygn. 8458, Warunki którym odpowiadać ma projekt godła Rzeczypospolitej, k. 7r.

¹¹⁸ M. Gumowski, *Herby miast polskich...*, s. 255. Przedstawienia św. Jakuba z muszlą na kapeluszu i laską pielgrzymią, występują też na terenie Polski w malowanych i rzeźbionych tryptykach gotockich (m.in. Wrocław ok. 1492 rok, czy Hel ok. 1490 rok) – M. Bocian, U. Kraut, J. Lenz, *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz w literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, Kraków 1998, s. 149 (Uzupełnienia do polskiego wydania *Leksykonu* dotyczące sztuk plastycznych – Małgorzata Pokorska).

szu na głowie. Jednak aureola otaczająca głowę w kapeluszu, jest w kolorze białym, nie żółtym, a twarz i ręce w kolorze ciała, nie białym. Żółta laska w prawej ręce, dla kontrastu została umieszczona na błękitnej szacie świętego, natomiast lewa wyciągnięta ręka trzyma żółtą muszlę¹¹⁹.

Z kolei w herbie miasta Pakość u Maria Gumowskiego, w dawnym (do 1975 roku) województwie bydgoskim, św. Jakub został przedstawiony w białej szacie na błękitnym polu tarczy i zwrócony w lewą heraldyczną stronę. Głowa nie jest przykryta kapeluszem, tylko otoczona żółtą aureolą. W prawej ręce trzyma żółtą muszlę, a w lewej żółtą laskę (kij)¹²⁰. Podobnie został przedstawiony św. Jakub w tomie pierwszym *Miast polskich w tysiącleciu* z 1965 roku, z tą różnicą, że jego postać jest bardziej „rozbudowana”, nie trzyma w ręce muszli, a twarz, ręce i bosc stopy są w kolorze ciała¹²¹. Do tego ostatniego przedstawienia, czyli „rozbudowanej” sylwetki św. Jakuba, nawiązał Kazimierz Głowacki, rekonstruując pieczęć miasta Opatowca (utrata praw miejskich w 1869 roku) w dzisiejszym powiecie kazimierskim i województwie świętokrzyskim. Różnice polegają w tym wypadku na odwróceniu św. Jakuba w prawą heraldyczną stronę, umieszczeniu laski w prawej ręce, włożeniu w lewą księgi, oraz nakrycia jego głowy kapeluszem, bez aureoli. Jeżeli chodzi o barwy, to autor przedstawił św. Jakuba w białym stroju podróżnym, na błękitnym polu tarczy¹²².

W związku z powyższym nasuwa się pytanie, czy z heraldycznego punktu widzenia, nie byłoby wskazane ujednoczyć wyobrażenia św. Jakuba Starszego, poprzez jego atrybuty, jak to ma miejsce między innymi w przypadku św. św. Piotra i Pawła (skrzyżowane klucze, miecz). Zwłaszcza, że obecnie w przedstawieniu św. Jakuba panuje (panowała) całkowita dowolność, za-

¹¹⁹ *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, tabl. LXV.

¹²⁰ M. Gumowski, *Herbarz miast polskich*, s. 265.

¹²¹ *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1, tabl. XII.

¹²² K. Głowacki, *Heraldyka historycznych miast...*, s. 120.

równy gdy chodzi o jego wizerunek, przedstawione atrybuty, jak i barwę. Dlatego w prezentowanym projekcie herbu Olsztyna widzimy tylko najważniejsze atrybuty św. Jakuba – pielgrzyma. Na błękitnym polu tarczy został umieszczony biały pielgrzymi kapelusz z umieszczoną na nim żółtą muszlą, pod którym znajdują się dwie żółte skrzyżowane laski (kije), na kształt krzyża św. Andrzeja, z zawieszonymi na nich żółtymi muszlami, jak to widzimy na miniaturze Stanisława Samostrzelnika. Takie przedstawienie z ikonograficznego punktu widzenia jest syntezą św. Jakuba, a zarazem pozwoli uniknąć dowolności w jego przedstawieniu. Zwłaszcza, że w obecnym herbie Olsztyna laska i muszla, które św. Jakub trzyma w obu rękach, są ważniejsze i o bardziej uniwersalnej wymowie od jego postaci, tak jak ma to miejsce na dwóch najstarszych pieczęciach tego miasta. Trzeba pamiętać, że postać św. Jakuba identyfikuje się głównie poprzez jego atrybuty, podobnie jak innych świętych, między innymi atrybuty św. Barbary patronki górników w herbie Katowic.

Dylematy współczesnej heraldyki miejskiej najlepiej widać na przykładzie herbów Krakowa, Poznania, Warszawy czy Łodzi. Stąd obecnie obowiązujące herby miast powinno się uporządkować zgodnie z zasadami heraldyki, które powstały w średniowieczu (epoce żywej heraldyki) oraz w zgodzie z ich historycznym rozwojem, ponieważ zostały one „zbudowane” na ich pieczęciach. W obecnie obowiązujących herbach miast istnieją różne grubości linii konturowych tarcz i godeł, należy więc wprowadzić jednakową grubość godeł herbowych (0,125 mm) oraz jednakową linię konturową tarczy (0,5 mm). Kształt tej ostatniej powinien zostać ujednolicony. Herby miast powinny mieć godła heraldyczne, czyli dwuwymiarowe (płaskie). Obecnie tylko niektóre herby miast spełniają ten warunek. Proponuje się też wprowadzenie we wszystkich herbach jednakowe pod względem nasycenia kolory heraldyczne (żółty, biały, czerwony, niebieski, zielony, czarny). Ewentualne zmiany istniejących godeł herbowych, powinny mieć miejsce po wyrażeniu zgody zainteresowanych samorządów tych miast i ich mieszkańców.

Wśród herbów Krakowa, Poznania, Warszawy i Łodzi, herbem będącym odwzorowaniem średniowiecznej pieczęci miasta, posługuje się obecnie Poznań. Zgodnie z powyższymi propozycjami należy ujednoczyć kontur jego tarczy i godła, które muszą być heraldyczne (płaskie). Można się zastanowić, czy za Bartoszem Paprockim (1584 r.) nie stworzyć herbu dla miasta Poznania, gdzie w bramie muru z trzema wieżami umieścił on dwa skrzyżowane ze sobą na kształt krzyża św. Andrzeja klucze¹²³, z umieszczonym na środkowej wieży Orłem Białym na tarczy. Wtedy herb ten byłby w swoim kształcie podobny do herbu obecnego miasta Krakowa, którego twórcy skorzystali prawdopodobnie z ikonografii Bartosza Paprockiego¹²⁴. Różnica byłaby widoczna głównie w barwie, ponieważ pole tarczy w herbie Poznania jest błękitne, a wieże są białe, natomiast w Krakowie obecnie wieże są czerwone, a także w umieszczeniu Orła Białego.

W tym ostatnim mieście również powinno się ujednoczyć kontury tarczy i godła. Należy też, jak w przypadku Poznania, również w Krakowie ujednoczyć barwy tego herbu. Ponieważ w bramie jego muru znajduje się Orzeł Biały, reprezentujący państwo polskie, dlatego należy umieścić go na czerwonym polu tarczy. Pozwoli to zachować właściwą symbolikę tego ptaka oraz zwiększy estetykę herbu. Orzeł Biały na czerwonej tarczy w herbie Krakowa, daje też możliwość powrotu do historycznej barwy pola jego tarczy, żółtej. Jak była o tym wyżej mowa, w przypadku herbu tego miasta wykorzystano wzór Bartosza Paprockiego z 1584 roku, który jako pierwszy umieścił orła w bramie muru z trzema wieżami. Zrezygnowano więc z odwzorowania średniowiecznej pieczęci miasta, jak widzimy to w przypadku Poznania.

Również obecny herb Warszawy nawiązuje do średniowiecznej pieczęci tego miasta, ale wyobrażenie ikonograficzne jego godła, to artystyczna wizja Szczęsnego Kwarty z 1937 roku¹²⁵.

¹²³ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego...*, s. 705.

¹²⁴ Tamże, s. 698.

¹²⁵ S. K. Kuczyński, *Herb Warszawy...*, ilustracja barwna nr 3.

Dlatego trzeba opracować zgodne z zasadami heraldyki nowe godło dla Warszawy. W przypadku tego herbu należy wprowadzić linię konturową tarczy i godła oraz ujednoczyć jego barwy na wzór Poznania i Krakowa. Pieczęć miasta starej Warszawy w średniowieczu była wyciskana w zielonym wosku, stąd pole jej tarczy mogłoby być w kolorze zielonym. Zwłaszcza, że jeszcze w połowie XVII wieku (1659 r.), na okładce księgi rachunkowej miasta starej Warszawy, widzimy przedstawienie ikonograficzne średniowiecznej syreny (harpii), właśnie na zielonym polu tarczy w kształcie kartusza. Barwa wosku, w którym pieczęć była wyciskana, miała czasami wpływ na kolor pola tarczy w herbie miasta.

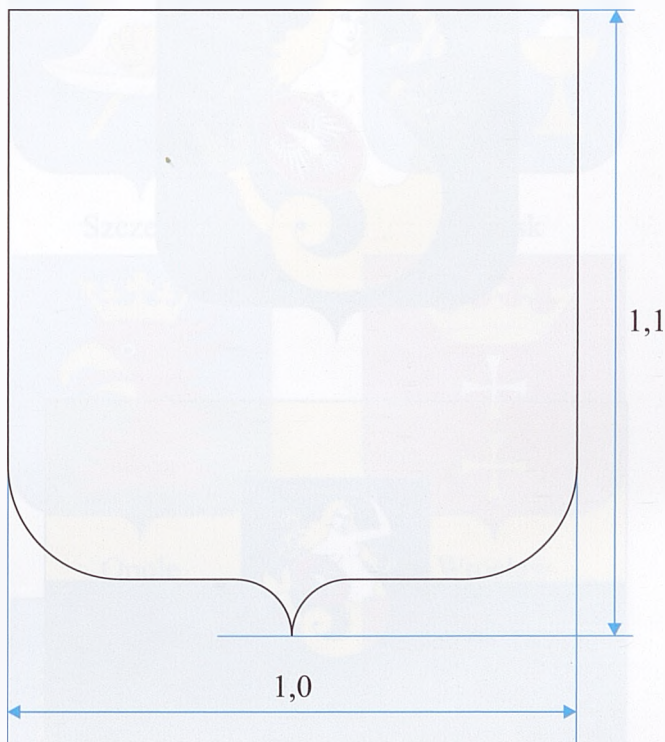
Natomiast w obecnym herbie Łodzi, trzeba zmienić nasycenie kolorów i ujednoczyć linie konturowe godła i tarczy. Ponieważ miasto uzyskało lokację w 1423 roku od króla Władysława Jagiełły, na prośbę jego właściciela biskupa włocławskiego Jana Pelli, godło w jego herbie powinno nawiązywać do przedstawienia ikonograficznego łodzi ze średniowiecza. Zwłaszcza, że w 1433 roku król potwierdzając lokację, pozwolił na posługiwanie się przez miasto pieczęcią. Już wtedy jej godłem mogła być łódź z wiosłem, ponieważ taka pieczęć o średnicy 25 mm została przywieszona do dokumentu z 1535 roku, zanim w 1577 roku sporządzono nowy tłok tej pieczęci o takiej samej średnicy i identycznym godle¹²⁶. Nowy projekt nawiązuje do wyobrażenia ikonograficznego łodzi z Drzwi Gnieźnieńskich z XII wieku oraz łodzi o podobnym kształcie namalowanej w Kodeksie Manesse z XIV wieku¹²⁷. Podobnie należy poprawić obowiązujące obecnie herby innych polskich miast.

¹²⁶ J. Raciborski, *Godło i pieczęć Łodzi*, „Rocznik Łódzki”, t. 3. 1933, s. 9-37.

¹²⁷ *Codex Manesse*, Frankfurt am Mein 1988, tafel 109.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ - PROJEKTY

Kształt i proporcje tarczy

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

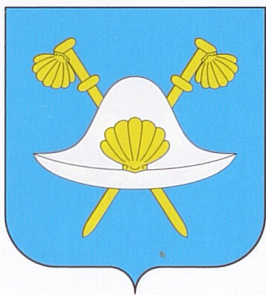
Herb oraz flaga miasta stołecznego Warszawy (kontur godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

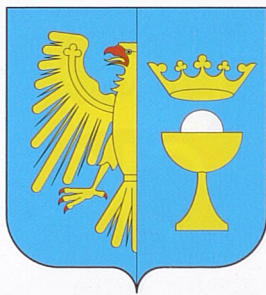
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Herby miast wojewódzkich (kontur godeł herbu włosowy,
 kontur tarczy 0,2 mm)

Olsztyn

Katowice

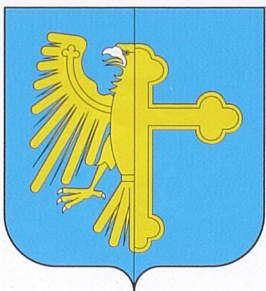
Szczecin

Gdańsk

Opole

Wrocław

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Herby miast wojewódzkich (kontur godeł herbu włosowy,
 kontur tarczy 0,2 mm)

Kielce

Kraków

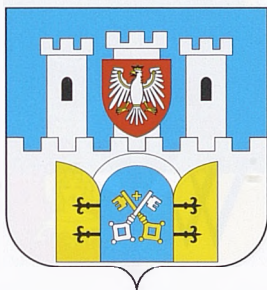
Warszawa

Zielona Góra

Poznań

Białystok

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Herby miast wojewódzkich (kontur godeł herbu włosowy,
 kontur tarczy 0,2 mm)

Łódź

Rzeszów

Bydgoszcz

Lublin

Warszawa

Kraków

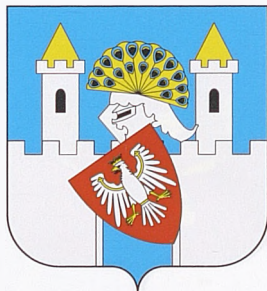
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Herby miast wojewódzkich (kontur godeł herbu włosowy,
 kontur tarczy 0,2 mm)

Toruń

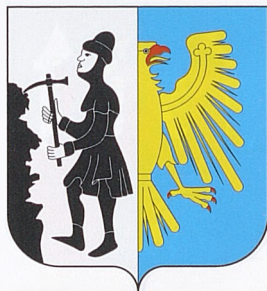
Sandomierz

Gorzów Wielkopolski

Bytom

Chęciny

Skarżysko-Kamienna

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Herby miast włoskich i francuskich (kontur godeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Genua

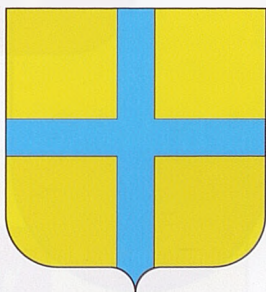
Messyna

Pawia

Modena

Dordrecht (Holandia)

Strasbourg (Francja)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
POLSKI - PROJEKTY

Herby miast wojewódzkich (kontur godeł herbu włosowy,
kontur tarczy 0,2 mm)

Ferrara

Siena

Neapol

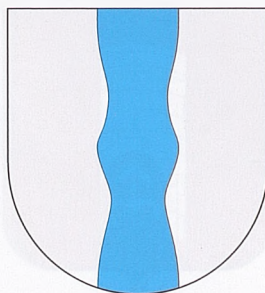
Metz (Francja)

Bari

Ragunda (Szwecja)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ
POLSKI - PROJEKTY

Herb oraz flaga miasta Kielce (kontur godeł herbu i flagi
włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW MIAST W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ - PROJEKTY

Kolorystyka herbów:

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

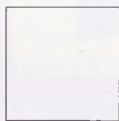
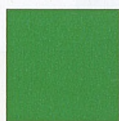
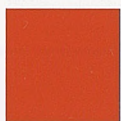
Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0

Kolor niebieski - RGB: 0, 147, 221

Kolor zielony - RGB: 0, 146, 63

Kolor biały - RGB: 255, 255, 255

ANEKS II

Opis techniczny projektu herbu i flagi miasta Kielce

Tarcza herbu jest kwadratem o zaokrąglonych dolnych kątach i z wysuniętym na zewnątrz szpicem, znajdującym się na osi podstawy. Jej proporcje wynoszą (wysokość do szerokości) 1,1:1. Na niej znajdują się godła, to jest korona oraz majuskułowe litery C i K.

Podstawowym wzorem do narysowania korony był rysunek nieznanego autora z 1764 roku. Została ona geometrycznie uproszczona oraz pozbawiona wszelkich ozdób. Składa się z pięciu jednakowych kwiatonów w kształcie uproszczonych lilii i jest lekko wygięta do góry. Promień wygięcia można obliczyć stosując wzór:

$$r = (4b^2 + a^2) : 8b,$$

gdzie:

r = promień okręgu,

a = długość cięciwy,

b = maksymalna odległość cięciwy od okręgu.

Proporcje korony (wysokość do jej szerokości u dołu) zostały zachowane w stosunku do oryginalnego przedstawienia i mają się tak jak 0,75:1. W celu uczynienia wieńczących ją fleuronów, zostały one w niewielkim stopniu zwężone, żeby nie stykały się ze sobą w części środkowej każdego z nich.

Litery C i K zostały specjalnie zaprojektowane jako pismo jednoelementowe. Litera C jest wpisana w „stojący” owal, a jej ramiona są ścięte do środka. Litera K znajduje się w „stojącym” prostokącie. Wszystkie jej ramiona ścinają łuki o takim samym promieniu jak promień łuku u dołu korony. Proporcje litery C są

jak (wysokość do szerokości) 1:0,61, natomiast litery K – 1:0,63. Obydwie litery są ustawione obok siebie, przy czym litera C jest nieznacznie wyższa od litery K.

Rozwiązanie to zostało zastosowane dlatego, żeby zlikwidować złudzenie optyczne (gdyby litery były tej samej wysokości, C wydawałoby się niższe od K). Litery C i K znajdują się pod koroną i zostały wpisane w „leżący” owal. Jest to nawiązanie do historycznego przedstawienia godła herbu Kielc, znajdującego się na pieczęci z 1566 roku, w którym litery są wpisane w dwa łuki (górny i dolny), a wygięta korona je „koronuje”.

W projekcie litery są niewiele szersze od dolnego łuku korony, również w tym celu, aby zlikwidować złudzenie optyczne (gdyby litery były tej samej szerokości co dolny brzeg korony, wydawałaby się od niego węższe). Szerokość wszystkich elementów liter oraz ich odległość od korony są takie same, i są równe przewężeniom znajdującym się w dolnych częściach linii.

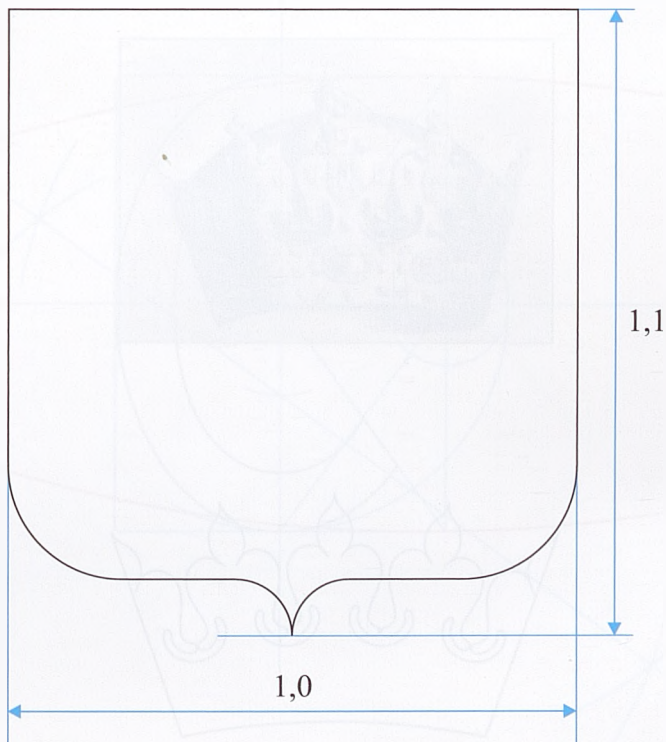
Godła są umieszczone centralnie w polu tarczy, a stosunek wysokości tarczy do wysokości godeł wynosi 1:0,8. Szerokość linii konturowej tarczy jest równa 0,5 jej szerokości, natomiast godeł 0,125. Kolor pola tarczy jest czerwony, natomiast korony oraz liter C i K – żółty (złoty).

Proporcje flagi zostały określone jako stosunek (wysokość do szerokości) 1;1,5. Na środku tego pola są umieszczone same godła herbowe. Wysokość godeł ma się tak do wysokości prostokąta flagi jak 0,8:1. Tak jak w herbie Kielc powierzchnia pola flagi jest czerwona, natomiast godeł żółta (złota).

Proponowany projekt to flaga tautologiczna, będąca odwzorowaniem herbu. Natomiast w aneksie pierwszym, została przedstawiona flaga kolorystyczno-tautologiczna, której płat został podzielony poziomo na dwa pasy w kolorach żółtym (od góry) i czerwonym (od dołu). Odpowiadają one barwom herbu Kielc, który został na nich umieszczony.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

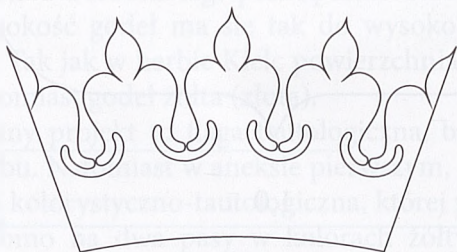
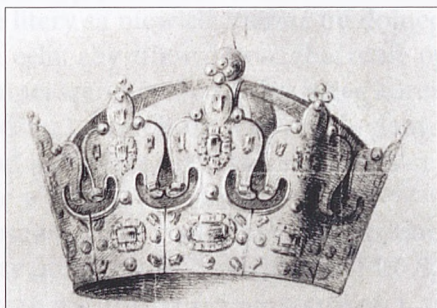
Kształt i proporcje tarczy

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

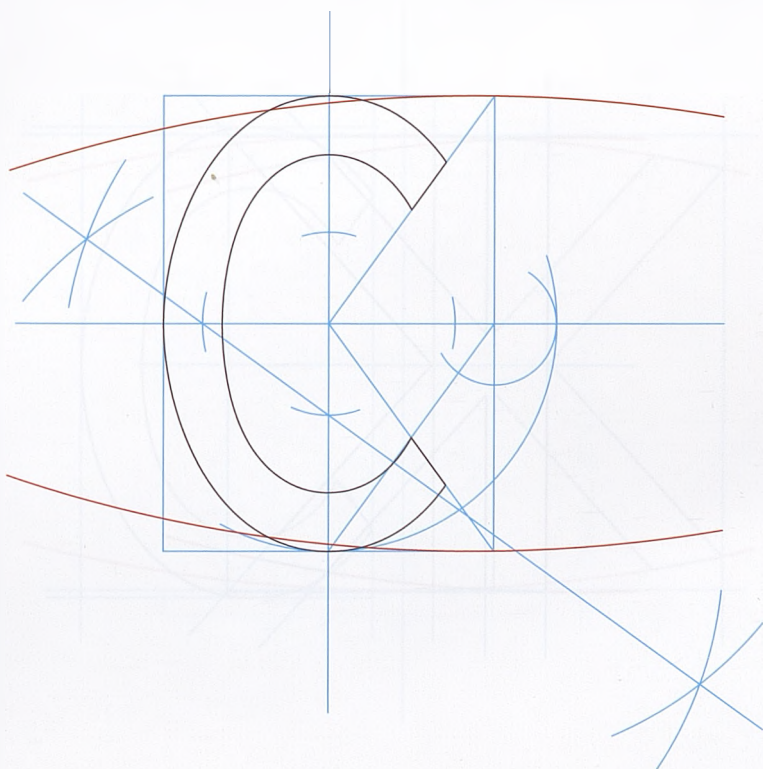
Korona.

U góry rysunek anonimowego autora z 1764 roku, u dołu jego geometryczne przekształcenie.

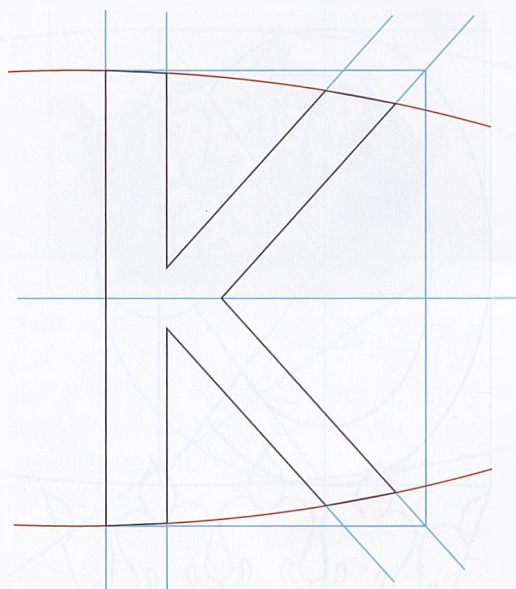
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Konstrukcja litery C

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Konstrukcja litery K

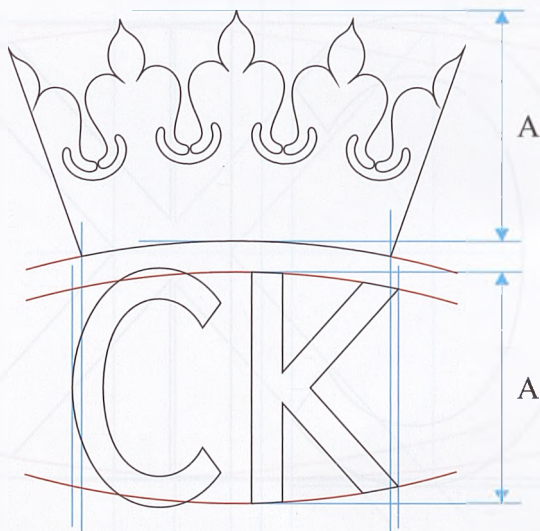
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Wzajemne ustawienie liter C i K

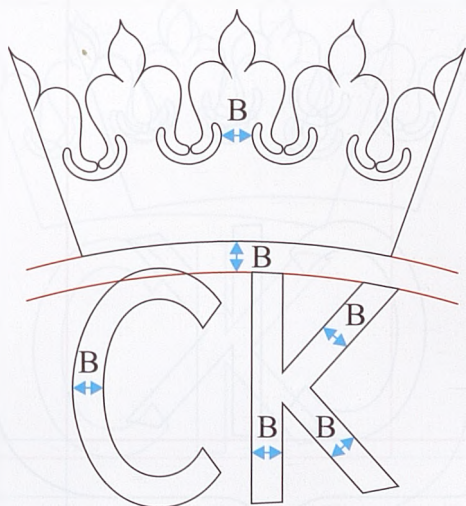
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Ustawienie liter C i K względem korony oraz ich wzajemne proporcje

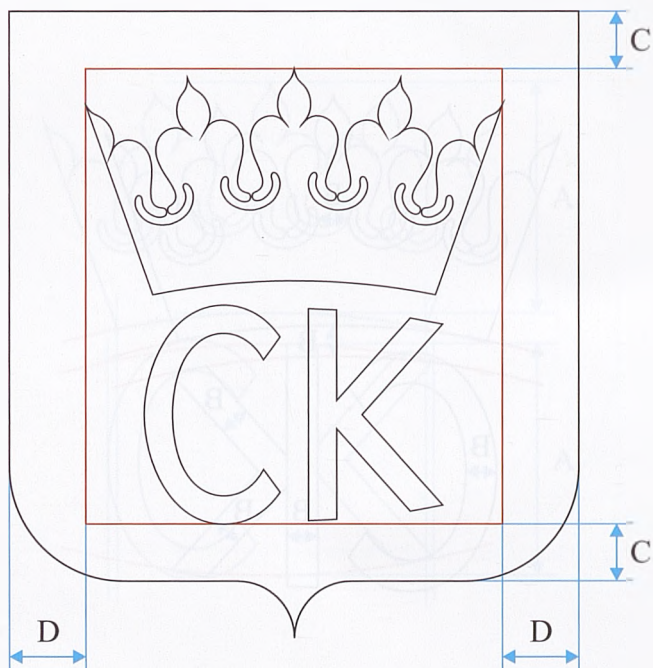
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Zależności pomiędzy najwąszą częścią kwiatonu a szerokością elementu każdej litery i odległością liter od korony

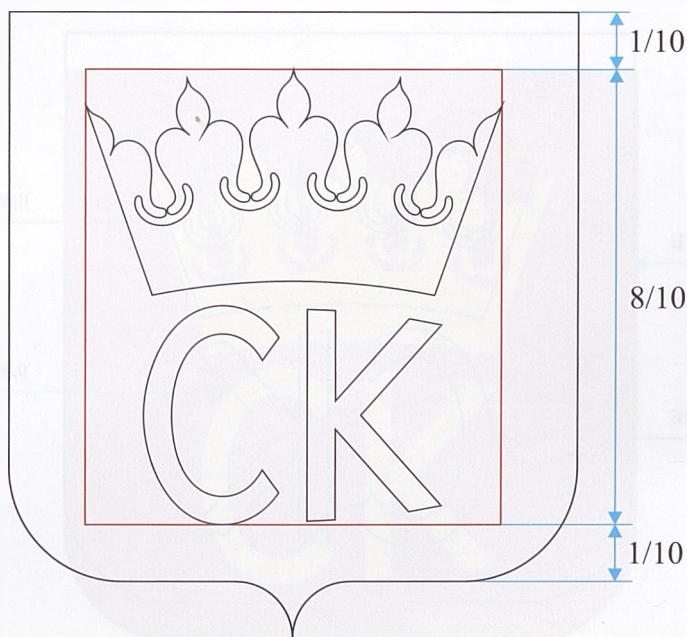
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Położenie godeł na tarczy

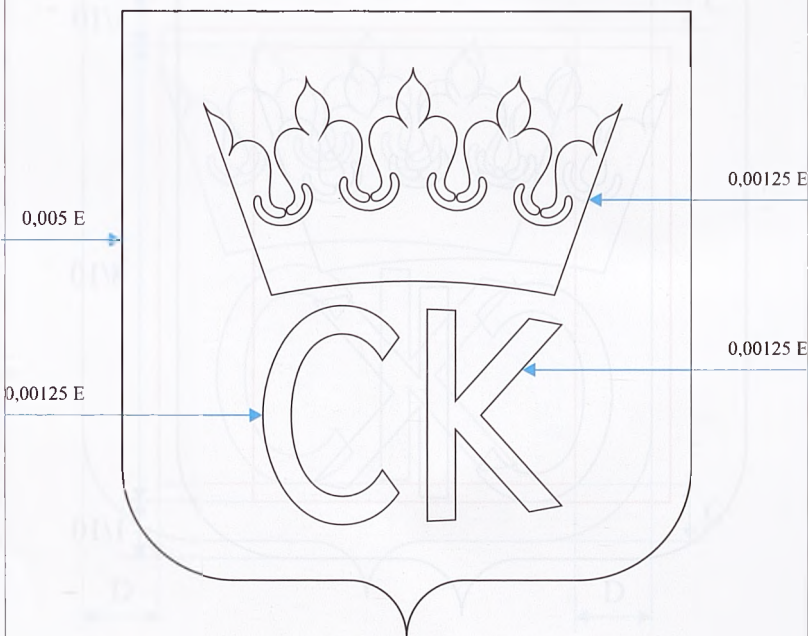
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Wysokości godeł umieszczonych w herbie

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Szerokości linii konturowych w stosunku do szerokości tarczy oznaczonej przez E

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU HERBU MIASTA KIELCE

Kolorystyka herbu.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (wszystkie linie konturowe)

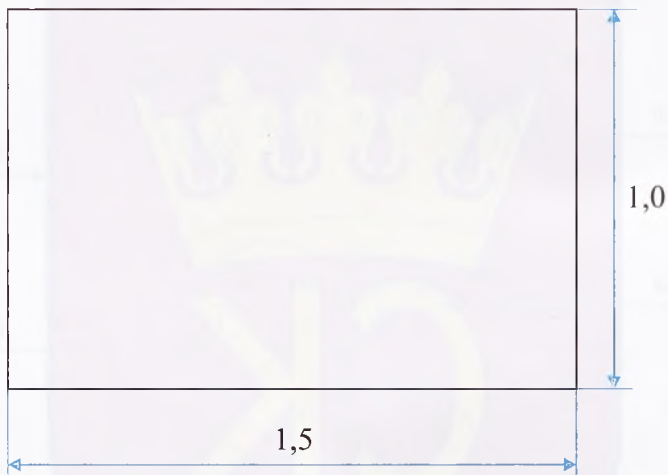
Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole tarczy)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (wszystkie godła)

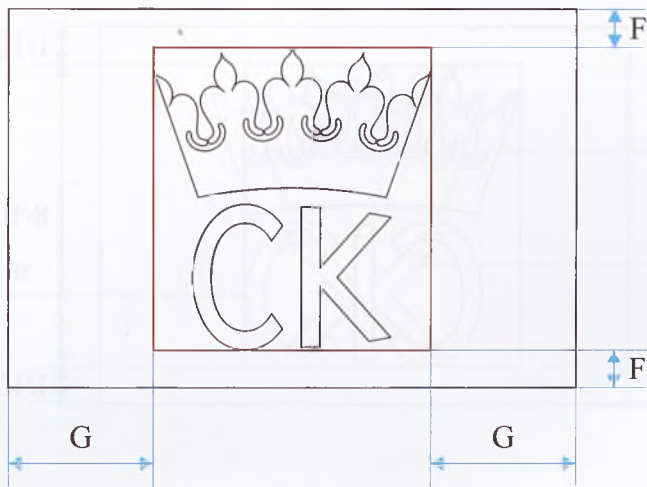
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU FLAGI MIASTA KIELCE

Proporcje płata flagi

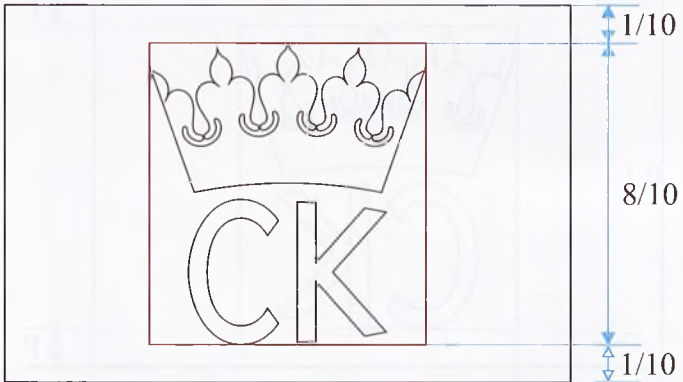
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU FLAGI MIASTA KIELCE

Położenie godeł na fladze

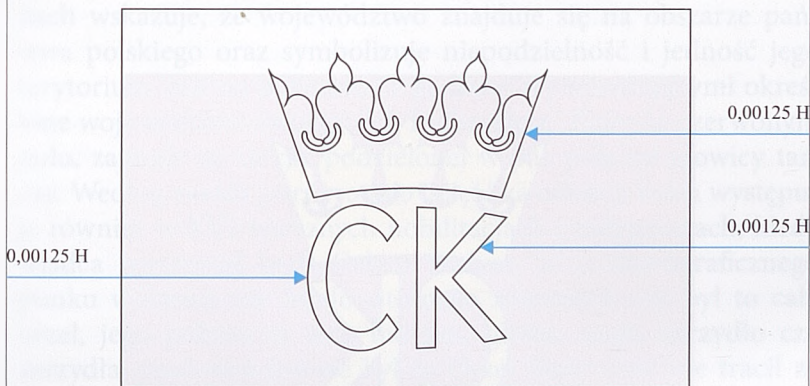
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU FLAGI MIASTA KIELCE

Wysokości godeł umieszczonych na faldze

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU FLAGI MIASTA KIELCE

Szerokości linii konturowych godeł w stosunku do wysokości
płata flagi oznaczonego przez H

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA PROJEKTU FLAGI MIASTA KIELCE

Kolorystyka flagi.

Kolor czarny - RGB: 31, 26, 23 (linie konturowe wszystkich
godła)

Kolor czerwony - RGB: 218, 37, 29 (pole flagi)

Kolor żółty - RGB: 255, 245, 0 (wszystkie godła)

ANEKS III

Herby i flagi województw obowiązujące obecnie i ich projekty

Podstawę dla projektów herbów wojewódzkich stanowi herb państwa polskiego, czyli ukoronowany średniowieczny Orzeł Biały. Został on umieszczony na tarczach wszystkich istniejących obecnie w Polsce województw. Jego występowanie w tych herbach wskazuje, że województwo znajduje się na obszarze państwa polskiego oraz symbolizuje niepodzielność i jedność jego terytorium. Jest on połączony z godłami reprezentującymi określone województwa, tworząc ich herby. Orzeł Biały na czerwonym polu, zajmuje na tarczy podzielonej w pas pole od głowicy tarczy. Według zasady *pars pro toto* (część za całość), która występuje również w XVI-wiecznych nobilitacjach i indygenatach, kiedy władca rozszerzał herb Orłem Białym, to z ikonograficznego punktu widzenia nie miało istotnego znaczenia, czy był to cały orzeł, jego połowa w słup lub pas, głowa, noga, skrzydło czy skrzydła, ponieważ zawsze był to Orzeł Biały i nic nie tracił ze swojej symboliki. Trzeba jeszcze raz podkreślić, że już w 1928 roku próbowano stworzyć dla dawnych województw podobny projekt, z tym, że ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu tarczy, przedawiano konsekwentnie nad tarczą każdego województwa, z umieszczoną wokół niej jego nazwą.

W przypadku współczesnych herbów województw ich dotychczas używane godła, tam gdzie to było możliwe zostały zachowane, ale zgodnie z zasadą, że każde województwo reprezentują tylko dawne herby ziem i województw. W ten sposób godła te nawiązują do historycznych herbów ziem i województw, połączonych na jednej podzielonej w pas tarczy z Orłem Białym.

Stąd w projektach herbów dla województwa małopolskiego i wielkopolskiego, które obecnie posiadają swoje historyczne godło Orła Białego, widzimy je umieszczone od podstawy tarczy, a od jej głowicy górną połowę Orła Białego, według zasady *pars pro toto* reprezentującego państwo polskie. Natomiast w województwach lubuskim i mazowieckim orzeł został połączony z ich historycznymi godłami, orłem brandenburskim i smokiem, które są umieszczone od podstawy tarczy. Z kolei w województwach pomorskim i zachodniopomorskim widzimy wspiętego gryfa, zwróconego w prawą heraldyczną stronę tarczy.

Natomiast w herbie województwa podlaskiego jest to ręka zbrojna z uniesionym do cięcia mieczem, wychodząca z obłoku, czyli herb Pogoń Polska, reprezentująca to województwo, czyli według zasady *pars pro toto* część Pogoni Litewskiej, będącej obecnie godłem w herbie państwa litewskiego. W polskiej heraldyce samorządowej, rycerz na koniu z uniesionym do cięcia mieczem i tarczą z podwójnym krzyżem patriarchalnym, powinien występować tylko w uzasadnionych historycznie herbach powiatów i miast, w tym między innymi w herbie Puław czy Siedlec.

Godłem województwa łódzkiego jest herb ziemi łęczyckiej, czyli ukoronowany Orzeł Biały na czerwonym polu, połączony z ukoronowanym czerwonym lwem na białym polu, ponieważ na jej obszarze znajduje się miasto Łódź, stolica województwa. W powiatach województwa łódzkiego jego godło będzie reprezentował ten ostatni. Podobnie gdy chodzi o województwo kujawsko-pomorskie, również reprezentowane w powiatach przez lwa, godło z historycznego herbu Kujaw, czyli ukoronowanego czerwonego orła na żółtym (białym) polu, połączonego z czarnym ukoronowanym lwem na żółtym (białym) polu, podzielonej w pas i słup na trzy pola tarczy. W projekcie obecnego herbu województwa należy się zastanowić, czy pozostawić historyczne żółte pole tarczy, czy jak w obecnie obowiązującym herbie województwa kujawsko-pomorskiego, białe. Ten ostatni kolor został wprowadzony do herbu tego województwa, żeby podkreślić, że w jego obecnych granicach administracyjnych znajdują się ziemia cheł-

mińska i michałowska, będące w XV-XVIII wieku częścią Prus Królewskich, których godło, czarny orzeł z koroną na szyi i ręką zbrojną z mieczem, znajdowało się na białym polu tarczy.

W województwie podkarpackim widzimy ukoronowanego złotego lwa, czyli historyczny herb ziemi i województwa lwowskiego, ponieważ na jego obszarze znajduje się stolica obecnego województwa, Rzeszów. Również jedenaście dzisiejszych powiatów na terenie tego województwa to w czasach pierwszej Rzeczypospolitej obszar należący do województwa lwowskiego. Dlatego, gdy chodzi o historyczne herby ziemskie, herb dawnego województwa lwowskiego reprezentuje obecne województwo podkarpackie w jego powiatach. Został umieszczony w prawym heraldycznym polu od podstawy tarczy, podzielonej w pas i słup na trzy pola. Natomiast w lewym heraldycznym polu od podstawy tarczy, widzimy ukoronowanego gryfa ziemi bełskiej. Historyczne herby znajdują się też w województwach: dolnośląskim, opolskim, śląskim i lubelskim.

Można się zastanowić, czy w projekcie herbu dla województwa lubelskiego, nie umieścić w prawym heraldycznym polu podzielonej w pas i słup na trzy pola tarczy, w prawym heraldycznym polu od jej podstawy, białego wspiętego (w skok) jelenia z żółtą koroną na szyi w czerwonym polu. Natomiast z lewej heraldycznej strony od podstawy tarczy, historyczny herb województwa sandomierskiego z przełomu XIV i XV wieku, żeby podkreślić, że do 1474 roku województwo lubelskie było częścią województwa sandomierskiego. Herb tego ostatniego województwa widzimy również w herbie województwa świętokrzyskiego, spadkobiercy dawnego województwa sandomierskiego. Został on umieszczony w lewym polu od podstawy podzielonej w pas i słup na trzy pola tarczy. W prawym heraldycznym polu tego województwa, znajduje się żółty podwójny krzyż patriarchalny w błękitnym polu, reprezentujący województwo świętokrzyskie w jego herbie.

Z kolei województwo warmińsko-mazurskie reprezentują historyczne herby biskupstwa warmińskiego i Prus Książęcych, umieszczone od podstawy podzielonej również w pas i słup na

trzy pola tarczy. Z prawej heraldycznej strony od jej podstawy, został umieszczony historyczny herb Prus Książęcych (czarny orzeł z literą S na piersi i koroną na szyi) na białym polu (obecnie jest ono czerwone), który będzie reprezentował województwo w jego powiatach, ponieważ obecnie czternaście z nich znajdowało się na jego obszarze w XV-XVIII wieku. Natomiast w lewym heraldycznym polu znajduje się herb biskupstwa warmińskiego, gdyż na terenie obecnego województwa znajdują się trzy powiaty z XV-XVIII wieku, a także Olsztyn, stolica województwa.

Podobnie jak w przypadku omawianych herbów, należy również stworzyć jeden wzór płata flagi dla wszystkich województw. Widzimy go na zamieszczonych projektach flag dla województwa kujawsko-pomorskiego i świętokrzyskiego. Proponowana flaga jest kolorystyczno-tautologiczna i składa się z prostokąta o stosunku boków 5:7,5 (stosunek długości do szerokości), ewentualnie o stosunku boków 5:8 (jak polska flaga państwowa), podzielonej w słup na trzy pionowe pasy. Dwa boczne zajmują 1/4 płata flagi każdy, a środkowy 2/4 płata flagi. Pasy boczne są w kolorze czerwonym, a pas środkowy w kolorze białym, czyli nawiązują do barw herbu państwowego, ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu. Kolejność barw nie jest przypadkowa, gdyż boczne pasy nawiązują do koloru pola tarczy, który w średniowieczu był najważniejszy, a środkowy do koloru jego godła. Na białym środkowym pasie flagi znajduje się herb własny województwa, wskazujący na jej przynależność do tego właśnie województwa.

Herb państwa jest jego najważniejszym elementem, ponieważ mówi o jego strukturze. Razem z herbami prowincji, ziem i powiatów w XIV-XVIII wieku określał jego granice, wskazując, które terytoria składały się na jego obszar. W jego administracyjnych granicach istniały polskie herby ziemskie konstytuujące państwo. Wskazywały też na autonomię poszczególnych terytoriów i ich odrębności. Historyczne herby ziemskie Królestwa Polskiego symbolizowały w ten sposób państwo złożone z różnych terytoriów w całym jego geopolitycznym kształcie. Było ono strukturą nad-

rzędną, a herby ziemskie prowincji, województw, ziem i powiatów, jednostkami administracyjnymi państwa z ich własnymi samorządami i hierarchią urzędów.

Herby ziemskie powstały w Polsce za panowania Kazimierza Wielkiego w połowie XIV wieku, po przewyciężeniu rozdrobnienia dzielnicowego. Król dążąc do centralizacji państwa stworzył konstrukcję polityczno-prawną *Corona Regni Poloniae* (Korona Królestwa Polskiego), jako symbol państwa i jego praw niezależnych od niego. Dotyczyła ona wszystkich ziem, nad którymi panował Kazimierz Wielki, a także ziem historycznych i etnicznie polskich, do których władca Polski rościł sobie prawo. Jak podkreślił to Stefan K. Kuczyński *Corona Regni opierała się na zasadach pełnej suwerenności króla i Królestwa oraz niezbywalności terytorium państwa, symbolizowanego przez Orła Białego w koronie*¹²⁸. Stąd zespół polskich herbów ziemskich, które powstały w połowie XIV wieku z Orłem Białym jako najważniejszym godłem, podkreślał jedność państwa, które uporało się z okresem rozbicia na dzielnice w 1138 roku.

Do ponownego zjednoczenia państwa polskiego doszło w 1918 roku, po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Jego prezydent Ignacy Mościcki, prawdopodobnie za zgodą marszałka Józefa Piłsudskiego, „nawiązał” do czasów Kazimierza Wielkiego, gdy w 1927 roku w swoim rozporządzeniu zlecił stworzenie nowych herbów wojewódzkich, uwzględniających w ich ikonografii Orła Białego, żeby podkreślić jak w XIV wieku, że państwo polskie uporało się z okresem rozbicia i odzyskało po stu dwudziestu trzech latach niepodległość¹²⁹. Nawiązując obecnie do tej koncepcji, w związku ze zbliżającym się w 2018 roku jubileuszem stu lat od odzyskania niepodległości, przy opracowywaniu projek-

¹²⁸ S.K. Kuczyński, *Polskie herby...*, s. 5.

¹²⁹ „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 115, poz. 980, art. 4: *Dla wszystkich władz i urzędów samorządowych ustanawia się oznaki, złożone z herbu państwowego, z herbu województwa, do którego należą, i z napisu odpowiadającego ich nazwie. ... Miastom, odznaczonym orderem, oraz województwom nadaje herby Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów; ...*

tów herbów dla województw, wprowadzony został Orzeł Biały na ich tarcze herbowe, żeby ponownie zaakcentować jedność państwa, tak jak zaproponował to prezydent Ignacy Mościcki, chociaż jego projekt nie doczekał się wtedy realizacji. Połączenie w herbach województw Orła Białego z historycznymi herbami ziem i województw, to nawiązanie do ich funkcjonowania w wiekach XIV-XVIII, czyli narodowej pamięci.

Według słów Stefana K. Kuczyńskiego pozwolą one na *połączenie znajomości dziejów państwa, jak i społeczeństwa skupionego wokół ich symboli*¹³⁰. W projektach herbów województw godło Polski, Orzeł Biały, a także historyczne herby ziem i województw, występują razem na jednej tarczy. Po roku 1999 podjęte zostały próby nawiązania do takiej koncepcji, ale tylko w odniesieniu do historycznych herbów ziem i województw. Powstały one w latach 1997-2012, i w związku z tym nie udało się dla nich stworzyć jednego wspólnego systemu oraz wypracować wzorów ikonograficznych dla tych herbów, które powinny nawiązywać do heraldyki żywej, czyli średniowiecza, a w Polsce do połowy XVI wieku. Obecnie prezentowane projekty herbów województw spełniają te kryteria i są zgodne z zasadami średniowiecznej heraldyki.

Wyobrażenia ikonograficzne godeł herbowych, w tym herbów ziemskich, zależały od epoki, w której powstawały. Kształty godeł, tarcz herbowych i ich barwy, zmieniały się w zależności od aktualnych prądów artystycznych i stylowych. Z heraldycznego punktu widzenia najbardziej poprawne herby (godła i tarcze herbowe) powstały w średniowieczu, okresie żywej heraldyki. Ich przedstawienia ikonograficzne ulegały zmianie w kolejnych okresach: renesansu, baroku i rokoka. Rysowano je wówczas i malowano z przesadną troską o ich dekoracyjność, gdyż powstawały w okresie heraldyki papierowej, niewiele mającej wspólnego z regułami i zasadami sztuki heraldycznej znanej w średniowieczu.

¹³⁰ S.K. Kuczyński, *Polskie herby...*, s. 8.

W wieku XIX z tych zasad całkowicie zrezygnowano, do czego przyczyniły się w dużej mierze obce heroldie Prus, Austro-Węgier i Rosji. Podobnie sytuacja wygląda obecnie, gdy chodzi o polską heraldykę samorządową, która jak w XIX wieku, odeszła od zasad żywej heraldyki obowiązujących w średniowieczu, wprowadzając własne formy stylistyczne w przedstawieniach godeł, tarcz herbowych i ich podziałów oraz barw, w herbach województw, powiatów, gmin i miast, czyli sztukę. Trzeba jednak zaznaczyć, że w polskiej heraldyce od XIV do XX wieku, w przedstawieniach ikonograficznych ziem i województw, treść i forma ich historycznych godeł jest zachowana. Dlatego stały się one wyznacznikami tradycji regionalnej, a tym samym heraldyki samorządowej. Widzimy więc w herbach jednostek samorządu terytorialnego godła, które powstały w średniowieczu, świadczące o ich historycznej ciągłości i niezmienności. Mają one podkreślać stałość ustroju państwa, trwałość jego struktur i kształt terytorialny.

Zbudowany na zasadach heraldyki średniowiecznej, system heraldyki samorządowej Polski, to uporządkowany obraz państwa złożonego z województw, powiatów, gmin i miast. Opracowane herby wymienionych jednostek samorządu terytorialnego, pokazują jednocześnie wyraźne cechy ich odrębności, ale razem składają się na wspólny system heraldyki samorządowej Polski. Został on zbudowany na zasadach obowiązujących w średniowieczu, które w połowie XIV wieku opisał prawnik Bartolus z Saxoferrato w swoim traktacie *De insignis et armis* (O godłach i tarczach herbowych)¹³¹. Przedstawił również zalecenia dotyczące barw, godeł ożywionych i nieożywionych, a także podał wskazówki, jak mają one być umieszczone na tarczach herbowych. Podkreślił też szczególną rolę władcy w nadawaniu herbów. Dlatego w polskiej heraldyce samorządowej wzory ikonograficzne godeł i tarcz herbowych muszą pochodzić z tej właśnie epoki.

¹³¹ E.J. Jones, *Medieval Heraldry...*, s.221-252.

Nie można, tak jak ma to miejsce w obecnie obowiązujących herbach polskich województw, przedstawiać dowolne wzory ikonograficzne godeł i tarcz herbowych, często bez podania informacji z jakiego wzoru korzystano tworząc herb województwa. Stąd w obecnych herbach województw widzimy przedstawienia ikonograficzne godeł i tarcz herbowych z różnych epok historycznych, różniących się jedynie stylizacją godła. Bardzo dobrze widać ten problem w herbach województw wielkopolskiego i małopolskiego, które mają identyczne herby, czyli Orła Białego bez korony, zwróconego w prawą heraldyczną stronę na czerwonym polu tarczy. Wzór orła wielkopolskiego pochodzi ze średniowiecza, a mazowieckiego z epoki nowożytnej. Wcześniej orzeł tego ostatniego województwa też był ze średniowiecza. Ponieważ były one identyczne, wprowadzono w województwie mazowieckim orła z epoki nowożytnej, żeby stworzyć godło różniące się od orła wielkopolskiego. Z heraldycznego punktu widzenia ta zmiana nie ma żadnego praktycznego znaczenia, ponieważ jest to ten sam Orzeł Biały bez korony na czerwonym polu tarczy, jak poprzednio. Różnica byłaby dopiero wtedy, gdyby zmieniono barwę pola tarczy, barwę orła, lub obrócono jego głowę w lewą heraldyczną stronę. Ewentualnie wprowadzono by dodatkowe godło, na przykład orzeł trzyma w szponach berło.

Podobnie postąpiono w okresie międzywojennym podczas prac nad projektami herbów województw. W 1928 roku zaproponowano dla województwa poznańskiego Orła Białego bez korony z pieczęci Przemysła II (XIII wiek), jak obecnie w herbie województwa wielkopolskiego, a dla województwa warszawskiego identyczne godło, tylko wzór Orła Białego miał pochodzić z czasów Zygmunta III (XVII wiek). Komentując ten wybór w pracy z 1985 roku Stefan K. Kuczyński i Leszek Pudłowski słusznie napisali, że *dzisiaj nie akceptuje się także herbów o identycznym przedstawieniu różniących się jedynie stylizacją godła*¹³². Dla-

¹³² S.K. Kuczyński, L. Pudłowski, *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, t. 82, 1987, s. 105.

tego pozostawić można w niezmienionej postaci te dwa herby (orzeł średniowieczny) tylko wówczas, gdy głowę orła wielkopolskiego zwrócimy w lewą heraldyczną stronę, jak zaproponowano to w drzeworycie sejmowym *Statutu* Jana Łaskiego z 1506 roku¹³³.

Podobnie w herbie województwa małopolskiego, który jest identyczny z herbem państwa polskiego, należy umieścić średniowiecznego orła i obrócić jego głowę w lewą heraldyczną stronę, jak w *Statucie* Jana Łaskiego. Ponieważ orły z księstw opolskiego i raciborskiego nawiązywały w średniowieczu do wzorów ikonograficznych orła polskiego, ich przedstawienia powinny nawiązywać do tego średniowiecznego orła. Różnica pomiędzy orłem w województwach śląskim i opolskim dotyczyłaby korony, którą posiada na głowie orzeł opolski. Identycznie należy postąpić w przypadku województw pomorskiego i zachodniopomorskiego, które powinien reprezentować jeden wzór średniowiecznego gryfa w ich herbach. Najbardziej reprezentacyjny jego wizerunek został przedstawiony w *Banderia Prutenorum*, czyli opisie chorągwi zdobytych na Zakonie Krzyżackim w bitwie pod Grunwaldem w 1410 roku¹³⁴, który powinien posłużyć za wzór dla średniowiecznego gryfa. W tej pracy znajdują się inne przedstawienia godeł ikonograficznych, które powinny zostać wykorzystane jako wzory w herbach współczesnych polskich województw: orzeł dolnośląski i brandenburski, baranek, jelen, lew, gdy chodzi o godła ożywione, a także wzory godeł nieożywionych, między innymi korona i gwiazdy. Godła ożywione muszą mieć widoczne języki. Natomiast wzór ikonograficzny Orła Białego we wszystkich herbach wojewódzkich musi być jeden. Trzeba też pamiętać o podziałach tarczy, której kształt powinien być wspólny dla wszystkich herbów województw.

Stąd w herbach województw: łódzkiego, kujawsko-pomorskiego i podkarpackiego, należy wprowadzić podziały tarczy

¹³³ AGAD, dok. perg. 5632.

¹³⁴ *Jana Długosza Banderia...*, s. 226.

w słupek i pas, tak jak to ma miejsce w herbach województw: świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Występujące w herbach współczesnych województw historyczne herby ziem i województw, muszą nawiązywać do ich ikonograficznych przedstawień i barw znanych ze średniowiecza i pierwszej połowy XVI wieku. Dlatego w herbie województwa warmińsko-mazurskiego orzeł Prus Książęcych musi zostać umieszczony na białym a nie czerwonym polu. W herbie województwa kujawsko-pomorskiego orzeł i lew powinny znajdować się na żółtym polu podzielonej w pas i słupek na trzy pola tarczy, ponieważ takie pole występuje w *Klejnotach* przypisywanych Janowi Długoszowi, gdyż z tego herbarza korzystali autorzy obecnego herbu tego województwa. Podobnie w województwie łódzkim w herbie ziemi łęczyckiej czerwony lew powinien znajdować się na białym, zaś w ziemi sieradzkiej biały lew na czerwonym, a nie żółtych polach. Natomiast w herbie województwa świętokrzyskiego należy umieścić trzy żółte belki (pasy) na czerwonym polu, w trzecim heraldycznym polu od podstawy tarczy, zgodnie z ich średniowieczną kolorystyką¹³⁵, a w czwartym polu gwiazd powinno być dziewięć, a nie osiem. Ponieważ heraldyka to barwa, należy we wszystkich herbach województw wprowadzić jednakowe kolory i ich nasycenie, a także identyczne kontury tarcz i godeł. Obecnie panuje w tym względzie całkowita dowolność.

W herbie województwa warmińsko-mazurskiego inaczej trzeba ustawić występujące w nim godła, a Orła Białego umieścić od głowicy tarczy podzielonej w pas i słupek, według zasady *pars pro toto* (część za całość). W tym przypadku jest on ważny również z tego powodu, że pokazuje, jak należało umieścić godło państwa polskiego w projektach herbów województw w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wtedy nie skorzystano z tej możliwości i całego Orła Białego umieszczono na czerwonym polu tarczy, ponad tarczami wszystkich herbów województw

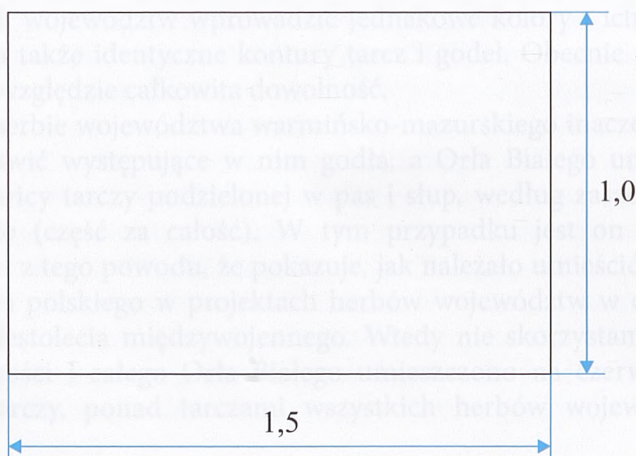
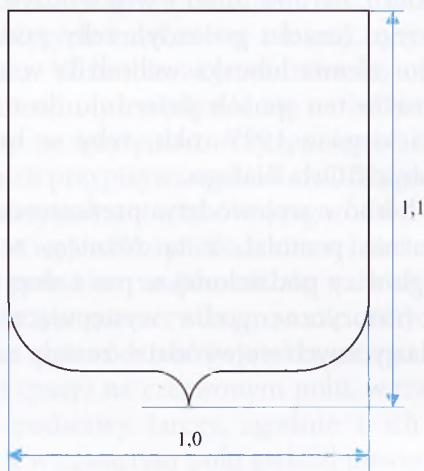
¹³⁵ J. Michta, *Herb ziemi sandomierskiej i województwa sandomierskiego*, Kielce 2017 (w druku).

w 1928 roku, realizując rozporządzenie prezydenta Ignacego Mościckiego. Ewentualnie wprowadzić podział orła w słup, jak to widzimy w obecnie używanym herbie województwa lubuskiego, gdzie orzeł znajduje się w prawym heraldycznym polu podzielonej w słup na dwa pola tarczy. Autor jego projektu nawiązał do historycznych godeł z herbów ziem i województw: krakowskiego i sandomierskiego (orzeł i gwiazdy), żeby podkreślić, że do połowy XIII wieku ziemia lubuska wchodziła w skład państwa polskiego. Nawiązał w ten sposób pośrednio do rozporządzenia prezydenta Mościckiego z 1927 roku, żeby w herbie każdego województwa umieścić Orła Białego.

Stąd projekty herbów województw prezentowane w aneksie realizują ten właśnie postulat, z tą różnicą, że orzeł został umieszczony od głowicy podzielonej w pas i słup tarczy. Dzięki temu wszystkie historyczne godła występujące w obecnych wyobrażeniach plastycznych województw, zostały zachowane.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO- RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Kształt i proporcje tarczy i flagi (5:7,5)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO-
RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Herb i flaga państwa polskiego (kontur godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO- RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Herby polskich województw (kontur godeł herbu włosowy,
kontur tarczy 0,2 mm)

Warmińsko-Mazurskie

Śląskie

Zachodniopomorskie

Pomorskie

Opolskie

Dolnośląskie

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO-
RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Herby polskich województw (kontur godeł herbu włosowy,
kontur tarczy 0,2 mm)

Świętokrzyskie

Małopolskie

Mazowieckie

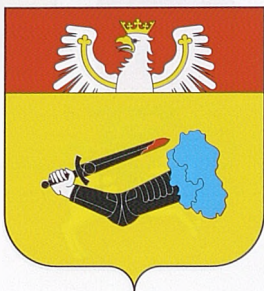
Lubuskie

Wielkopolskie

Podlaskie

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO- RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Herby polskich województw (kontur godeł herbu włosowy,
kontur tarczy 0,2 mm)

Łódzkie

Podkarpackie

Kujawsko-Pomorskie

Lubelskie

Podlaskie

Kujawsko-Pomorskie

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMO- RZĄDOWEJ POLSKI - PROJEKTY

Herb i flaga województwa kujawsko-pomorskiego (kontur
godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

ANEKS IV

Herby i flagi powiatów w systemie heraldyki samorządowej Polski – projekty

Koncepcja wprowadzenia godła reprezentującego województwo w herbach jego powiatów w polskiej heraldyce samorządowej, pojawiła się w 2000 roku, na przykładzie powołanego do życia rok wcześniej województwa świętokrzyskiego¹³⁶. Odtąd żółty podwójny krzyż patriarchalny na błękitnym polu wskazuje, że powiaty znajdują się w granicach administracyjnych tego właśnie województwa. Takie rozwiązanie ma swoje historyczne uzasadnienie, ponieważ w okresie staropolskim w XVI-XVIII wieku, powiaty korzystały z herbów ziem i województw. Przykładem może być m.in. pieczęć ziemska powiatu radomskiego z XVIII wieku, gdzie widzimy herb województwa sandomierskiego¹³⁷.

Autorzy wyobrażeń plastycznych obecnie obowiązujących w heraldyce samorządowej Polski, dotyczących powiatów, również starali się nawiązywać do tej koncepcji, wprowadzając do nich godło reprezentujące województwo. W województwie małopolskim m.in. ukoronowanego Orła Białego, w wielkopolskim Orła Białego bez korony, zwróconego w prawą heraldyczną stronę, podobnie w województwie mazowieckim, ale orzeł głowę powinien mieć zwróconą w lewą heraldyczną stronę, żeby nie był identyczny z orłem wielkopolskim. Z kolei w województwie lubelskim jelenia lub jego część według zasady część za całość (*pars pro toto*),

¹³⁶ J. Michta, *Powiatowa heraldyka samorządowa...*

¹³⁷ S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie...*, s. 183, il. 177.

zachodniopomorskim i pomorskim czerwonego i czarnego gryfa. W tym ostatnim, na łączną liczbę szesnastu powiatów, widzimy go na żółtym polu w siedmiu jego powiatach, a tylko raz na białym polu (powiat kartuski).

Projektując herby dla powiatów we współczesnej heraldyce samorządowej Polski, należy się zastanowić, czy uwzględnić w nich godła ziem i województw z czasów pierwszej Rzeczypospolitej, wskazujące na ich ówczesną przynależność administracyjną, czy też nie. Prezentowane w aneksie projekty herbów powiatów wskazują, że najlepszym rozwiązaniem, będzie tak zwany system „mieszany”, pozostawiający historyczne herby ziemskie tam, gdzie jest to konieczne. Przykładem jest województwo mazowieckie, na którego obszarze znajduje się obecnie trzydzieści siedem powiatów, z historycznych (XVI-XVIII wiek) pięciu ziem i województw. Dlatego w przypadku tego województwa należy uwzględnić te herby, żeby pokazać średniowieczną i staropolską ich przynależność administracyjną.

Najwięcej z nich posiada Orła Białego bez korony, którym jako godłem posługiwało się historyczne województwo mazowieckie. Widzimy go m.in. w takich powiatach jak: grójecki, garwoliński, ostrołęcki, pułtuski, wołomiński w połączeniu ze smokiem, godłem reprezentującym obecne województwo. Na tarczy podzielonej w słup i pas na trzy pola, z prawej heraldycznej strony, znajduje się godło reprezentujące województwo mazowieckie, a zarazem najstarsze historyczne jego godło, smok. Natomiast w lewym heraldycznym polu, podzielonym w pas, orzeł z głową zwróconą w lewą heraldyczną stronę (*Statut Łaskiego z 1506 roku*), zajmuje pole od podstawy tarczy. W polu od jej głowicy występuje godło reprezentujące powiat, także w jego gminach. W przypadku powiatów grójeckiego i garwolińskiego są to: zielone drzewo jabłoni na białym polu, oraz białe godło herbu Bogoria na czerwonym polu, które występują również w obecnie istniejących wyobrażeniach plastycznych („herbach”) obu tych powiatów. W tym miejscu należy podkreślić, że tworząc uporządkowany system polskiej heraldyki samorządowej, tam gdzie to

tylko było możliwe, większość obecnie używanych przez powiaty godeł została zachowana.

Z kolei w czterech powiatach dawnego województwa podlaskiego, wchodzących w skład obecnego województwa mazowieckiego: łosickiego, siedleckiego, sokołowskiego, węgrowskiego, w polu od podstawy tarczy podzielonej w słup i pas na trzy pola, znajduje się Pogoń Litewska, historyczne godło Podlasia. Natomiast historyczne godło województwa sandomierskiego, widzimy w sześciu powiatach w lewym polu od podstawy podzielonej na trzy pola w słup i pas tarczy, obecnego województwa mazowieckiego: kozienickim, lipskim, przysuskim, radomskim, szydłowieckim i zwolenckim. W podobny sposób jest reprezentowane w trzech obecnych powiatach mazowieckiego dawne województwo rawskie: gostyńskim, sochaczewskim, żyrardowskim, gdzie w polu od podstawy, podzielonej w słup i pas na trzy pola tarczy, został umieszczony czarny orzeł z żółtą literą R na piersi, historyczne godło ziemi (województwa) rawskiej.

Piątym historycznym województwem, reprezentowanym w obecnym województwie mazowieckim przez osiem powiatów, m.in. płocki, sochaczewski, żyrardowski, jest województwo płockie. Stąd w polu od podstawy podzielonej w słup i pas na trzy pola tarczy, widzimy czarnego orła z żółtą literą P na piersi, historyczne godło ziemi (województwa) płockiej. Trzeba jeszcze raz podkreślić, że tylko w obecnym województwie mazowieckim, zostały we wszystkich jego powiatach wykorzystane historyczne herby opisanych wyżej pięciu ziem (województw), których historyczne powiaty znajdują się w granicach administracyjnych powstałego w 1999 roku województwa mazowieckiego.

W pozostałych piętnastu województwach występuje system „mieszany”, czyli tylko w uzasadnionych przypadkach pojawiają się historyczne herby ziem i województw, które w większości widzimy również w herbach współczesnych województw. Przykładem może być obecne województwo świętokrzyskie, w którego granicach administracyjnych znajduje się dwanaście powia-

tów, w większości z dawnego województwa sandomierskiego. Stąd w projektach herbów powiatów godło historyczne tego województwa nie występuje, z wyjątkiem powiatu sandomierskiego (aneks V). Wśród trzystu kilkunastu powiatów, znajdujących się w obecnych granicach administracyjnych państwa polskiego, historyczne godła ziem i województw, występują poza Mazowszem, tylko w powiatach posiadających je w istniejących wyobrażeniach plastycznych, obecnie obowiązujących w heraldyce samorządowej Polski.

W prezentowanych w aneksie projektach herbów powiatów, widzimy historyczne godła reprezentujące województwo w jego powiatach. Stąd województwo warmińsko-mazurskie posiada godło Prus Książęcych (według zasady część za całość), które znajduje się z prawej heraldycznej strony tarczy, podzielonej w słup i pas na trzy pola. Pozostałe godła reprezentujące województwa w ich powiatach, zawsze są umieszczone z tej właśnie heraldycznej strony tarczy. Jej podział w słup jednoznacznie wskazuje, że chodzi o herby powiatów. W przypadku województw tarcza jest podzielona w pas, a ukoronowany Orzeł Biały, godło państwa polskiego, znajduje się od głowicy tarczy, obejmując swoimi skrzydłami godło (godła) województwa, ponieważ jest ono położone w granicach administracyjnych państwa polskiego. To zróżnicowanie podziału tarczy ma jednoznacznie wskazywać, że widzimy bądź herb województwa (podział w pas), bądź jego powiatów (podział w słup). Wszystkie herby powiatów zostały opracowane zgodnie a obowiązującymi w średniowieczu zasadami żywej heraldyki.

W związku z tym należy też rozważyć, czy w herbach powiatów województwa pomorskiego, kujawsko-pomorskiego, warmińsko-mazurskiego, nie wykorzystać godeł z chorągwi krzyżackich z 1410 roku¹³⁸. Takie rozwiązanie zaproponował w latach 1933-1934 Marian Gumowski w swojej pracy *Herbarz Polski*, w ów-

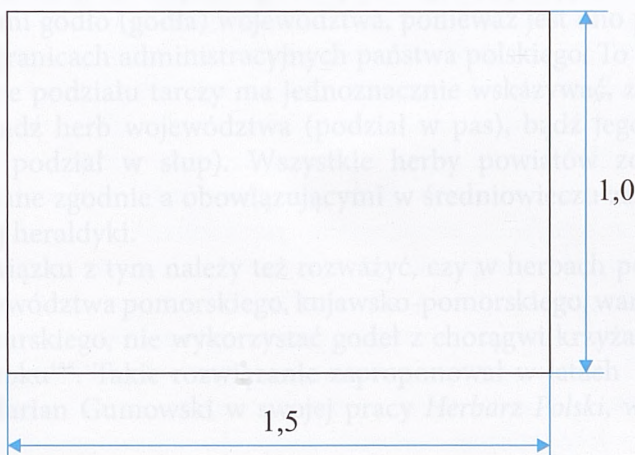
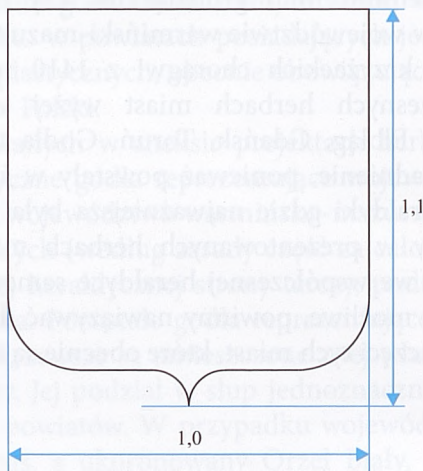
¹³⁸ *Jana Długosza Banderia Prutenorum*, wyd. K. Górski, Warszawa 1958.

czesnych powiatach, tczewskim, gniewskim, brodnickim, niezawskim, tucholskim, grudziąckim i wąbrzeskim¹³⁹. Uwzględniono je także w obecnie obowiązujących wyobrażeniach plastycznych powiatów, m.in. w województwie pomorskim w powiecie kwidzyńskim, w województwie kujawsko-pomorskim w powiatach chełmińskim i grudziąckim, czy nowomiejskim i szczycieńskim w województwie warmiński-mazurskim. Zwłaszcza, że godła z krzyżackich chorągwi z 1410 roku, widzimy też we współczesnych herbach miast wyżej wymienionych województw, jak Elbląg, Gdańsk, Toruń. Godła te mają swoje historyczne uzasadnienie, ponieważ powstały w średniowieczu, okresie żywej heraldyki gdzie najważniejsza była barwa, jak to również widzimy w prezentowanych herbach miast włoskich. Herby powiatów we współczesnej heraldyce samorządowej Polski, tam gdzie to możliwe, powinny nawiązywać do godeł ziem, województw i pieczęci tych miast, które obecnie są ich stolicami.

¹³⁹ *Herbarz Polski*, oprac. M. Gumowski, Poznań 1933-1934, Kawa HAG; Przemysł 2008 (reprint), nr 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65.

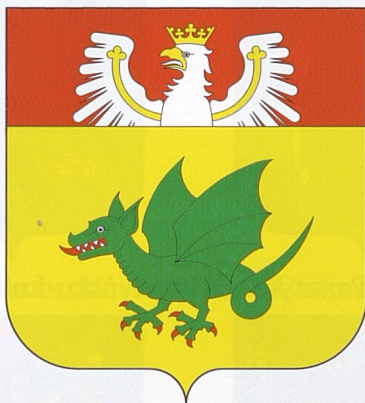
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW POWIATÓW W SYSTEMIE HERALDYKI SAMORZĄDOWEJ - PROJEKTY

Kształt i proporcje tarczy i flagi (5:7,5)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
POLSKI - PROJEKTY

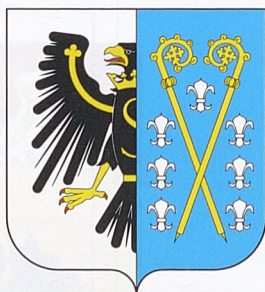
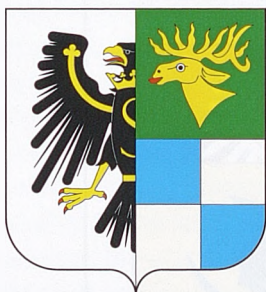
Herb i flaga województwa mazowieckiego (kontur godel
herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

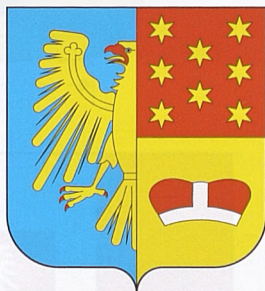
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

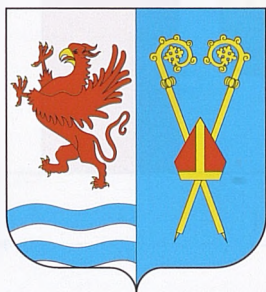
Warmińsko-Mazurskie: Giżycki; Iławski

Śląskie: Pszczyński; Pszczyńsko-Lubliniecki

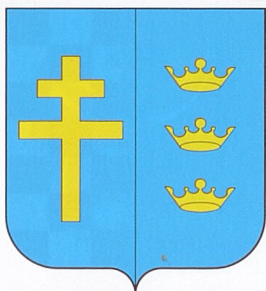
Zachodniopomorskie: Kołobrzeski; Gryficki

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

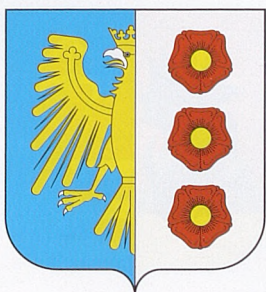
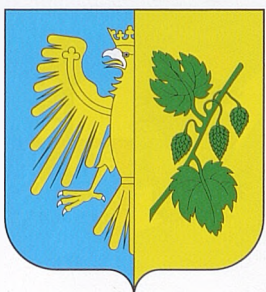
Świętokrzyskie: Starachowicki; Skarżyski

Pomorskie: Bytowski; Chojnicki

Opolskie: Strzelecki; Oleski

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

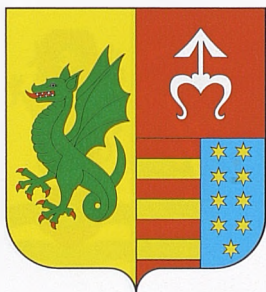
Dolnośląskie: Zgorzelecki; Legnicki

Małopolskie: Miechowski; Wielicki

Mazowieckie: Szydłowiecki; Grójecki

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Lubuskie: Międzyrzecki; Gorzowski

Wielkopolskie: Śremski; Kaliski

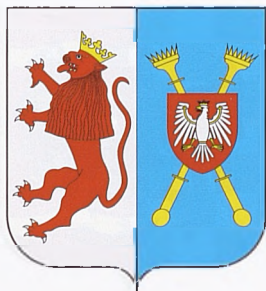
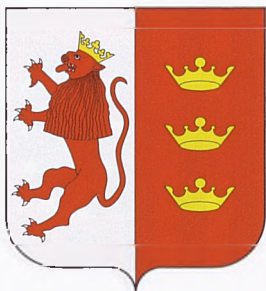
Podlaskie: Augustowski; Suwalski

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Łódzkie: Pabianicki; Pajęczański

Kujawsko-Pomorskie: Lipnowski; Golubsko-Dobrzyński

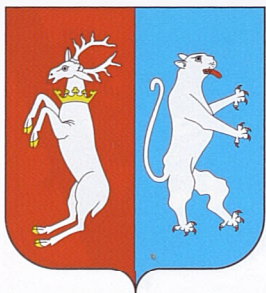
Podkarpackie: Krośnieński; Rzeszowski

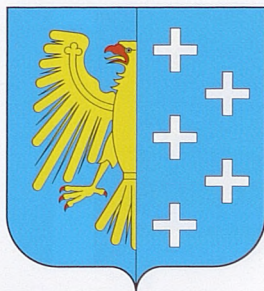
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
 POLSKI - PROJEKTY

Przykłady herbów powiatów państwa polskiego (kontur godeł
 herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Lubelskie: Lubartowski; Łukowski

Dolnośląskie: Kłodzki Śląskie: Bieruńsko-lędziński

Kuj.-Pomorskie: Lipnowski Małopolskie: Tarnowski

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW
 POWIATÓW WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO Z
 WYKORZYSTANIEM GODEŁ Z CHORAĞWI
 KRZYŻACKICH Z 1410 ROKU - PROJEKTY

Człuchowski

Gdański

Sztumski

Tczewski

Starogardzki

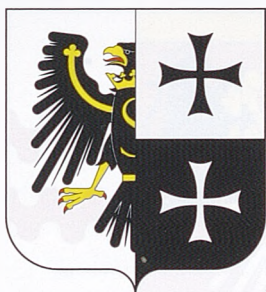

Kwidzyński

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW
 POWIATÓW WOJEWÓDZTWA WARMIŃSKO-
 MAZURSKIEGO Z WYKORZYSTANIEM GODEŁ Z
 CHORAĞWI KRZYŻACKICH Z 1410 ROKU -
 PROJEKTY

Braniewski

Bartoszycki

Szczycieński

Nowomiejski

Olsztyński

Ostródzki

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW
 POWIATÓW WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-
 POMORSKIEGO Z WYKORZYSTANIEM GODEŁ Z
 CHORAĞWI KRZYŻACKICH Z 1410 ROKU -
 PROJEKTY

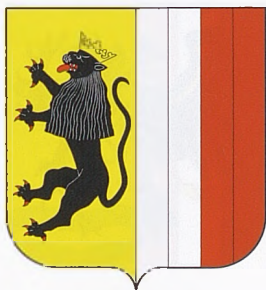
Brodnicki

Chełmiński

Tucholski

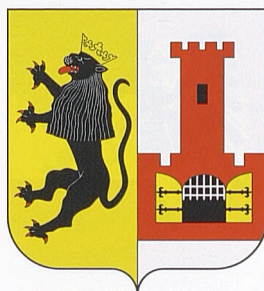
Grudziązki

Golubsko-Dobrzyński

Toruński

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
POWIATÓW W HERALDYCE SAMORZĄDOWEJ
POLSKI - PROJEKTY

Herb i flaga województwa wielkopolskiego (kontur godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

ANEKS V

Herby i flagi województwa świętokrzyskiego – projekty

W herbie województwa świętokrzyskiego, na podzielonej w pas i słup na trzy pola tarczy, od jej głowicy widzimy ukoronowanego Orła Białego na czerwonym polu, reprezentującego herb państwa polskiego. Natomiast w prawym heraldycznym błękitnym polu od podstawy tarczy podwójny żółty krzyż patriarchalny, reprezentujący województwo i pełniący rolę godła mówiącego: Święty Krzyż, Góry Świętokrzyskie, województwo świętokrzyskie. Godło to występuje w herbach jego powiatów, wskazując na ich przynależność do tego województwa. Nie jest to nowa praktyka, ponieważ była ona często stosowana w średniowieczu i okresie nowożytnym. Władca nadając herb, zezwalał na wykorzystanie w nim elementów własnego godła. W herbach powiatów województwa świętokrzyskiego, żółty krzyż patriarchalny na błękitnym polu, występuje w prawym heraldycznym polu podzielonej w słup na dwa pola tarczy.

Gdy pojawiają się na niej godła z różnych herbów, tarcza musi zostać podzielona jak w średniowieczu w pas i słup, nawet wtedy, kiedy barwy ich pól są identyczne, jak to widzimy w projektach herbów powiatów: buskiego, jędrzejowskiego, opatowskiego, sandomierskiego i starachowickiego. W tym ostatnim przypadku widzimy z prawej heraldycznej strony podzielonej w słup tarczy, na błękitnym polu podwójny żółty krzyż patriarchalny reprezentujący województwo, a na błękitnym polu z lewej heraldycznej strony, trzy żółte korony w słup, jedna pod drugą, czyli godło kapituły krakowskiej, ponieważ obszar obecnego powiatu starachowickiego należał w XII-XVIII wieku

do prepozytury kieleckiej, jednostki administracyjnej biskupstwa krakowskiego.

Jeżeli herb powiatu składa się z więcej niż jednego godła, to przy podziale tarczy w słup „ważniejszy” z nich znajduje się w lewym heraldycznym polu od jej głowicy. To ustawienie godeł na tarczy jest istotne z tego powodu, że w herbach gmin danego powiatu, powinno go reprezentować „ważniejsze” z godeł składających się na herb powiatu. W przypadku powiatu włoszczowskiego będzie to godło herbu Starykoń rodziny Szfrańców, a nie Łódzia hetmana Stefana Czarnieckiego, pochodzącego z miejscowości Czarnca w dzisiejszym powiecie włoszczowskim i tam pochowanego.

Ustawiając godła na tarczy trzeba pamiętać, że godła ożywione, gdy jest ona podzielona w słup na dwa pola, są zwrócone ku bokom tarczy i plecami do siebie, chyba że z uzasadnienia wynika, że mamy do czynienia z ukłonem wynikającym z kurtuazji. Pojedyncze godła ożywione zwrócone są zawsze w prawą heraldyczną stronę, jak to widzimy w herbie powiatu jędrzejowskiego, na przykładzie białego gryfa z mitrą księżącą na jego głowie na błękitnym polu. Gdy pojawia się to samo w kilku powiatach, różnicujemy je poprzez podział tarczy w pas i słup oraz barwę, bądź pola tarczy, bądź godła, i dopiero wtedy wprowadzamy je do herbów gmin.

Herby gmin w województwie świętokrzyskim reprezentują cztery powiaty: kielecki, sandomierski, starachowicki i włoszczowski, a ich wybór nie jest przypadkowy. Powiat ziemski kielecki składający się z dziewiętnastu gmin, to jeden z największych powiatów w Polsce. Jego herb nawiązuje do symboliki województwa, czyli żółtego podwójnego patriarchalnego krzyża na błękitnym polu, który widzimy w prawym heraldycznym polu tarczy w herbie jego powiatu. W lewym heraldycznym, zielonym polu tarczy, znajdują się trzy podwójne żółte krzyże w słup, które wzmacniają tę symbolikę (Święty Krzyż, Góry Świętokrzyskie, województwo świętokrzyskie), ponieważ na jego terenie znajduje się klasztor benedyktynów łysogórskich (gmina Słupia

Nowa), Puszcza Jodłowa (zielony kolor pola) położona w najstarszych w Europie górach, a na jego obszarze jest też stolica województwa świętokrzyskiego, miasto Kielce. Zgodnie z koncepcją heraldyki samorządowej Polski, godło powiatu widzimy w każdej jego gminie (z wyłączeniem historycznego miasta Chęciny, stolicy powiatu do 1795 roku), na podzielonych w pas na dwa pola tarczach, które zajmują 1/3 ich pól od głowicy. Proponowane projekty herbów nawiązują w większości do wyobrażeń ikonograficznych, którymi gminy powiatu kieleckiego posługują się obecnie i zajmują 2/3 pola tarczy od jej podstawy.

Podobnie jak w przypadku herbów wojewódzkich i powiatowych, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich gmin powiatu ziemskiego kieleckiego, a proponowana flaga powinna również być kolorystyczno-tautologiczna, czyli składać się z prostokąta o stosunku boków 5:7,5 (stosunek długości do szerokości), ewentualnie o stosunku boków 5:8, jak flaga państwowa. Została podzielona w słup na trzy pionowe pasy, z których dwa boczne zajmują 1/4 płata każdy, a środkowy 2/4 płata flagi. Pasy boczne są w kolorze zielonym, a pas środkowy w kolorze żółtym, nawiązując w ten sposób do barw tej części herbu powiatu, która go reprezentuje. Na żółtym środkowym pasie flagi znajduje się herb gminy, wskazujący na jej przynależność do określonej gminy. Przy kilku tysiącach flag w województwach, powiatach, gminach i miastach w Polsce, flagi kolorystyczne, złożone tylko z barwnych pionowych i poziomych pasów byłyby trudne do identyfikacji.

Kolejny powiat sandomierski składający się z ośmiu gmin (Dwikozy, Klimontów, Koprzywnica, Łoniów, Obrazów, Samborzec, Wilczyce, Zawichost), to powiat historyczny, ponieważ województwo świętokrzyskie jest spadkobiercą dawnej ziemi sandomierskiej i województwa sandomierskiego z czasów pierwszej Rzeczypospolitej. Herb współczesnego powiatu sandomierskiego, to połączenie herbu województwa świętokrzyskiego z historycznym herbem dawnej ziemi sandomierskiej, który widzimy w lewym heraldycznym polu podzielonej w słup na trzy pola

tarczy. W jej prawym heraldycznym polu znajduje się podwójny żółty krzyż patriarchalny na błękitnym polu, reprezentujący w herbie powiatu województwo. Natomiast w lewym heraldycznym polu podzielonym w słup, znajdują się na czerwonym polu trzy żółte pasy (belki, wręby), a w trzecim błękitnym polu podzielonej w słup tarczy, dziewięć żółtych gwiazd w ustawieniu 2,2,2,2,1, ponieważ na terenie ziemi sandomierskiej znajdowało się dziewięć powiatów sądowych (chęciński, opatowski, pilzneński, radomski, sandomierski, stężycki, szydłowski-stopnicki, tarnowski, wiślicki), które pojawiły się w herbie województwa sandomierskiego w XVI wieku.

W herbach gmin powiatu sandomierskiego, jego herb powinien zostać umieszczony w polach pierwszym i drugim od głowicy podzielonej w pas i słup tarczy, a godła reprezentujące gminę od jej podstawy. Chociaż ze względu na fakt, że jest to historyczny herb ziemi sandomierskiej, można rozważyć jego umieszczenie w polach trzecim i czwartym od podstawy tarczy, a wtedy godła reprezentujące gminę zajmowałyby pole od głowicy tarczy, jak to widzimy w projektach herbów gmin powiatu sandomierskiego. Na chorągwiach gmin tego powiatu ich płat powinien zostać podzielony w słup na trzy pola, które z lewej i prawej strony są w kolorze czerwonym, o szerokości $1/4$ płata flagi każdy, a środkowy w kolorze żółtym, które nawiązują do barw prawego heraldycznego pola herbu powiatu sandomierskiego (trzy żółte pasy na czerwonym polu). Na środkowym żółtym płacie flagi o $2/4$ jej szerokości, znajduje się herb gminy, wskazując na przynależność flagi do określonej gminy.

Natomiast obecny powiat starachowicki złożony z pięciu gmin (Brody, Mirzec, Pawłów, Starachowice, Wąchock) znajdował się, gdy chodzi o historyczno-kościelne podziały administracyjne w pierwszej Rzeczypospolitej do 1795 roku, na obszarze dawnej prepozytury kieleckiej, będącej własnością biskupów krakowskich, a jej utworzenie datuje się na koniec XIII wieku. Herb współczesnego powiatu starachowickiego jest połączeniem godła reprezentującego województwo świętokrzyskie, z godłem kra-

kowskiej kapituły katedralnej i biskupstwa krakowskiego, czyli na tarczy podzielonej w słup na dwa pola, z prawej heraldycznej strony znajduje się podwójny żółty patriarchalny krzyż na błękitnym polu, a w lewym heraldycznym polu tarczy są trzy żółte korony w słup (jedna nad drugą), również na błękitnym polu. Widzimy je też na błękitnym polu w projektach herbów gmin powiatu starachowickiego, gdzie zajmują 1/3 pola od głowicy podzielonej w pas na dwa pola tarczy. Podobnie jak w przypadku herbów wojewódzkich i powiatowych, podział płata flagi powinien być jednakowy dla wszystkich flag gmin powiatu starachowickiego i kolorystycznie nawiązywać do barw herbu powiatu.

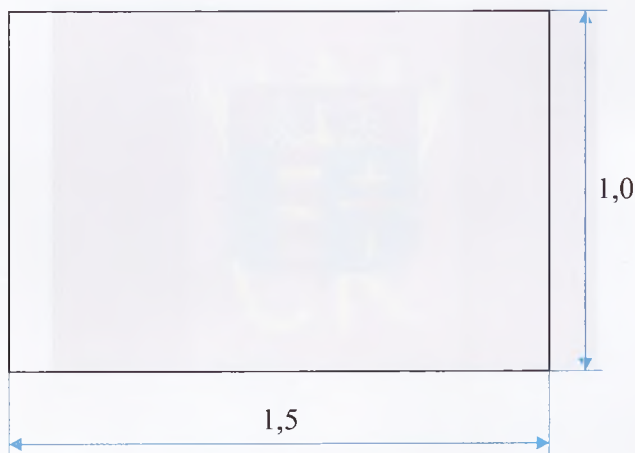
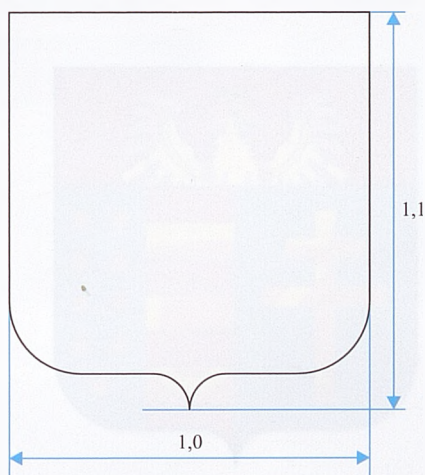
Ostatni z omawianych powiatów to powiat włoszczowski składający się z sześciu gmin (Kluczewsko, Krasocin, Moskorzew, Radków, Secemin, Włoszczowa), będący powiatem szlacheckim, nawiązującym do dwóch herbów: Strykoń rodziny Szafrańców, która była założycielem miasta Włoszczowa w 1539 roku, a w wiekach XV-XVII właścicielami wielu miejscowości i majątków na terenie obecnego powiatu włoszczowskiego, między innymi Krasocina, Ludyni, Secemina, oraz herbu Łódzkiego bohatera narodowego hetmana Stefana Czarnieckiego, urodzonego w 1599 roku w rodzinnej wsi Czarnca, położonej w powiecie włoszczowskim i tam pochowanego w 1665 roku. Podobnie jak w przypadku omawianych wyżej powiatów i gmin, podział płata flagi też powinien być jednakowy dla wszystkich gmin powiatu włoszczowskiego i kolorystycznie nawiązywać do barw herbu powiatu.

Prezentowany na przykładzie województwa świętokrzyskiego system heraldyki samorządowej dotyczy całej Polski, a przedstawione powiaty województwa świętokrzyskiego ze względu na ich podział, występują też w innych województwach, w tym w województwie łódzkim, gdzie odpowiednikiem historycznego powiatu sandomierskiego jest powiat łęczycki, kościelnego starachowickiego powiat pabianicki (herb Trzy Korony), a szlacheckiego włoszczowskiego powiat łaski (herb Korab rodziny Łaskich). Związki pomiędzy powiatami województw świętokrzys-

kiego i łódzkiego dodatkowo potwierdzają występujące w nich herby. Między innymi ten sam herb kapituły krakowskiej Trzy Korony, znajduje się w powiatach starachowickim i pabianickim, a w powiecie opoczyńskim „uszczerbiony” herb ziemi i województwa sandomierskiego, w jego najstarszej wersji z pierwszej połowy XV wieku (na czerwonym polu trzy żółte pasy, wręby), ale tylko z trzema żółtymi gwiazdami w słup na błękitnym polu podzielonej tarczy, obok patrona powiatu opoczyńskiego św. Bartłomieja. Trzeba pamiętać, że historyczny herb ziemi sandomierskiej nie może być „uszczerbiony”, i zawsze trzeba go umieszczać w całości, z dziewięcioma gwiazdami na błękitnym polu. Gmin o identycznych herbach, takich jak: Korab, Rawicz, Topór itd. jest znacznie więcej, dlatego należy je różnicować między innymi poprzez wprowadzenie systemu heraldyki samorządowej Polski.

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Kształt i proporcje tarczy i flagi (5:7,5)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herb i flaga województwa świętokrzyskiego (kontur godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

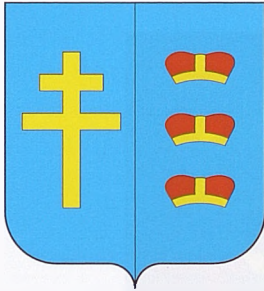
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herb i flaga powiatu grodzkiego Kielce (kontur godeł herbu i
flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY
 Herby powiatów województwa świętokrzyskiego (kontur
 gołeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Buski

Pińczowski

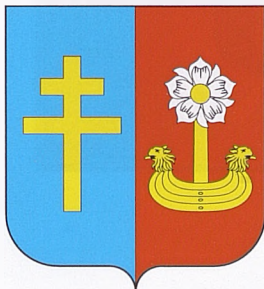
Jędrzejowski

Kazimierski

Staszowski

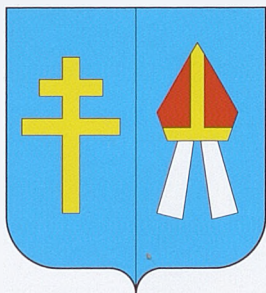
Konecki

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby powiatów województwa świętokrzyskiego (kontur
godeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Opatowski

Ostrowiecki

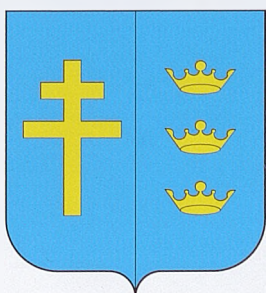
Włoszczowski

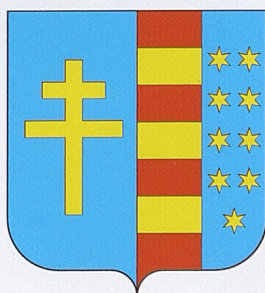
Skarżyski

Starachowicki

Sandomierski

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herb i flaga powiatu kieleckiego (kontur godeł herbu i flagi
włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby gmin powiatu kieleckiego (kontur godeł herbu
włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Bieliny

Chęciny

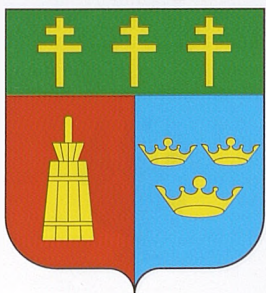
Daleszyce

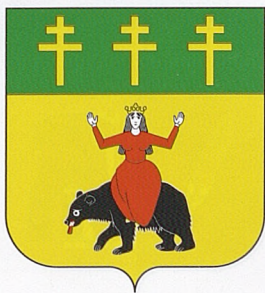
Łągów

Masłów

Mniów

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby gmin powiatu kieleckiego (kontur godeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Nowa Słupia

Pierzchnica

Sitkówka Nowiny

Zagnańsk

Strawczyn

Raków

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby gmin powiatu kieleckiego (kontur godeł herbu
włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

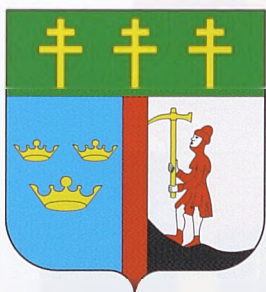
Piekoszów

Morawica

Miedziana Góra

Górno

Chmielnik

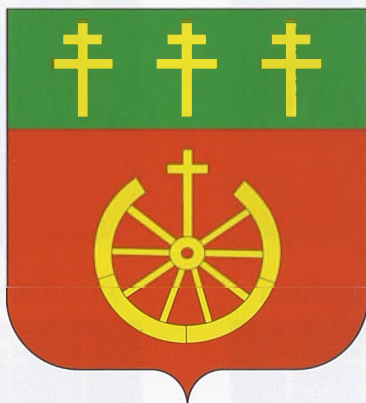

Bodzentyn

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herb i flaga gminy Łopuszno w powiecie kieleckim (kontur
godeł herbu i flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm)

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY
 Herby gmin powiatu starachowickiego (kontur godeł herbu
 włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

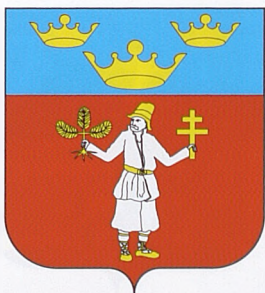
Starachowice

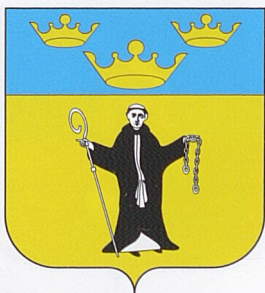
Brody

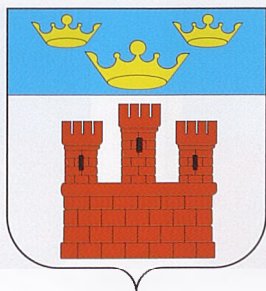
Pawłów

Mirzec

Wąchock

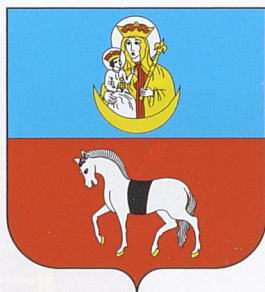
DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby gmin powiatu włoszczowskiego (kontur godeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

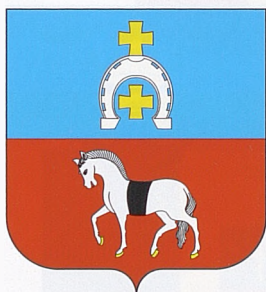
Włoszczowa

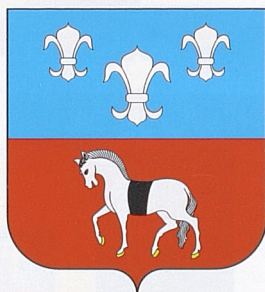
Radków

Kluczewsko

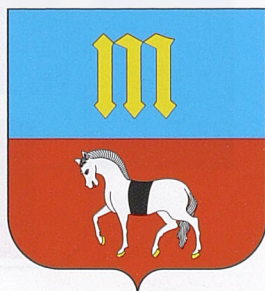
Krasocin

Secemin

Moskorzew

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY

Herby gmin powiatu sandomierskiego (kontur godeł herbu włosowy, kontur tarczy 0,2 mm)

Koprzywnica

Obrazów

Dwikozy

Klimontów

Łoniów

Samborzec

DOKUMENTACJA PLASTYCZNA HERBÓW I FLAG
 WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO - PROJEKTY
 Herby gmin powiatu sandomierskiego (kontur godeł herbu i
 flagi włosowy, kontur tarczy i flagi 0,2 mm) oraz wzór flagi
 gmin powiatu

Zawichost

Wilczyce

Klimontów

Bibliografia

- ADAMUS J., *O herbie miasta Wilna*, Łódź 1996.
- AKTA unii Polski z Litwą 1385-1791, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków 1932.
- ANCIEN *armorial équestre de la Toison d' Or*, wyd. L. Larchey, Paris 1890.
- ARCHIWUM AKT NOWYCH, Ministerstwo Oświaty, sygn. 8458.
- ARCHIWUM Główne Akt Dawnych w Warszawie, dok. perg., sygn. 1860; sygn. 5632; Metryka Koronna, ks. 70; ks. 120; ks. 118.
- ARCHIWUM Państwowe w Krakowie, Oddz. I, *Terrestria Cracoviensia*, ks. 41; ks. 146.
- ARCHIWUM Państwowe w Toruniu, dok. perg., nr 370a, nr 430, nr 705.
- ATLAS historyczny Polski. *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1-2, Warszawa 1993.
- BARTNICKI R., KUŹMIAK K., *Jakub Starszy Apostoł, syn Zebe-deusza i Salome, brat Jana Apostoła Ewangelisty*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997.
- BECKHERRN C., *Die Wappen der Städte Alt-Preussens*, „*Altpreussische Monatschrift*“, 1892, Bd. XXIX.
- BIBLIOTEKA Fundacji XX. Czartoryskich w Krakowie, Zbiór W. Wit-tyga, sygn. 118 359.
- BIBLIOTEKA im. Wróblewskich w Wilnie, sygn. F. 4-26.
- BIBLIOTEKA Jagiellońska w Krakowie, oryg. perg., sygn. 156.
- BIBLIOTEKA Kórnicka, sygn. Cim. F. 4141.
- BIBLIOTEKA Narodowa w Warszawie, sygn. BN XVI F. 337; rkps BOZ cim. 5.
- BIBLIOTEKA Uniwersytetu Warszawskiego, sygn. Sd. 612 523.
- BIELSKI M., *Kronika świata*, druk M. Siebeneycher, Kraków 1564.
- BOCIAN M., KRAUT U., LENZ J., *Leksykon postaci biblijnych. Ich dalsze losy w judaizmie, chrześcijaństwie, islamie oraz literaturze, muzyce i sztukach plastycznych*, Kraków 1998.

- BONIECKI A., *Herbarz polski*, t. 5, Warszawa 1902.
- CENNINI C., *Rzecz o malarstwie. Teksty źródłowe do dziejów teorii sztuki*, pod red. J. Starzyńskiego, T. 3, Wrocław 1955.
- CODEX Manesse, Frankfurt am Mein 1988, tafel 109.
- DĄBROWSKA E., *Jeszcze o relikwii Krzyża Świętego i relikwiarzu koronacyjnym królów polskich*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 100, 1993, z. 2, s. 3-13.
- DECJUSZ J. L., *Sigismundi regis temporibus liber*, Kraków 1521.
- DERWICH M., *Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa-Wrocław 1992.
- DERWICH M., *Pacyfikał koronacyjny królów polskich*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 99, 1992, z. 4, s. 5-20.
- DERWICH M., *Rola opata w koronacjach królów polskich*, w: *Imagines Potestatis*, Warszawa 1994.
- DOKUMENTY strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku, wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań 2005.
- DRELICHARZ W., PIECH Z., *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004.
- DZIENNIK Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 115 z dnia 13 grudnia 1927, poz. 980; nr 10 z dnia 9 lutego 1990, poz. 60.
- „GAZETA Wyborcza (Gazeta w Krakowie)”, Nr 240 (3495), z dnia 13-14 X 2001.
- GŁOWACKI K., *Heraldyka historycznych miast regionu sandomiersko-kieleckiego XIII-XX w.*, Kielce 2001.
- GÓRSKI K., *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. 8, R. 1926-1927, Kraków 1928.
- GULDON Z., *Osadnictwo hrabstwa szydłowieckiego od XVI do początków XIX wieku*, w: *Hrabstwo szydłowieckie Radziwiłłów*, Szydłowiec 1994.
- GUMOWSKI M., *Herby miast polskich*, Warszawa 1960.
- GUMOWSKI M., *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV w.*, Toruń 1960.
- GUMOWSKI M., *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959.
- HERBARZ Polski, oprac. M. Gumowski, Poznań 1933-1934, Kawa HAG; Przemyśl 2008 (reprint).

- JACNIACKA M., *Ikonografia Jakuba Starszego*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997.
- JANA Długosza *Banderia Prutenorum*, wyd. K. Górski, Warszawa 1958.
- JANA Długosza, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, księga dziesiąta i księga jedenasta 1406-1412*, Warszawa 1982.
- JONES E. J., *Medieval Heraldry*, Cardiff 1943.
- KAMOCKI F., *Wymiary prawidłowe tarcz herbowych*, „Miesięcznik Heraldyczny”, t. 12 (1933), s. 22-24.
- KATALOG aukcyjny z 2006 roku, Antykwariat „Lamus” w Warszawie, Warszawa 2006.
- KOPALIŃSKI W., *Słownik symboli*, w: *Słowniki*, t. 6, Warszawa 2007.
- KUCZYŃSKI S. K., *Herb Warszawy*, Warszawa 1977.
- KUCZYŃSKI S. K., *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993.
- KUCZYŃSKI S. K., PUDŁOWSKI L., *Udział archiwów państwowych w tworzeniu herbów okresu międzywojennego*, „Archeion”, t. 82, 1987.
- LILEYKO J., *Regalia polskie*, Warszawa 1987.
- MAREK AMBROŻY z Nysy, *Arma Regni Poloniae*, Antwerpia 1562.
- MIASTA polskie w tysiącleciu, t. 1-2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965-1967.
- MICHTA J., *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000.
- MICHTA J., *Herb, flaga i pieczęć gminy Sitkówka-Nowiny*, Kielce 2004 (maszynopis).
- MICHTA J., *Herb krakowskiej kapituły katedralnej, a herb miasta Kielce, stolicy województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2017 (w druku).
- MICHTA J., *Herb ziemi sandomierskiej i województwa sandomierskiego*, Kielce 2017 (w druku).
- MICHTA J., *Powiatowa heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2004.
- MICHTA J., *Projekt herbu i flagi gminy Krasocin, powiat włoszczowski, województwo świętokrzyskie i jego uzasadnienie*, Kielce 2009 (maszynopis).
- MICHTA J., *Średniowieczny i współczesny Orzeł Biały – godło państwa polskiego w państwowej i terytorialnej heraldyce*, Kielce 2017.

- MIODOŃSKA B., *Miniatury Stanisława Samostrzelnika*, Warszawa 1983.
- MUZEUM Historyczne miasta Lwowa, oryg. perg., bez sygnatury (Ostafi Feckowicz, nobilitacja 1659).
- MUZEUM Narodowe w Warszawie. Dział dokumentacji, oryg. perg., sygn. 734.
- PANFIL T., *Dzieje herbu ziemi lubelskiej*, Lublin 1998.
- PAPROCKI B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584.
- PIECH Z., *Uwagi Adama Chmiela i Władysława Semkowicza o herbach wojewódzkich II Rzeczypospolitej*, w: *Heraldyka i okolice*, Warszawa 2002.
- PLEWAKO A., WANAG J., *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994.
- RACIBORSKI J., *Godło i pieczęcie Łodzi*, „Rocznik Łódzki”, t. 3, 1933.
- RAWITA-WITANOWSKI M., *Ogniska reformacji w powiecie chęcińskim: I Secemin*, „Reformacja w Polsce”, t. 4, 1926.
- ROSYJSKIE Państwowe Archiwum Dawnych Akt w Moskwie, F. 389, Metryka Litewska, ks. 130.
- SEKRET wyiawiony, osobliwszy ten, za którym człowiekowi rozsądnemu, chyba chcącemu, żadne zło na świecie szkodzić nie będzie. Rzeczy pewne i doświadczone, na dobro pospolite. Do druku podane w roku 1680, Poznań 1689.
- SEWERYN T., *Staropolska grafika ludowa*, Warszawa 1956.
- SILNICKI T., *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927.
- SZÉKELY G., *Węgierskie symbole państwowe w dobie średniowiecza i ich związki z Bizancjum oraz wartości ideowe*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 95, 1988, z. 4.
- SZYMAŃSKI J., *Nieznane źródło heraldyki polskiej z XVI wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, T. 22-23, 1990.
- ŚLESZKOWSKI M. S., *O ustrzeżeniu i leczeniu morowego powietrza, także gorączek jadowitych, przymiotnych z petociami, naukanauka każdemu wiekowi, płci i stanowi przysposobiona*, Kalisz 1632.
- TOPÓR H., *Podziały administracyjne sandomierszczyzny w okresie przedrozbiorowym*, Kielce 1982 (maszynopis).
- UCHWAŁA nr 103-2065/0/2016 Komisji Heraldycznej z dnia 16 grudnia 2016 r., w sprawie projektów herbu, flagi, sztandaru i pieczęci gminy Chęciny. Załącznik do uchwały nr 103-2065/0/2016.

- UCHWAŁA Rady Gminy Sitkówka-Nowiny, z dnia 27 X 2004 roku – Nr RG-XXVI/177/04.
- VOLBORTH C. A. von, *Heraldry of the world*, London 1973,
- WALICKI M., *Sam na sam z Villarden*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, R. 1 (1956), a. 1, s. 7-12.
- WDOWISZEWSKI Z., *Marek Ambroży z Nysy i jego „Arma Regni Poloniae” z 1562 r.*, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. 11, 1934.
- WYROZUMSKI J., *Udział książąt polskich w walce o spadek po Babenbergach*, w: *Austria. Polska. 1000 lat konfliktów: Studia Austro-Polonica 5*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne, z. 121, Kraków 1997.
- ZAKŁAD Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. F. 4088; sygn. F. 4089.
- ZAKŁAD Nauk Pomocniczych UJ w Krakowie, oryg. perg., bez sygnatury (Tytus Liwiusz Boratyni, indygenat 1658 r.).
- ZAMEK Królewski w Warszawie. Zbiory Tomasza Niewodniczańskiego, oryg. perg., sygn. D 3; oryg. perg., sygn. D I/223.
- ZBIÓR dokumentów małopolskich, t. 7, wyd. S. Kuraś, Wrocław 1975.
- ZBIÓR praw y przywilejów miastu stołecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych, na żądanie wielu miast koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego, ułożony przez Piotra Dubińskiego burmistrza wileńskiego, Wilno 1788.
- ŻYWOT i śmierć Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego, hełmana wielkiego koronnego, pisane niegdyś przez Stanisława Orzechowskiego z rzadkiego Załuskich Biblioteki rękopisu wyjęty, wydrukowany i przypiskami objaśniony przez Franciszka Bohomolca S. J., b. m. i d.
- ZEMEŁA K., *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2003.

2017 -07- 14

ISBN 978-83-937741-2-8